

כ"ה
למדינת
ישראל

מזנון כרות

תוכן העניינים

2	פקודת יום של הרמטכ"ל ליום הזיכרון לחללי צה"ל
5	הפגישה מתוך „הנאמנים” — ספרו של ל. סלייטר
9	על שלשה אנו מוכנים ליהרג מתוך „במערכה” — ד. בן-גוריון
11	המאבק המדיני להקמת המדינה מתוך „בשער האומות” — משה שרת
23	הערבים לקראת מלחמת ישראל—ערב 1945—1948 יעקב שמעוני
36	המאבק לעצמאות סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן המפות למאמר ברשותה האדיבה של הוצאת כרטא ירושלים

עורך: רס"ן אליצור פלד

עיצוב: פ' קור

צילום שער: ראובן יהודאי

מערכות

בית ההוצאה של
צבא הגנה לישראל

עורך ראשי: סא"ל משה ברימר

צוות המערכת: מ' קוחנובסקי

מרכזת המערכת: מ' דרורי

„מערכות-שריון”: קצין-עריכה סרן י' פנט

„מערכות-חימוש”: קצין-עריכה רס"ן פ' עמית

„מערכות-פלס”: קצין-עריכה מהנדס דן גורדון

„מערכות-ים”: קצין-עריכה רס"ן י' ירבלום

„קשר ואלקטרוניקה”: קצין-עריכה סא"ל מהנדס י' בעל-שם

פקודת יום

של

רב-אלוף דוד אלעזר

ראש המטה הכללי

ליום הזיכרון לחללי צה"ל

חיילי צבא-הגנה לישראל, משפחות שכולות, בעמדנו הלילה בירושלים השלמה מול הכותל הזה — נעלה את זכר חברינו אשר חרפו נפשם ונפלו במערכות ישראל.

דורות רבים — מן היום שהוגלינו מעל אדמתנו — הקריבו יהודים את נפשם וזכר האבנים האלה בליבם.

חיילי צה"ל — העומדים על משמר בטחונה של ישראל באוויר, בים וביבשה, ממרומי הגולן ועד מפרצי ים-סוף — מתייחדים בדומיית אבל עם זכר האחים לנשק, אשר נפלו במלחמת השחרור, במערכת סיני, במלחמת ששת הימים, בקרבות „ההתשה" ובכל מערכות ישראל בעשרים וחמש שנות קיומה.

בני המשפחות השכולות,

אין ניחומים לאובדנכם. אך אתם היודעים כי מותם וקורבנכם לא היו לשוא. אתם היודעים כי הם נפלו במלחמה שאין צודקת ממנה. לחמנו להיות עם חופשי בארצנו והגענו לזמן הזה.

היום עומדת ישראל — במלאות לה עשרים וחמש שנה — חזקה ובטוחה — כפי שלא היתה מעודה, נכונה לבאות ומושיטה ידה לשלום.

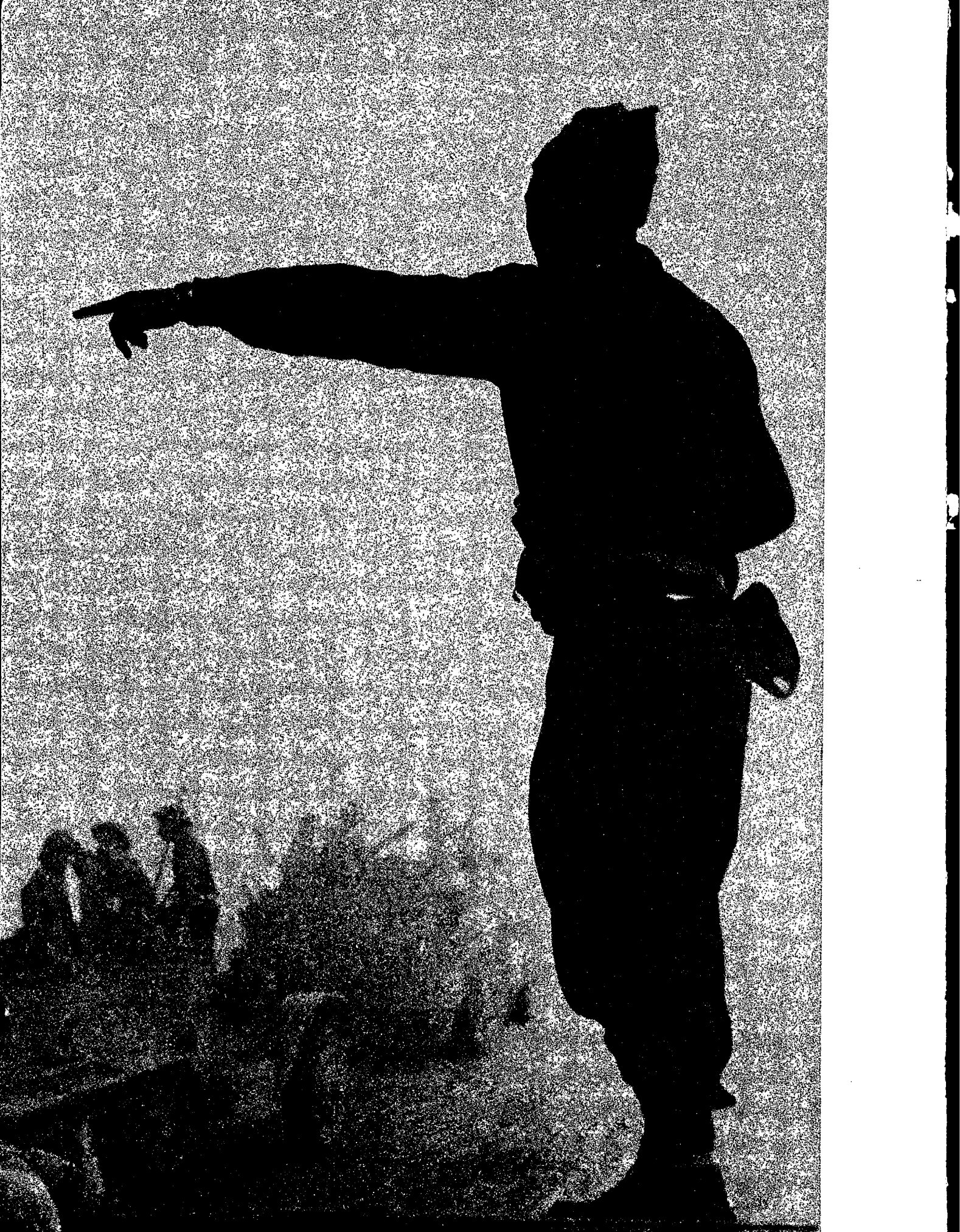
זה החזון שבשמו לחמו חברינו ובהגשמתו נפלו.

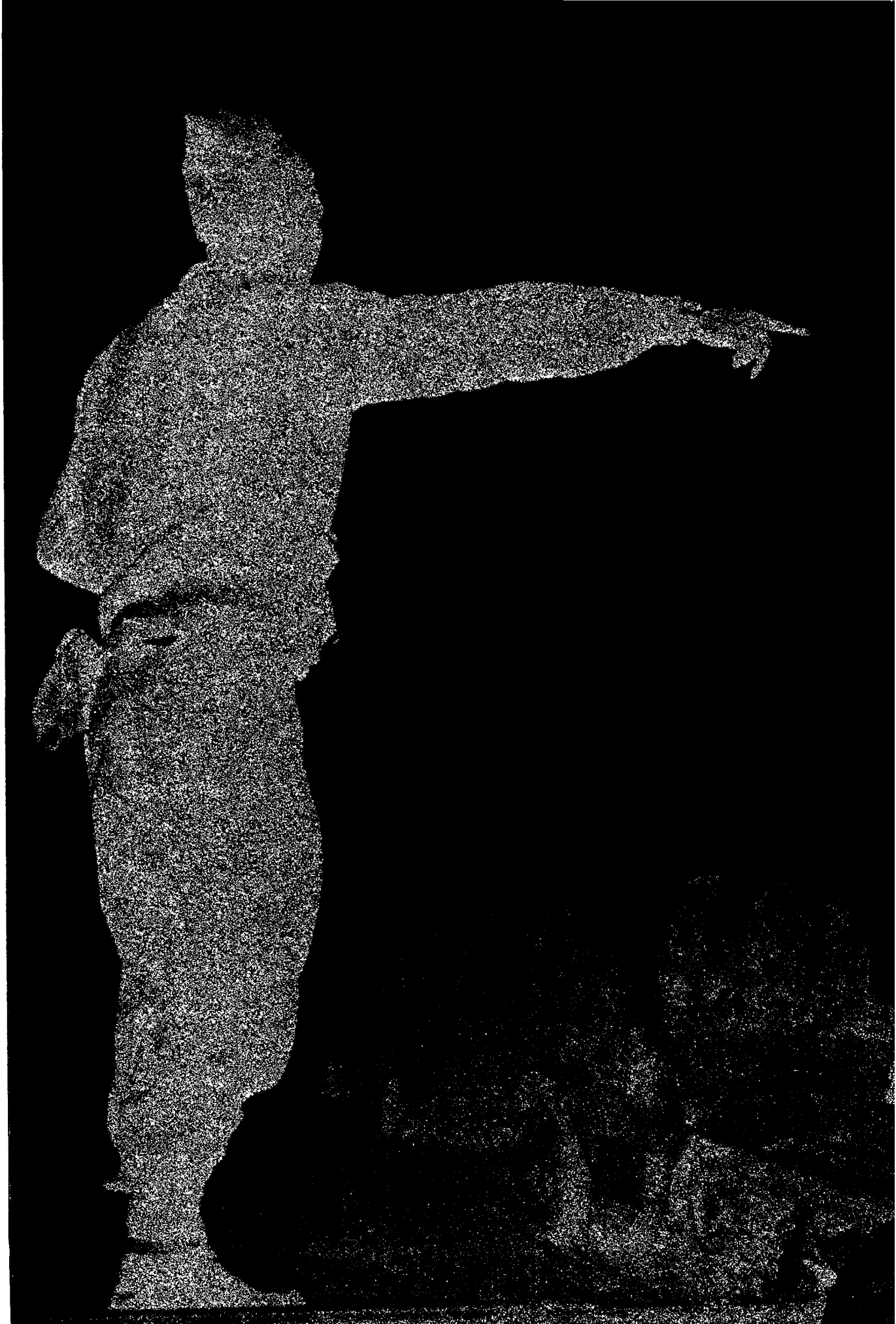
הכותל הזה, שהיה כותל הדמעות — מששבנו אליו — יהי לנו כותל ניחומים.

לא נשכח את הנופלים — כי זכרם מאיר את דרכנו.

צוואתם היא צו: להגן על חייה ושלומה של מדינת ישראל.

דוד אלעזר, רב-אלוף
ראש המטה הכללי

הפגישה

מתוך "הנאמנים", ספרו של ל. סלייטר

סטטנטית והאנגלו-סכסית. תחת זאת, מצא עצמו נוטל זמן רב יותר ויותר מעסקי הנפט והתעשייה הכימית הגדולים של משפחתו ומקדישו לגורלם ולעתידם של פליטים יהודיים שנפזרו על פני מרחבי אירופה בשלהי מלחמת-העולם-השנייה. סונבורן אף לא ידע בביורו, כמה מבין אורחיו קיבלו את הזמנותיהם, שכן הם נקראו בחופזה בשיחות טלפון ובמברקים ממקומות רחוקים כמערב-התיכון וקנדה בשמו של ידיד ותיק של סונבורן, ארץ-ישראלי גוף ולבן-שיער, שבארה"ב כמעט לא היה ידוע מחוץ לחוגים הציוניים — דוד בן-גוריון, יושב-ראש הנהלת הסוכנות-היהודית, שהייתה אז מוסד רשמי-למחצה שניהל וייצג את ענייני הישוב היהודי בארץ-ישראל. בן-גוריון שהה בארה"ב זה חודש ימים כמעט, ובזמן זה נשא נאומים ללא הרף. הוא נאם לפני ארגונים ציוניים, לפני מנהיגים דתיים, לפני ראשי הציבור היהודי, לפני נדבנים עשירים. בכל מקום נתקל בחומה אטומה של אי-אמון, ספקנות וזלזול בכשורה שהביא עמו ובהצעות שביקש להעלות.

אפשר, שסיבת הדבר הייתה נעוצה בכורח לדבר בלשון משלים ורמזים, בעקיפין ועל דרך ההסתייגות. הוא היה נכרי ואורח בארץ זרה; ולא יכול להציע בגלוי נקיטת צעדים העלולים לעמוד בניגוד למדיניותה, ובסופם של דברים גם בניגוד לחוקיה. הוא לא יכול להבהיל את שומעיו או להרתיעם, שעה שבני עמו בארץ-ישראל כה תלויים היו בהם. היה עליו לברר ולדעת עד מה יכול הוא לסמוך על הקהילה היהודית העשירה ורבת-העוצמה באמריקה — הקיבוץ היהודי היחיד בעולם, לדעתו, שיכול ליטול על עצמו את ההתחייבות שלקבלתה חתר עתה.

התוצאות היו מאכזבות. כל שראה בן-גוריון אישר את דיווחיהם של שליחים קודמים. הממסד היהודי בארה"ב היה אמין ככל

אותו יום א' 1 ביולי 1945, היתה ניו-יורק מוטלת רדומה ומוכת גל-חום. אפילו ב-9 בערב נראתה העיר כמחבת להטת ענקית אחת, שבה ניטגנו מיליוני תושבים. הרדיו אמר, כי בלילה הקודם ישנו המישים אלף איש על חוף הים. רודולף ג. סונבורן השכים קום והורה לשרת-הבית שלו, מריי, להכניס בקבוקים רבים של משקה-קל במקרר ולפתוח את החלונות בדירת-הגג הכפולה שלו ברחוב 57 המזרחי, למען תחדור פנימה הרוח הקלה המגיעה מה"נהר המזרחי". הוא עצמו הציב את הכיסאות סביב-סביב בחדר המרווח ורם-התקרה, שקירותיו ירוקים-כהים וסרגליו לבנבנים. אורחים היו אמורים לבוא תוך מחצית-השעה והוא רצה שירווח להם ככל האפשר.

הוא לא ידע מה יהיה מספרם. בחום רב כל-כך, מבקשים בני-אדם להימלט מן העיר ולא לבוא אליה. והוא לא ידע מה עניין יהיה לבאים בתכנית שעמדה על הפרק, המלחמה באירופה נסתיימה שלושה חודשים לפני-כן. היטלר מת. יפן הייתה נתונה במחץ הפצצות מביסות.

הרהוריהם של האנשים היו נתונים לשלום, לפירות הטובים שיביא בכנפיו, לחיים קלים יותר שיהיו מנת חלקם של צאצאיהם. כל החדשות נסבו על הניצחון הממשמש-שבו ועל חזרה לחיים של שגרה. אכן, אותו יום לוהט לא רבו החדשות, טובות או רעות. שביתת נהגי המשאיות המפיצים את העיתון-נים שיתקה את המשלוחים אותו יום א'.

סונבורן היה החשב של חברה עתירת-מיליונים, וצאצא משפחתי יהודית-גרמנית אמידה מבולטימור. בנעוריו היה שחקן ראגבי באוניברסיטת "ג'ון הופקינס" וטייס בחיל-האוויר של הצי במלחמת-העולם-הראשונה. צעד אחד מרצון, והוא יכול להתקבל בורעותיה המבוללות של האצולה הלבנה, הפרו-

שמדובר היה בכסף להזנת פליטים, באהדה למרגורלם, אך לא בכל הכרוך במפעל שאותו ביקש עתה בן-גוריון להקים. המנהיג היהודי עייף מדיבורים. הגיעה עת מעשים. הוא פנה אל הנרי מונטור, אשר כמנהל „המגבית-היהודית-המאוחדת” היה „אנציקלופדיה מהלכת על שתיים” על היהודים בארצות-הברית. היש בנמצא — ביקש בן-גוריון לדעת — עשרה, עשרים, שלושים יהודים בארה”ב, שעניינם בארץ-ישראל רב די הצורך, ונאמנותם לה ערובה לשמירת מוצא-פיהם עד שאפשר יהיה לו לשרטט לפנייהם, בלי כל הסתייגות, את שהוא צופה לבאות? האפשר לכנס פגישה של אנשים כאלה תוך שבוע או עשרה ימים, בלא לעשות לדבר פומבי? מונטור ערך רשימה; האנשים הוזמנו כפרטים, בשמו של רודולף סונבורן הנקי מכל רבב.

מקץ שישה ימים נחפו בן-גוריון, צוארון חולצתו פתוח ומקטרנו תלוי לו על זרועו, דרך אולם המבוא של מלון-דירות קטן ברחוב 60 המזרחי מספר 14, אשר בו התגורר, ויצא לרחוב בדלת הסובבת. בחוץ עורר בו החום הכבד ספקות. לא היה זה יום מעורר התלהבות. הוא פנה דרומה, ובצועדו לעבר מגוריו של סונבורן דבקה זפת המדרכות הנמסה בחום בסוליותיו. בהיכנסו לדירת-הגג מחה את אגלי הזיעה ממצחו. בעומדם על הסף לקבל את פני הבאים, נראו השניים צמד יוצא-דופן: סונבורן גבוה, הדור, קפיטליסט מעודן מכף רגל ועד ראש; בן-גוריון סעור, רגשני, קווצות-שיערו השב מתנפ-נפות סביב פניו — האינטלקטואל שנותק מספרייתו. השניים נפגשו בשנת 1919, בעת שסונבורן, לבקשת ידיד המשפחה לואיס ברנדייס, הלך לוועידת-השלום בוורסיי כמזכיר המשלחת הציונית האמריקנית, ולאחריה ביקר בארץ-הקודש. אף שהגיעו אל יעדם בדרכים שונות — סונבורן התייר על סיפון המחלקה הראשונה, בן-גוריון הסוציאליסט בבטן האניה — היו שני הצעירים לידידים, וכאלה נשארו במרוצת השנים.

עתה החליפו ביניהם נענוע-ראש של שביעות-רצון בסופרם את הבאים זה אחר זה. שבעה-עשר הוזמנו. שבעה-עשר נכחו*. לא היו אלה היהודים העשירים ביותר ובעלי-השפעה הרבה ביותר באמריקה. מביניהם נזכר רק אחד — רודולף סונבורן — ברבי-מכר של שנת 1967 „החבורה שלנו”, המספר על המשפחות היהודיות הראשות באמריקה.

איש מבין התשעה-עשר לא נראה בעל תים יהודיים במיוחד, או לא-יהודיים במיוחד. שום הבדל בלבוש, בתספורת, במבנה אף או בצורת הגולגולת או הגוף, לא היה מבדילים מקבוצת אמריקנים אחרת כלשהי. אם אפיין את כולם דמיון חזותי כלשהו, היה זה מבט דאוג שאותו נשאו באשר הילכו, אפילו בבוקר יום א’ מייזע זה, ככל שהחניפה להם עצם הזמנתם לנכוח בפגישה. אחד בא מלוס-אנג’לס, אחד מטורונטו. האחרים באו ממיאמי ופרימינגהם, מפילדלפיה ופיטסבורג, מקליבלנד וקולומבוס, ממיניאפוליס וסנט-לואיס, נוארק וניו-הייוון, ויתרם מניו-יורק. אחד היה רב. חמישה היו פרקליטים. האחרים היו אנשי-עסקים. אחד היה בעל שרשרת בתי-מרקחת. אחד היה סוחר תכשיטים ואחר תעשיין נעליים. כל אחד וסיפור הצלחתו מאחוריו, סדור אישם בקפידה, כממחטתו רקומת אותיות-שמו.

* כן נכחו סונבורן ומונטור, ומספר האמריקנים היה אפוא תשעה-עשר. לבד מבן-גוריון, היו שם עוד שני ארץ-ישראלים: אליעזר קפלן, גנבר הסוכנות-היהודית, וראובן זסלני (שילוח).

הם הקשיבו בדממה לבן-גוריון, שאמר כי הם כולם קשורים במסע במדבר שנערך לפני 5,000 שנה ובאבות שהיו נוודים באותו מדבר לפני אלפיים שנה. הם באו לשמוע את דבריו מפני שהם יהודים, אך דווקא בשל כך הם לא יסכימו בנקל לאשר יש בפיו לומר.

בן-גוריון תחב והעביר אצבעו בין צוארונו לצוארו, בווכרו את האנשים הרבים שבאוניהם דיבר בחודש האחרון לעייפה. רבים מהם פשוט לא היו נכונים להאמין בעובדות העגומות של השמדת-העם, שנתגלו ונחשפו במחנות-הריכוז הנאציים ששוחזרו זה מקרוב. מעטים היו מסוגלים להאמין, כי בעלות-הברית המנצחות ינהגו עתה שלא כראוי ולא יעשו צדק; לא ישקדו למלא הבטחות נושנות ולהביא גאולה לנדכאים. מעל לכל, הם היו אמריקנים ישרים, אשר סירבו אף להעלות בדעתם שיהיו עלולים להעמיד בסכנה את מעמדם המקובל ואת סמכותם בחברה האמריקנית — הישגים שנרכשו בדי עמל. בן-גוריון היריה מה תהא השפעת דבריו הפעם. הוא דיבר בשלהי אך במהירות ובאנגלית, שמבטאה זר באורח בולט. „בין חמישה לשישה מיליוני יהודים נרצחו על-ידי הנאצים”, אמר בראשית דבריו. המוקדים הגדולים של האוכלוסיה היהודית במזרח אירופה — פולין, אוקראינה, אותו סהרון מיושב בלתי-רצויים שנדחקו וצופפו לעבר הרי הקרפטים — שוב אינם קיימים יותר. קהילות יהודי מערב-אירופה נצטמקו. אחר שנות הסתתרות וחיים במחנות-ריכוז, ובמקרה הטוב ביותר, בגלות נטולת-ביטחון, ממוטטים אותם שרידים יהודיים ברוחם, והם עקורים לא רק מבתיהם, אלא גם נטולי כל הכרה בהם כבני-אדם בעלי זכות קיום עצמאי. האומות המנצחות — חוזה המרצה — הביעו אהדתן, אך לא יעשו יותר. אהדה היא דבר של ארעי; חיש מהר היא לובשת צורה של זלזול. כבר אירעו מהומות במחנות העקורים; הניצולים לא רק רוצים לצאת מגרמניה, הם רוצים לצאת מאירופה*.

הוא הביט סביב ושאל לצורך מליצה: „האם תקלוט אמריקה את הפליטים הללו?” אך הוא לא המתין למענה. סונבורן הבטיח כי לאחר-מכן יתנהל „ויכוח חופשי”, אך איש לא חלק על בן-גוריון בסוגיית ארה”ב אם באותו רגע, ואם אחר-כך. הם היו אנשים נבונים, הם ידעו כולם את שצריך לדעת על חוקי „שמור לי ואשמור לך” ועל מכסות-הגירה. הם ידעו כי בעוד שניתן להשיג אשרת-כניסה לאחות או לאחיין, אין בארה”ב, ולמעשה בשום ארץ אמריקנית או מערב-אירופית, מקום ליותר מקומץ שבירי-אדם ששרדו מ„הפתרון הסופי”. כאנשי-מעשה, ידעו כולם כל שצריך לדעתו על תנאי-קיום בלתי-יציבים. הם היו יהודים, ותדמיתו של כל יהודי בעיני עצמו מושפעת מהשקפה אנטי-שמית, ולו הממעיסה ביותר.

בן-גוריון אמר, כי ישנה ארץ יחידה הרוצה ביהודי אירופה, ואשר אליה רוצים היהודים — וביחוד הצעירים שבהם — ללכת. ארץ זו היא ארץ-ישראל. ולא זו בלבד שהיא רוצה בהם, אלא שהיא זקוקה להם, שכן עדיין אין היא ארץ, אלא ארץ יעודה, ארץ מובטחת. ישנם בה 600,000 יהודים ומיליון ערבים, והיא תוכל להיעשות מולדת רק אם יהיו בה היהודים לרוב. היהודים יצרו היסטוריה בארץ זאת. הם מתקיימים מאז

* אותו יום — 1 ביולי 1945 — התכנסו בבוריה ארבעים ואחד ניצגי מחנות-עקורים יהודיים וניסחו עצומה שהופנתה אל שלושת הגדולים שעמדו להיפגש כעבור חודש בפוטסדם, וקראה אותם לתמוך בהקמת מדינה יהודית.

מפני שהם האמינו ומאמינים בארץ-ישראל; ההבטחה הגלומה בארץ זאת ליכדה אותם יחדיו. הוא אמר, כי הוא לא ישקע בהוכחת טיעוני הציונות, וחיוכים עלו סביב-סביב.

כל הנוכחים ידעו, לפחות במעורפל, את תולדות הישוב החדש בארץ-ישראל. אחרי מלחמת-העולם הראשונה הפקיד חבר-הלאומים בידי בריטניה מנדט על ארץ-ישראל, תוך הנחה שזו תגשים את „הצהרת בלפור“ משנת 1917, שהבטיחה „הקמת בית-לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל“. על יסוד הבטחה זאת עלו אלפי יהודים מאירופה לארץ-ישראל. בשנת 1920 אישר מיניסטר המושבות הבריטי וינסטון צ'רצ'יל את ההבטחה מחדש, אולם מקץ שנה עשה לניתוק כל ארץ-ישראל שממזרח לירדן כדי להקים את המדינה הערבית „עבר-הירדן“. חבר-הלאומים נתן לכך הסכמתו. למעלה ממחצית כיכר-הלחם נעלמה, אך ההבטחה נשארה בעינה. בשנת 1939, על סף השואה הנאצית, פירסמה בריטניה את „הספר הלבן“ הנודע לשמצה, אשר הגביל את העליה היהודית „אלא אם כן מוכנים ערביי ארץ-ישראל להסכים לה“. צעד זה שם קץ אף להבטחה. בן-גוריון נעץ עיניו בנוכחים ולגם כוס מים עד תומה. הטמפרטורה בחוץ הגיעה ל-37 מעלות, ואפילו בחדר-המגורים המרווח והמאוורר של סונבורן כמעט לא נפלה מזה.

בן-גוריון המשיך ואמר, כי אך זה עתה בא מלונדון והוא משוכנע, כי מפלגת ה„לייבור“ תנצח בבחירות העומדות להיערך ותביס את ממשלת המלחמה של צ'רצ'יל. המאזינים נענו לו בהמהום של אישור; מפלגת ה„לייבור“ תמיד תמכה ברעיון הבית-הלאומי בארץ-ישראל.

אולם בן-גוריון לא העלה חיוך על פניו. הוא אמר כי בהיותו בלונדון נשתכנע, כי מרגע שתגיע מפלגת ה„לייבור“ לשלטון, היא לא תעשה דבר למילוי הבטחותיה; אדרבה, היא תתכחש להן. לא זו בלבד ש„הספר הלבן“ יישאר תקף, אלא תוך שנתיים-שלוש יתנערו הבריטים מן המנדט. מיניסטרוני החוץ הבריטי סבור כי יציבות במזרח-התיכון פירושה ארץ-ישראל הנשלטת על-ידי ערבים, והוא ישכנע את ממשלת ה„לייבור“ לגקוט עמדה ברוח זו.

בן-גוריון אף לא ציפה כי מיניסטרוני החוץ של ארצות-הברית ינקוט עמדה שונה מזו של מיניסטרוני החוץ הבריטי. שניהם דוגלים בסטטוס-קוו.

הרואים הנוכחים את הדברים עין-בעין עמו? בן-גוריון חזר וניסה לבחון את שומעיו. אפילו בתוך עמו שלו היה הוא כמעט יחיד בחיזוי מהלך הדברים. מנהיגים ארץ-ישראליים אחרים, סוציאליסטים ותיקים, פציפיסטים במסורתם ובמדי-ניותם, עדיין נתנו אמן בפתרונות פוליטיים, במו"מ, באמנות וברצון-טוב של מעצמות גדולות, ובעיקר בממשלת „לייבור“ באנגליה. רק קומץ חברי ה„הגנה“ היו שותפים לבן-גוריון בהערכת העתיד. בן-גוריון בא הפעם לארה"ב בידיעתה של הסוכנות-היהודית, אך בשום פנים לא בהסכמת כל חבריה פה-אחד. אחרים מחברי הנהלתה ראו בו בהלתן ושוטה. אמריקנים אלה, הלבושים כהלכה והאוכלים היטב, האמנם אף הם סבורים כך? הוא המשיך בהצגת טיעונו.

מרגע שיטשו הבריטים את המנדט — חזה בן-גוריון — ייווצר בארץ-ישראל חלל ריק, חלל ריק של שלטון. הערבים בארץ-ישראל אינם מסתירים את תכניותיהם למלא חלל ריק זה. אחיהם הערבים בארצות השכנות חלוקים לגבי מטרתיהם.

ותכופות אף רבים ביניהם, אולם הם יפלוש לארץ ישראל, לרבות „הלגיון הערבי“ העבר-ירדני, המאמן על-ידי הבריטים. השאלה שוב לא תהיה מה יאמרו הבריטים, או מה ירצו האמריקנים, או מה ימליץ הארגון החדש של האומות-המאוחדות ביום מן הימים. לא יהיה פנאי לכל אלה. בארץ-ישראל יתחולל מאבק אכזרי לחיים או למוות.

לפני יהודי ארץ-ישראל פתוחה רק דרך-פעולה אחת. הם יחלצו את הניצולים היהודיים ממחנות העקורים בכוחם-הם, בכל אמצעי שיוכלו להפעילו ובאניותיהם שלהם. חרף איסורים, מצור ימי ו„ספרים לבנים“, הם יביאום למולדת ויקלטו אותם בה.

וכאשר הבריטים יצאו והערבים יתקפו, לא יהיה מסע אל מכלאות מוות; לא יהיה תור לעליה באניות פליטים; לא תהיה כניעה; יהיה מאבק.

הפעם היהודים יילחמו.

הדיונים נתמשכו כל היום, ומשתמו, תהו כמה מן המשתתפים לאן נעלמו הזמן והחום. הם עישנו והם שתו כמיות קוקה-קולה וג'ינג'ר-אייל — זו לא הייתה חבורת שותי משקאות חריפים — וזמן-מה אחר הצהריים הגיש לפניהם משרתו של סונבורן מיני בשר קר, גבינות, סלט ותה קפוא.

בשעות אחר-הצהריים המאוחרות, בהגיע משב קל מכיוון ה„גהר המזרחי“, ניתנה לאורחים הזדמנות להפעיל את משור-טיהם שלהם. הם העלו הצעות ובן-גוריון ניענע להם בראשו. הם שאלו והוא השיב עליהן. אחדים מהם נאלצו לפרוש, כדי לא לאחר מועדי מטוסים ורכבות. בן-גוריון נשאר עם היתר, הסביר ביתר פירוט, קבע מסמרות, ולא דרש משהו מסוים, כמו מצא בעצם נוכחותם והתעניינותם התחייבות לעשות כל שיידרש לעשותו.

דבר לא נרשם במהלך הפגישה. לא נתבקשו הבטחות מיוחדות ולא ניתנו. הדבר הנהיר היחיד שזכר כל אחד מהמשתתפים היה אי-הביטחון שחש בסוף הדיון לגבי המצופה ממנו.

שנים מספר לאחר-מכן, בכותבו תזכיר סודי, ציין רודולף סונבורן תוך שיכול להסתייע במבט-לאחור, כי „אותו יום בלתי-נשכח נתבקשנו להתארגן כזרוע האמריקנית של מחתרת ההגנה“. לא ניתן לנו רמז כלשהו לגבי מה שעשויים אנו להידרש לעשותו, מתי נידרש לעשות דבר-מה ומיהו שיבוא לדרוש מאתנו. אנו פשוט נתבקשנו לעמוד הכן ולגייס אמרי-קנים בעלי השקפות דומות לשלנו. נתבקשנו לא לגלות את דבר הפגישה“.

בסתיו נסתיימה מלחמת-העולם השנייה באסיה. נולד עידן הגרעין. ואחת לאחת, כמו נשמעה ההיסטוריה לשרטוט אכזרי כלשהו שהתוה בן-גוריון, נתאמתה כל תחזית שצייר לפני הנוכחים בביתו של סונבורן לגבי בריטניה וארץ-ישראל. ממשלת „לייבור“ באה במקום ממשלת השמרנים של ימות המלחמה בראשות וינסטון צ'רצ'יל. מיניסטר החוץ שלה — ארנסט בווינג הנוקשה, איש האיגודים-המקצועיים שנטה בעבר אהדה לציונות — נכנע למקצועני משרד-החוץ הבריטי ותמך ב„ספר הלבן“. על העליה היהודית המוכרת לארץ-ישראל בא קץ בספטמבר, כשמחנות העקורים באירופה שקקו שרידים חסרי-מנוחה שניצלו משואת „הפתרון הסופי“. איש באירופה או באמריקה לא רצה בהם.

מתוך „במערכה“, ד. בן-גוריון, כרך ה'

העם היהודי ידחה ללא פשרה וללא סייג כל מדיניות המכוונת לחסל את קיומנו הלאומי, לפורנו עוד יותר בגולה ולעשוק מאת עמנו את תקוותו וזכותו למולדת ולעצמאות. מדיניות מתכחשת, עקרה וריאקציונית זו לא תביא לידי יציבות ושלוש לא בארץ הזאת, לא במזרח התיכון ולא בעולם. העם היהודי לא ישלים עם קיפוח תקוותו האחרונה. אנו מאמינים, למרות נסיוננו המר, שלא ישלים עם כך גם מצפון העם האנגלי והפועל האנגלי והמצפון האנושי בכל ארץ שהיא. וגם אם מדיניות זו תלווה טאנקים ומכוונת יריה ואניות משחית, לא נשלים אתה ולא ניכנע לה.

על שלושה אנו מוכנים ליהרג עוד ששת המיליונים של מתינו באירופה מוטלים לפנינו, וכבר ניגר דמנו מחדש כאן על אדמת המולדת, בכפר היהודי, בעיר היהודית, בתל-אביב, בשרון, בשומרון, דם ילדינו, נערינו, פועלינו, אכרינו הנשפך בידי עושי דברו של באָוין וחבריו. ואל נשלה את עצמנו. מה שקרה אתמול ושלשום בעמק השרון*, זה אולי רק התחלה למשטר של טירור ודמים שאנשי ההצהרה והמדיניות החדשה מכינים לנו בארץ. כוחות הים והיבשה והאוויר של האימפריה הבריטית מגויסים ע"י באָוין נגד חלוצי ישראל, אלה המתעקשים להאמין בחזון הדורות של עמם, מוכנים למסור את נפשם על בנין מולדתם, ובעמדם מול כוחות מזוינים, אין להם אלא צדקת מפעלם וטוהר שאיפותיהם.

על קברות הללינו בתל-אביב ובעמק השרון, על קברות אחינו ואחיותינו היקרים, אני רוצה להגיד דברים מועטים לבאָוין ולחבריו. אינני אנגלי, ואינני יודע אם העם האנגלי והפועל האנגלי מילאו את ידי באָוין לנהוג כלפי עם ישראל, כאשר הוא נוהג בו ואם הצהרתו ממלאה בנאמנות ובאמת את השליחות שהעם האנגלי ומפלגת העבודה הבריטית הטילו על ממשלת הפועלים. הוא עומד לכוף עלינו את המדיניות החדשה בכל הכוח המזוין הכביר העומד לרשותו. בסעיף 18 מזהיר אותנו בעל ההצהרה שישתמשו נגדנו בכוח באופן הנמרץ ביותר — אם נמרה את פיו. ואזהרה זו ודאי תקוים. עושי דברו בארץ כבר הפילו את החללים הראשונים ועוד ידם נטויה.

אין אנו, יהודי ארץ-ישראל, רוצים ליהרג. — אנו רוצים לחיות. אנו מאמינים, בניגוד לתורתו של היטלר ותלמידיו בארצות השונות, שגם לנו היהודים, כמו לאנגלים ולאחרים, יש זכות לחיות כיחידים וכעם, אולם גם לנו כמו לאנגלים יש משהו שהוא יקר לנו גם מהחיים. ואני רוצה להגיד לבאָוין ולחבריו שאנו מוכנים ליהרג ולא נוותר על שלושה דברים:

על חירות העליה יהודית.
על זכותנו לבנות שממות מולדתנו.
על עצמאותו המדינית של עמנו בארצו.

* חיל כבד שם מצור על שפיים ורשפון ועל גבעתיים וכפר חגלה. שמונת חברים משובים שונים, נפלו חלל. — המע.

המאבק המדיני להקמת המדינה

משה שרת, לפני ההכרעה — המאבק בשנות תש"ה—תש"ז

היה לרועץ לציונות, ואילו נחשול ההתעצמות שמסביב איים להציף גם את ארץ-ישראל ולהוציאה מתחת עול המנדט למעמד עצמאי כמדינה ערבית. לא נשקפה תקוה להציל את המפעל הציוני מסתימת הגולל עליו על-ידי התכחות ברי-טית מזה והשתלטות ערבית מזה, אלא בהשגת עצמאות יהודית — אם לא בכל הארץ, אשר הערבים היוו בה רוב של שני שלישים, הרי לפחות בחלק הגון ממנה.

על אלה נוסף בכל מחצו ההומם אסונם של יהודי אירופה, אשר החריד את העם היהודי וזיעזע את מצפון האנושות. השואה הפגינה בכוח-איתנים קבל העולם כולו את גורלו הטראגי של עם-ללא-ארץ וחיילה את החלטת התנועה הציונית להיחלץ למאמץ עליון למען גול מעל העם את מארת התלישות וחרפת חוסר-הישע. ללקח ההיסטורי של מסע-ההשמדה הצטרף הלחץ המעשי של בעיית שארית-הפליטה. נעילת שערי המולדת בפני חתירת שרידי הטבח לחיים חדשים הוקיעה את המשך קיומו של משטר הספר הלבן לאחר גמר המלחמה כחילול הנצחון על היטלר. תביעת העם היהודי לשלטון על ארץ משלו, לשם שיקום בניו שניצלו מכליה וכתרים בפני פורענות חדשה, נעשתה טבעית ומובנת משהיתה פעם.

בו זמון בגר הישוב מתוך גידולו במנין ובמשק — תהליך גידול אשר עליית שנות השלושים האיצה את קצבו. הישוב נתחשל בפורענויות של שנות-הדמים שקדמו למלחמת-העולם ובנסיונות של המלחמה עצמה. עם גמר המלחמה הוא הרגיש את עצמו כְּשֶׁל לעצמאות. עול האפוטרופוסות הזרה, שחיבל בהתפתחותו, העיק עליו לבלתי נשוא.

ומעל לכל, אותה פרשת-דרכים שהגיע אליה העולם עם שוך נחשול-הדמים, עת גורל עמים וארצות הועמד מחדש להכרעה, זימנה לעם היהודי שעת-כושר היסטורית יחידה במינה להש-מיע ברמה את תביעתו לגאולה.

ההחלטה, כי מטרת המדיניות הציונית לקראת סוף המלחמה היא לחתור לכינון ארץ-ישראל כמדינה יהודית נתקבלה לראשונה באורח גלוי ומוסמך בוועידת ציוני אמריקה למפלגר

הערת המערכת: בשנת העשור לעצמאות פירסם משה שרת מדבריו בשנות המאבק ומלחמת העצמאות, בספר „בשער האומות“. אותה שעה ראה לנכון ללוות את נאומיו בדברי קישור להארת הרקע והזמן. דברי-קישור אלה, בסגנונם הברור והמדויק, ובעריכתם הסדורה והקפדנית, מצטרפים לכלל הרצאה רצופה של פרשת מאבקנו המדיני בשנות ההכרעה ההן. הקטעים מובאים להלן לפי המקור, ללא שינויים כלשהם.

★

משה שרת: (מתוך „בשער האומות“)

תמורות היסטוריות כבירות בחיי העם היהודי, במעמדה של ארץ-ישראל ובמערכי הזירה הבינלאומית, אשר קברו יחד בתקופת מלחמת-העולם השניה, הפכו את דבר עצמאות ישראל בארצו ממטרה רחוקה שנראתה כעומדת בסיומו של תהליך-התפתחות הדרגי — ליעד ממשי שניתן להשיגו בקפי-צת-הדרך.

ערב מלחמת-העולם, ומתוך כוונות לקראתה, קבעה הממשלה הבריטית, כבעלת המנדט על ארץ-ישראל, „מטרה סופית“ למפעל הציוני. בספר הלבן ממאי 1939 היא זממה להקפיא את הישוב היהודי במכסת שליש מכלל תושבי הארץ ולכוף אותו לצמיתות למרות הרוב הערבי. גזר-דין זה כשלעצמו חייב את התנועה הציונית לא רק לאסור מלחמה נגדו כי אם גם להציג בתגובה עליו מטרה סופית משלה להתפתחותה המדינית של הארץ. אירועי מלחמת-העולם הפכו את הצורך המדיני הזה לצורקים ולכורח של הצלה.

מלחמת-העולם החישה את גמר חיסולם של משטרי המנדט הנתרים בארצות-ערב ופתחה את שערי העצמאות הריבונית לפני ארצות דרומה ודרום-מזרחה של אסיה. היה ברור כי ארץ-ישראל לא תוכל להחזיק מעמד כאי בודד של כפופות לשלטון זר בתוך ים נגנש של תנועות-שחרור כובשות ומנצחות. אפילו נשאר המנדט מכשיר להגשמת הציונות, נכרת הסיכוי לאריכות ימיו. אבל משטר-המנדט בהסתלפותו

תיהם, שנתקיימה בניו-יורק בקיץ 1942, על-פי הצעתו של דוד בן-גוריון שהופיע בה כיושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית*.

וזה נוסח ההחלטה שנתקבלה בוועידת ציוני אמריקה: הוועידה דורשת כי שערי ארץ-ישראל ייפתחו; כי השלטון על העליה לארץ-ישראל יימסר לידי הסוכנות היהודית, יחד עם הסמכות הדרושה לפיתוח הארץ; וכי ארץ-ישראל תכונן כקהליה יהודית, משולבת במבנהו של העולם הדמוקרטי החדש.

לפי שם המלון, שבו נתכנסה הוועידה, נרשמה החלטה זו בתולדות התנועה בשם „תכנית בילטמור“. במיוחד הודגשה בה התביעה כי מיד עם גמר המלחמה תימסר השליטה על העליה לידי הסוכנות היהודית. ההגיון המדיני שבהצגת תביעה זו, כמיועדת לביצוע בשלב ראשון, נבע מהצורך להחיש יצירת רוב עברי בארץ אשר יבטיח את קיומה של המדינה היהודית בכוח עקרונות הדמוקרטיה.

תכנית בילטמור הפכה סיסמה בשביל התנועה הציונית בעולם ונקודת-מוקד לריכוז כוחותיו המדיניים של העם היהודי כולו. היא אושרה על-ידי ההסתדרות הציונית באנגליה ובדרום-אפריקה ונתקבלה כתכנית הרשמית של ההסתדרות הציונית העולמית והסוכנות היהודית בכנס הוועד הפועל הציוני המצומצם צם בירושלים, בנובמבר 1942, ובכינוס הציוני העולמי הראשון שלאחר המלחמה בלונדון, באבגוסט 1945. היא הוגשה לאחר-מכן לממשלות אנגליה וארצות-הברית ושימשה מאז מנוף למאמץ של הסברה וגיוס אהדה ברחבי תבל.

עם התפרקות חבר-הלאומים והקמת ארגון האומות המאוחדות ממילא עלתה על הפרק בעיית מעמדו הבינלאומי של המנדט הארץ-ישראלי. היה ברור כי במוקדם או במאוחר עתידה השאלה לבוא לפני האומות המאוחדות. בהתכנס ועידת-היסוד של האומות המאוחדות בסן-פרנציסקו באפריל 1945, הוגש לה תזכיר מאת הסוכנות היהודית, בחתימת נשיאה ד"ר ח. וייצמן, אשר הסביר את הרקע ההיסטורי של המנדט ואת מצבו של העם היהודי בהווה לאחר שואת אירופה, ולפי קוי תכנית בילטמור הסתיים בתביעות הבאות: (א) הכרזה על החלטה לכונן את ארץ-ישראל כקהליה יהודית חפשית ודמוקרטית; (ב) ביטול מידי של ההגבלות על העליה ורכישת הקרקע; (ג) מסירת הסמכות על העליה והפיתוח לסוכנות היהודית; (ד) עזרה כספית בינלאומית למטרות אלו; (ה) הענקת זכות ההופעה והיצוג לסוכנות היהודית בכל ועידה בינלאומית שתדון בעתידה של ארץ-ישראל. מכיון ששאלות טריטוריות אליות מיוחדות הוצאו מסדר-יומה של ועידת-היסוד, ביקשה

* הרעיון, כי בתקופה הרת-עולם של ריב האיתנים על-פני כדור הארץ הגיעה השעה לגולל את דגל הציונות המדינית במלואו, ניסר מראשית מלחמת-העולם. ד"ר וייצמן המנוח הציג את התביעה למדינה יהודית במאמרו ברבעון האמריקני Foreign Affairs בחוברת שיצאה לאור בינואר 1942. עוד בנובמבר 1941 כתב ב. כצנלסון ז"ל במצע-הבחירות של מפלגת פועלי ארץ-ישראל לוועידה החמישית של הסתדרות העובדים לאמור: „בהיקבע משטר חדש לארצות יסדה-תיכון חייב העם היהודי להציג בפני כל הגורמים העולמיים את שאלת קיומו וחירותו במלוא קומתה. עליו לדרוש: עצמאות מדינית, המבטיחה את מרותו של העם העברי על העליה ועל הבנין, במסגרת התנאים המדיניים החדשים; (ב) עזרה בינלאומית לעליה ולבנין המולדת; (ג) נציגות יהודית בחבר-הלאומים העתיד לקום; (ד) חופש הפעולה הציונית בכל הארצות וחופש ארגון העליה היהודית מכל הארצות“. התפקיד ההיסטורי לשמש בקרב התנועה נושא עיקרי לרעיון העצמאות וכוח מניע מרכזי בחתימה למדינה יהודית לאלתר, במשך כל תקופת המלחמה ובשלהי ההכרעה שלאחריה, נפל בהלקו של דוד בן-גוריון.

הסוכנות היהודית, כי בכל הסדר בינלאומי יובטחו בינתים זכויות העם היהודי לפי הצהרת בלפור והמנדט. בכיוון זה נמשכו המאמצים של המשלחת היהודית בסן-פרנציסקו, מורכבת מנציגי הסוכנות, הקונגרס היהודי ומוסדות אחרים. הודות למאמצים אלה הוכנס בסעיף 80 של מגילת האומות המאוחדות המושג של „זכויות עמים“, אשר שום דבר הנאמר במגילה אינו יכול לפגוע בהן. המסמך הבינלאומי היחיד המכיר בזכותו של „עם“ — להבדיל מזכותה של מדינה — הוא המנדט הארץ-ישראלי והעם שזכויותיו מוגדרות בו הוא העם היהודי.

במרכז השלב הראשון של המערכה המדינית שהחלה מיד עם סיום המלחמה עמד כיעד דחוף ענין העליה — הן לגופו, והן כמטרה ראשונה להבקעת חומת הספר הלבן. למעלה ממאתים אלף יהודים ניצולי השואה וקרבתו הונעה נמקו או במחנות שהיו פזורים בפינות שונות של אירופה המשוחררת. שבועים לאחר כניעת גרמניה, במאי 1945, הגישה הסוכנות היהודית בירושלים לשלטון המנדט תביעה דחופה ל-100,000 רשיונות-עליה למען שארית הפליטה. דרישה זו, שלא חדלה מאז לסר בכל שלבי המערכה, ריכזה סביבה תשומת-לב עולמית. אימץ אותה לעצמו נשיא ארצות-הברית, מר טרומן, אך פנייתו בעניין זה בספטמבר 1945 לראש ממשלת בריטניה, קלמנט אטלי, לא נשאה פרי. שלטון המנדט, אשר לא סר ממגמת הספר הלבן, קבע בסוף 1945 מכסה זמנית של 1500 רשיונות-עליה לחדש. לכאורה ניבע בזה בקיע ראשון בחומר הספר הלבן, שפן ההקצבה הסופית של 75,000 רשיונות-עליה, שנקבעה ב-1939, כבר גדלתה כולה. למעשה, לא כן היה הדבר, ומי שזיכה את שר-החוץ הבריטי, ארנסט בוויין, בסטיה מהעקרון שהיה בעיניו קבוע במסמרות — חשד בכשרים. עיקרו של הספר הלבן מבחינת הקפאת הישוב העברי לא היה בנקיבת מכסומם החלטי של 75,000 עולים נוספים, אלא בקביעת היסוד היחסי, כי הישוב היהודי לא יעלה על שליש האוכלוסיה. כיון שבריבוי טבעי היתה יד הישוב הערבי על העליונה, נוצר פער אשר איפשר התרת קילוח נוסף של עליה ללא ערעור העקרון המקודש של שני ערבים כנגד יהודי אחד. החלטה זו על 1500 רשיונות לחדש, נוכח שוועתם של רבבות אנשי שארית-הפליטה שנמקו במחנות, עוררה גל של התמר-מרות בארץ ובגולה. הישוב הגביר את מאמצי ההעפלה, שלא פסקו כל תקופת המלחמה, ועבר לצורות חריפות של מאבק נגד משטר החנק. ארגוני „הפורשים“ פתחו באלימות-דמים. השלטון הגיב באמצעי-דיכוי שהלכו והחמירו והפילו קרבנות-אדם.

יש לציין כי ההתנגדות העקשנית של משרד-החוץ הבריטי להיענות לתביעה של עליית 100,000 ואיזוי הערבים למרוד אם תסופק תביעה זו הביאו בטווח ארוך ברכה מדינית. הם לא הניחו פתח לפתרון זמני וחלקי של הבעיה, אלא תרמו ליצירת הרקע להכרעה יסודית ומקפת.

תמיכת נשיא ארצות-הברית בתביעה עליה יהודית לארץ, בהיקף ובקצב שחרגו הרחק ממיטת-סדום של הספר הלבן, הקניטה והדאיגה את הממשלה הבריטית. כדי להתגבר על הסתייגות אמריקה ממדיניות זו ולשלול מההתקפה הציונית את תמיכתה יום שר-החוץ הבריטי באותם הימים תחבולה

הבאים אין ההנהגה הציונית חפשית לפסח עליו ולהפקיר את תוצאותיו.

ועדת-החקירה גבתה תחילה עדויות מפי יהודים וערבים ואישים אחרים בושינגטון, בלונדון ובקהיר. ב-8 במרס 1946 הגיעה לארץ ופתחה בישיבותיה בירושלים. נשיא הסוכנות היהודית חיים וייצמן ז"ל נשא את נאום-הפתיחה לפרשת העדות היהודית. הסוכנות הגישה לוועדה חומר רב בכתב. בתזכיר העיקרי שהוכן על-ידי המחלקה המדינית של הסוכנות הוצגה התביעה לכינון ארץ-ישראל כמדינה יהודית. תביעה זו שימשה ציר מרכזי לעדויות שנמסרו בעל-פה, בראש וראשונה בהרצאתו המקפת והנוקבת של יושב-ראש ההנהלה דוד בן-גוריון. החומר הכלכלי שהוגש לוועדה נועד להוכיח את אפשרות קליטתם של מיליון יהודים נוספים בארץ. עם זה הושם הדגש החזק בתביעה להעלות מיד לארץ את מאת-האלף הראשונים... יש לזכור את הרקע המדיני שעליו הוצגה לפני שתיים-עשרה שנה התביעה להקמת המדינה היהודית — הרקע אשר העובדה המרכזית והמכרעת שבו היתה קיומו של רוב ערבי גדול ומגובש בארץ. נתחייב אז מאמץ להוכיח את צדקתה של השאיפה היהודית על רקע זה ואת אפשרות הגשמתה תוך בטחון כי הישוב הערבי במדינה היהודית לא ינוצל ולא ינושל ותוך סיכוי להגיע לשלום יהודי-ערבי בארץ ובמזרח התיכון.

לאחר גמר עבודתה בארץ בסוף מרס 1946 סיררה הוועדה האנגלית-אמריקנית במרכזי מחנות העקורים באירופה וגבתה עדויות מפי נציגי הפליטים היהודים. לבסוף נתכנסה בז'נבה לחיבור הדין-וחשבון, שהתפרסם בסוף אפריל 1946. דוח הוועדה איכזב את הציבור היהודי, אבל עוד יותר מזה את משרד-החוץ הבריטי. בניסוחו ניכרו אותות המאמץ לאיחוי הקצוות, ולכן רבו בו הסתומות והסתירות, אבל עם זה נקבעו בו כמה הלכות ברורות ואלו הן:

המלצה על העלאת 100.000 עקורים יהודים מיד (הלכה כטרומן) בעזרתן הכספית של שתי המעצמות; הערכת מספר היהודים המשתוקקים או הנאלצים לעזוב את אירופה ב-500.000; פסק, כי אין בכוחה של ארץ-ישראל בלבד לפתור את בעיית שארית הפליטה (הלכה כבויון); בו בזמן — הדעה, כי הפליטים עצמם מבקשים ללכת אך ורק לארץ-ישראל וכי הוועדה עצמה אינה יודעת על ארץ-קליטה אחרת בשביל יוצאי אירופה; אשר לעליה לעתיד — דחיית העקרון של הספר הלבן, הכופף את המשך העליה להסכמת הערבים, ודרישה לנהל את העליה לפי עקרון יכולת הקליטה הכלכלית; לגבי המשטר המדיני — שלילת התביעות למדינה עצמאית, הן יהודית והן ערבית, בארץ כולה או בחלקה; שלילת חוקי הקרקע הגזעי של הספר הלבן; תביעה להחזיר את תוקף המנדט לישראל, על כל הוראותיו לגבי הבית הלאומי היהודי — עד שיבוא אורם ויקבע משטר-נאמנות לארץ. כמה מהמלצות אלו יצאו כרוכות בסיוגים מסובכים, וניסוח כמה מהן הניח פתח פתוח לפירושים חפשים לפי ראות עיני השלטון.

בסיכומו של דבר נדחתה התביעה היהודית לעצמאות, אבל סופלה מזימת משרד-החוץ הבריטי להביא את ארצות-הברית לידי הזדהות עם הספר הלבן; ונהפוך הוא, בלעם שהוומן לברך משטר זה נמצא מקללו ואף רב את ריב עם-הבחירה מידי בלק.

מחוכמת. הוא הציע להקים ועדה אנגלית-אמריקנית משותפת, ששה מזה וששה מזה, אשר תבחן את הבעיה. אמריקה נענתה להצעה. הוסכם כי כחברי הוועדה ימונו אנשים שלא היה להם לפני-כן מגע כלשהו עם בעיית ארץ-ישראל.

בויון לא היה מתברו של הספר הלבן, הוא ירש מדיניות זו מקודמיו, אבל דבק בה באדיקות קשוחה. מסתבר כי היה בטוח — על-כל-פנים, זאת הבטיחוהו יועציו, שהיו אמונים על ראיית הנולד לפי הרהורי לבם — כי שנים-עשר אנגלים ואמריקנים, הנקיים מכל זיקה לציונות, לכשיועמדו פנים-אל-פנים מול הסבך הממאיר של בעיית ארץ-ישראל, יבלעו את תורת מימשל המנדט על קרבה ועל כרעיה, בהציעו את הוועדה היתה, איפוא, כוונתו להשיג גושפנקה אמריקנית לספר הלבן ועל-ידי כך, "לשבור את גב" ההתנגדות היהודית, אשר גילווי אהדת דעת-הקהל האמריקנית שימשו לה משען מדיני ומקור של עידוד מוסרי, כשם שהשפיעו למישרים גם על עמדתה של ממשלת ארצות-הברית. הוא לא נזהר בלשונו והבטיח מראש לחברי הוועדה האמריקניים, לפי עדותו של בארטלי קראם, כי ממשלתו תמלא אחרי המלצות הוועדה אם תתקבלנה פה אחד.

על מינוי הוועדה הכריז בויון בהצהרה שנתפרסמה ב-13 בנובמבר 1945. היה זה מעשה של שבירת-לוחות. בהתכחשותו לעקרונות-היסוד של הצהרת בלפור והמנדט הרחיק בויון לכת אפילו מהספר הלבן. מגמותיה העיקריות של הצהרתו היו הפרדה בין ארץ-ישראל לבין הבעיה היהודית; התעלמות מהרקע ההיסטורי ומההיקף העולמי של הבעיה היהודית וצמצומה לתחום שארית הפליטה באירופה; חיפוש פתרון לבעיית השארית הזאת על-ידי פיזור היהודים וטמיעתם; הזמנת העקורים היהודים להשתקם באירופה ולתרום לפי מיטב יכולתם לחידוש חייה.

ואלה היו שני הסעיפים העיקריים בהגדרת משימת הוועדה, אשר גישת בויון נתנה בהם אותות ברורים:

1. לבחון את הנסיבות המדיניות, הכלכליות והחברתיות בארץ-ישראל, במידה שהן נוגעות בבעיית העליה היהודית לארץ וההתיישבות היהודית בה ובטובתם של העמים השוכנים בתוכה;

2. לבחון את מעמד היהודים באותן ארצות-אירופה שבהן הם נפלו קרבן לרדיפה נאצית ופאשיסטית, וכן את האמצעים המעשיים שנגקטו או העתידיים להינקט בארצות ההן כדי לאפשר להם לחיות חפשים מאפליה ומדיכוי, ולהעריך את מספר היהודים שירצו או שיהיו אנוסים על-ידי הנסיבות להגר לארץ-ישראל או לארצות אחרות שמחוץ לאירופה.

לא ייפלא כי נוכח הורתה ולידתה זו של הוועדה האנגלית-אמריקנית והמגמה שהותותה לחקירתה בפי יוזמה, נתעורר בתוגים הציוניים ספק רציני אם ראוי לסוכנות היהודית להופיע לפנייה. רבים ראו בהקמת הוועדה טכסיס של השגחה והסתת-דעת והזהירו מפני מתן יד ציונית למזימת רמיה והכשלה. לאחר חקרי-לב קשים ודיונים ממושכים נתגבש רוב לחיוב ההופעה. הכריעו השיקולים כי אין להחרים מוסד המבטא זו הפעם הראשונה רשמית את התעניינותה של ארצות-הברית בבעיית ארץ-ישראל, וכי מכל-מקום יש לראות את הופעת הסוכנות לפני הוועדה כשלב במערכה — חוליה בשרשרת המאבקים לעתיד לבוא — אשר מתוך דאגה לשלבים

מיד לאחר הופעת הדין-וחשבון פירסם הנשיא טרומן גילוי-דעת, בו הביע קורת-רוחו מהמלצת הועדה על העלאת 100,000 פליטים לארץ, שנתקבלה פה אחד, וכן מהעובדה כי „הועדה הציעה למעשה את ביטולו של הספר הלבן מ-1939, בכלל זה ההגבלות הקיימות על העליה ועל רכישת הקרקע, וזה לשם סיוע לגידולו של הבית הלאומי היהודי“.

לעומת זה הודיע ראש ממשלת בריטניה כי לא ייתכן להרשות כניסתם של מאת-האלף אלא אם כן יפורקו ההגנה וארגוני הפורשים וימסרו נשקם, וכן עד שתוברר מידת עזרתה הכספית של ממשלת ארצות-הברית.

פירושה המעשי של ההצהרה הבריטית היה סירוב למלא אחרי המלצתה הדחופה והממשית ביותר של הועדה.

החלה פרשת התיעצויות בין שתי הממשלות אבות הועדה על גורל המלצותיה. כל אחת מינתה ועדה לשם כך. בראש הועדה הבריטית עמד הלורד שומר-החותם (שר בלי תיק) הרברט מוריסון, ועדת-הקבינט האמריקנית שיגרה ללונדון מספר פקידים — שנקראו משום-מה „מומחים“, אף כי איש מהם לא היה בקי בבטיחה — ובראשם השגריר הנרי גריידי. משרד-החוץ הבריטי הוציא מבית-גנזיו תכנית לחלוקת ארץ-ישראל לקנטונים. האמריקנים סמכו ידיהם עליה, וכך בא לעולם מסמך שנקרא תכנית מוריסון-גריידי. הוא הוגש לציבור כמבוסס על המלצות הועדה האנגלית-אמריקנית, בעוד שלמעשה לא היה כל קשר בינו לבינו.

תכנית זו, אשר קויה העיקריים נמסרו לבית-הנבחרים על-ידי הרברט מוריסון ב-30 ביולי 1946, באה לחלק את הארץ לארבע יחידות: אזור יהודי, אזור ערבי, מחוז ירושלים ומחוז הנגב — שני הראשונים בשלטון עצמי מקומי ושני האחרונים בשלטון בריטי ישיר. באזור היהודי נכללו הגליל המזרחי, עמק יזרעאל ורצועת-חוף מחיפה עד תל-אביב פרט ליפו — בסך הכל 17 אחוז משטח הארץ; לאזור הערבי הוקצו 40 אחוז, ולשני השטחים הבריטיים יחד — 43 אחוז. התכנית חייבה הקמת בתי-מחוקקים נבחרים באזורים היהודי והערבי, שהחלו-טותיהם, בתחום סמכות מוגבלת, טעונות אישור הנציב העליון, וכן מינוי ממשלות על-ידי הנציב העליון מבין חברי הבתים. סמכויות הבטחון, המשפט, המכס ויחס-חוץ נשארו בידי הנציב העליון וכן נשמרה בידו סמכות כללית להתערב לפי ראות-עיניו בענייניהם הפנימיים של האזורים. הובטח ביטול חוק הקרקע באזור היהודי ונקבע לגבי אזור זה עקרון העליה לפי יכולת-הקליטה באישור הנציב העליון. כן הובטחה העלאת 100,000 פליטים לאזור היהודי תוך שנה אחת. הוראה אחרונה זו היתה המחיר המועט ששילמו האנגלים בעד הצטרפות האמריקנים לתכנית כולה.

התכנית נדחתה נמרצות על-ידי היהודים והערבים כאחד. טעמי ההתנגדות היהודית היו צמצום שטח הבית הלאומי לרצועה צרה של הארץ; סתימת הגולל על תקנת ההתישבות הרחבה בנגב; סגירת הגליל המערבי כולו; הוצאת ירושלים החדשה מתחום השלטון היהודי, שלא ככלילת מובלעת-יפו באזור הערבי; ניתוק ים-המלח ומפעל האשלג; אחיות-העינים שב-הבטחת השלטון העצמי; החבלה בעליה הן על-ידי קיצוץ שטח קליטתה והן על-ידי הגבלת הסמכות היהודית לקביעת ממדיה. ושוב הכוזב הנשיא טרומן את תוחלת משרד-החוץ הבריטי. במקום לסמוך ידיו על תכנית שהצליחו האנגלים, „למכור“

לנציגיו, מיהר להחזיר את אלה לושינגטון, הזמין את החברים האמריקנים של הועדה הקודמת לחוות דעתם על החיבור החדש, ובסופו של דבר הכריז באוקטובר 1946 על אי-יכולתו לקבל את התכנית.

בינתיים החמיר המצב בארץ — ככל שהחריפו מאבק הישוב העברי מזה ומסע הדיכוי הבריטי מזה. לאחר ההפוגה שחלה בתקופת חקירתה של הועדה האנגלית-אמריקנית, נתחדשה פרשת הועזועים. ההתמרמרות שפרצה עקב התכחשות אנגלית להמלצותיה החיוביות של ועדת-החקירה, אשר היא עצמה יוזמה אותה — הציתה את האש מחדש. פעולות ההגנה נגד משטר הספר הלבן הוגברו בהיקפן ובכוח מחצן. הותקפו יעדים דוממים ונגרם הרס רב במיתקנים ובאמצעי-תחבורה. ארגוני „הפורשים“ המשיכו בטרור-דמים. השלטון הגיב בחי-פוש-ינשק אלימים, בהטלות עוצר ממושך ומשתק את החיים, במעצרים המוניים ובחוקי-חירום קטלניים. הפגיעות והתגובות ההדדיות של אלימות מרדנית מזה ודיכוי צבאי מזה באו בתדירות ובחומרה גוברת והולכת. מסע הדיכוי הגיע לשיאו בהתקפה החזיתית שערך השלטון על הישוב והנהגתו בשבת 29 ביוני 1946 — יום בו נכלאו במחנה לטרון ארבעה מחברי הנהלת הסוכנות היהודית, יושב-ראש הועד הלאומי ומספר אנשי-ציבור אחרים, נכבשו בידי הצבא הבריטי משרדי הסוכנות היהודית בירושלים ונערך חיפוש בהם, ובוצעו חיפושים ומעצרים סיטוניים בישובי עובדים ברחבי הארץ. הוצאו פקודות-מעצר גם נגד אישים אחרים, שלא נמצאו בבתיהם, ונגד יושב-ראש ההנהלה, שהיה בחוץ-לארץ. הישוב הוסער עד עמקי נפש על-ידי התנקשות זו בהנהגתו ובכבודו הלאומי ורוח הזעם והמרי הקיפה את המוניו. באותה עונה הגיע לשיאו גם הטירור של ארגוני הפורשים בפיצוץ משרדי הממשלה שבמלון „המלך דוד“, מעשה-הדמים המחריד שבו נספו 91 נפש אדם — יהודים, ערבים ואנגלים — ונפצעו עשרות.

כל אותה תקופה נמשכה ההעפלה בתנופה מתגברת. היתה זו הפגנה אדירה להחלתם הנחושה של בני עס-בלי-בית להבקיע כל הסגר ומצור ולהגיע לחופי המולדת היחידה. לאחר שהוכח לעין-כל קוצר-ידו של ההסגר הימי לעצור ולהרתיע את זרם ההעפלה, הכריז השלטון הבריטי באוגוסט 1946, כי מכאן ואילך ישולחו המעפילים הנתפסים לקפריסין ויכלאו שם במחנות לזמן בלתי-מוגבל. שוב ראה בוויז מהרהורי לבו בהניחו, כי נוכח גזירה זו יחזרו פליטי אירופה למוטב ויקבלו עליהם את הדין, ולא עוד יפלו קרבן להסתה חסרת-המצפון, של קומץ ציונים משולהבים — אך שוב טפחו העובדות על פניו. לא חלה כל הפוגה בתנועת אניות-ההעפלה והישוב הורתח שוב ושוב בהישלח שיירה אחר שיירה לאי-ההסגר, תוך התגברות אכזרית של קלגסים על ההתנגדות הנואשת של פליטי-חרב.

בד בבד עם הקרב נגד החנקת העליה נמשכה המערכה להכ-שלת חוק הקרקע. בתחבולות שונות נרכשו שטחי קרקע ב„אזור האסור“ הוקמו ישובים חדשים באגפי הארץ לחיזוק האחיות היהודית הממשית באזורים מסוימים. בשלב מאוחר יותר נפרשה בן-לילה רשת של אחת-עשרה נקודות-ישוב על-פני צפון הנגב.

על רקע זה של זעזועים וזנעות, מאבק ההעפלה ומאמצי

ההתבצרות. נתכנסו ביולי 1946 החברים החפשים של הנהלת הסוכנות היהודית בפריס, ובראשותו של דוד בן-גוריון, לטפס על המשך המערכה. ההנהלה הכריזה כי תכנית מוריסון-גריידי אין בה שום בסיס למשא-ומתן ועם זה הביעה נכונותה „לדון בהצעה על הקמת מדינה יהודית בעלת כושר-קיום בשטח מספיק של ארץ-ישראל“. למן ההחלטה של הקונגרס הציוני העשרים ב-1937, שלפניו היתה מונחת תכנית המדינה היהודית לפי הדין-וחשבון של הוועדה המלכותית הבריטית בראשותו של לורד פיל, היתה זו ההכרזה הראשונה של ההנהגה הציונית על נכונותה לעיין בתכנית של חלוקה והקמת מדינה יהודית בחלק של הארץ. ההנהלה הוסיפה ודרשה מתן 100,000 רשיונות-עליה מיד, הענקת שלטון עצמי גמור לשטח שהיא מיועד להיות את המדינה היהודית ומסירת השליטה על העליה לידי הממשל היהודי.

שוב נמסרו החלטות אלו לידיעת ממשלות ארצות-הברית ואנגליה. חבר ההנהלה ד"ר נחום גולדמן טס במיוחד מפריס לשינגטון להשיג את תמיכת הממשלה האמריקנית בהן. מאמץ זה הוכתר בהצלחה ובפעם הראשונה הבטיח נשיא ארצות-הברית את תמיכתו בהקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל והודיע על כך לממשלה הבריטית. בינתים החליטה ממשלה זו, עקב דחיית תכנית מוריסון-גריידי על-ידי אמריקה, לנסות מזולה בוועידת „שולחן עגול“ חדשה. היא ביקשה לכנס בלונדון את נציגי ארצות-ערב, ערביי ארץ-ישראל והיהודים — לכאורה כדי לברר בפעם האחרונה את האפשרות להגיע לידי פתרון מוסכם, ולמעשה כדי לעשות נסיון אחרון של לחץ על היהודים למען יקבלו את דין מדיניותה. בטרם תראה עצמה חפשיית לנקוט יזמה אחרת להתרת המשבר. משום סירוב הממשלה לשחרר את אסירי לטרון ללא תנאי ולקבל את החלטות פריס כבסיס למשא-ומתן — גם נוכח מסע הדיכוי בארץ — נמנעה הסוכנות היהודית מלהשתתף בוועידה, אשר ממילא נדונה לשלון עקב סירובו של הוועד הערבי העליון להופיע בה. משהוברר בלונדון כי לשוא הם כל הנסיונות להשיג „תמורה“ מדינית בעד שחרור אסירי לטרון, הוצאו לחופשי ללא-כחל-תנאי חברי הנהלת הסוכנות ויושבי-ראש הוועד הלאומי, הם והנלוים אליהם, ב-5 בנובמבר 1946, לאחר שבילו במעצר עמק אילון 130 יום.

ימים אחדים לפני שחרורם נתכנס בירושלים הוועד הפועל הציוני המצומצם לדיון במצב. ההחלטה הראשית שנתקבלה בו ב-29 באוקטובר, אשר טיוטתה נשלחה לירושלים מתוך מעצר לטרון, זורעת אור רב על מצב העובדות והרוחות באותם ימי צְבֵרָה וועם. וזו לשונה:

1. הוועד הפועל הציוני המצומצם שמע את הדין-וחשבון של ההנהלה על השיחות שהתנהלו בלונדון בין חבריה ובין הממשלה הבריטית לפי הזמנתה של זו, ומביע את קורת-רוחו מעמידתם האיתנה של נציגי ההנהלה: בהציגם במרכז הדיון את התביעה להרחבת העליה ללא כל דיחוי; בדחותם לחלוטין כל הצעה שיש בה התכחשות לזכותם של יהודים לעלות לארץ-ישראל בכל התנאים; בסירובם לעשות את דבר שחרורם ממעצר של מנהיגי הציונות והישוב לענין של מיקוח מדיני; בהדפם כל נסיון אחר לשבור את כוחם של הישוב והתנועה הציונית.
2. הוועד הפועל מביע את אכזבתו העמוקה מסירובה המוחלט

של הממשלה להחיש מיד את העלאת שארית הפליטה מאירופה. הוועד הפועל מציין במרירות, כי שלטון המנדט ממשיך בהתכחשותו להתחייבויותיו הבינלאומיות כלפי העם היהודי הכלולות במנדט; מקיים תחיקה קרקעית הנהגת הפליה נגד היהודים בארץ ביתם הלאומי ומספנת בכך את מעמדם האזרחי בארצות אחרות; מקצצת את העליה היהודית עד למכסה זעומה דוקא בשעת צרה ומצוקה חמורה ביותר להמוני העם העברי; מתעלמת אפילו מהמלצתה המאוחדת של הוועדה האנגלית-אמריקנית שנתמנתה בזמנתה היא, בדבר העלאתם הדחופה של מאה אלף משרידי יהדות אירופה; מרכזת את כל עצמתה המדינית והצבאית להטלת הסגר על הנמלטים מהתופת האירופי לארץ תקותם היחידה; רודפת אותם בים וביבשה ומגלה את הנתפסים למחנות-הסגר חדשים בנכר; מקיימת בארץ-ישראל משטר שרירותי של גזירות ונגישות; הורסת על-ידי כל אלה במו ידיה את הבסיס החוקי והמוסרי היחיד של השלטון הבריטי בארץ-ישראל, הכלול במנדט הארץ-ישראלי והתלוי במיליון הנאמן.

3. הוועד הפועל חוזר ומכריז, כי שום כוח לא יעצור בעד מעוני הגולה היהודית מלחתור אל חופי המולדת, וכי העם היהודי בעולם כולו, ובראש וראשונה הישוב העברי בארץ, יעשו כל מה שבידם להעלותם ולהחיש הצלה ופדות לשרידי יהדות אירופה ולכל יתר נידחי ישראל באשר הם על-ידי השרשתם בארץ מולדתם ההיסטורית.

4. הוועד הפועל חוזר וקובע במשנה תוקף, דוקא לאחר הפורענויות האחרונות ונוכח התכניות החדשות של ממשלת המנדט המתעלמת מפורח חייו של העם העברי ומזכותו לתקומה שלמה בארצו, כי רק בהקמת מדינת ישראל פתרון לבעיות העם היהודי וארץ-ישראל כאחד. הוועד הפועל קורא לתנועה הציונית ולעם היהודי כולו להתלכד ולהגביר מאמץ לשם השגתה המהירה של המטרה הזאת — משאת-נפש של זורות וצורך דחוק של השעה ההיסטורית.

ראויה לציון גם החלטה אחרת שנתקבלה באותו מעמד: „הוועד הפועל קובע כי הציונות שללה ושוללת את שיטת טירור-הדמים כדרך של מערכתה המדינית; דגל הציונות יהיה טהור, כשם שתביעתה טהורה וצודקת. הוועד הפועל רואה חובה לעצמו להוקיע ולדחות ללא סייג את טירור-הדמים, מעשי קבוצות מתבדלות, הפורקות מרות לאומית ומוציאות את עצמן מכלל הציבור המאורגן. פעולות אלו מכתימות את מאבק העם היהודי ומסלפות את דמותו, ומחזקות את ידיהם של צוררי הציונות והעם היהודי. הוועד הפועל חוזר וקורא לישוב לבודד את הקבוצות האלו ולשלול מהן כל עידוד, תמיכה ועזרה.“

בדצמבר 1946 נתכנס בבאזל הקונגרס הציוני הכ"ב, בו היו מיוצגים כשני מיליוני ציונים ברחבי תבל. הקונגרס הכריז על התביעה הציונית המלאה לארץ-ישראל כולה כמדינה יהודית. עם זה נדחתה ברוב גדול ההצעה שביקשה לקשור את ידי ההנהלה מלדון בתכנית כלשהי המכוונת להקמת מדינה יהודית בחלק מהארץ. כן החליט הקונגרס ברוב גדול להתנגד לכל משטר-נאמנות חדש — רעיון שדגלו בו סיעות מסוימות — „אשר יש בו כדי למנוע או לעכב את הקמת המדינה היהודית.“ גם באותו מעמד נתקבלה החלטה שגינתה חריפות „מעשי-רצח

ושפיתך דמי נקיים כאמצעי של מאבק מדיני" וקבעה כי "הטירור... מסלף את אפיו האמיתי של הישוב בעיני העולם ועלול להכשיל ולא לקדם את מאבקו הצודק".

מיד לאחר הקונגרס, בינואר 1947, נתקיים מחזור של שיחות בלתי-רשמיות בין הממשלה הבריטית והסוכנות היהודית, שלא במסגרת "הועידה" שהוצעה לכתחילה. כאן ניסה ארנסט בוויין בפעם האחרונה להביא את ההנהגה הציונית לידי השלמה עם הגורל אשר מינו הוא ויועציו למעמד העם היהודי בארצו. התכנית שהגישה ממשלת-הוד-מלכותו לנציגי הסוכנות היהודית בפגישת-סיום זו — ואשר נודעה מאז בשם "תכנית-בוויין" — היתה בה נסיגה אפילו מאותן מידות זעומות של שליטה מרחבית, שלטון עצמי וחופש-עליה, שנכללו בתכנית מוריסון-גריידי.

לפי "תכנית בוויין" — זו האמצאה הבריטית האחרונה לפתרון בעיית ארץ-ישראל בשנת 1947, שבאה לעולם על טהרת המוצא של ה"פורין אופיס", ללא כל תוספת של נופך אמריקני — עתידה היתה ארץ-ישראל להישאר כפופה חמש שנים לנאמנות בריטית באישורו של א"ם, למען תוכשר תוך תקופה זו לעצמאות כמדינה אחידה. כל הסמכות העליונה של תחיקה וביצוע נועדה להישאר בידי הנציב העליון. היו מוקמים אזורים מינהל מקומי, יהודיים וערביים לפי רוב התושבים, לאו דוקא ברציפות מרחבית בשביל כל עם. סמכויות המינהל המקומי היו מוגבלות ביותר. ליד הנציב העליון היו קמות מועצה מיעצת, מורכבת מנציגי המינהלים האזוריים, ומועצה מבצעת, מעורבת מאנגלים ומארץ-ישראלים. למשך שנתים היו ניתנים 4000 רשויות-עליה לחודש (96,000 בשנתים, החל מינואר 1947, לעומת 100,000 תוך שנה מיולי 1946 לפי מוריסון-גריידי). גורל העליה לשארית תקופת הנאמנות היה נחרץ על-ידי הנציב העליון אגב הימלכות במועצה המיעצת. נחלקו הנציב ומועצתו (שרובה ערבים!) — יכריע בית-דין של בוררות ממונה מטעם א"ם. כתום ארבע שנים היתה נבחרת אסיפה מחוקקת לקבוע את חוקת המדינה העצמאית האחידה. הסכימו רוב היהודים ורוב הערבים ביניהם — חייב הנציב העליון לכוונן את מוסדות המדינה כהסכמתם. לא הסכימו — ימסר הענין למועצת-הנאמנות, למען "תתן עצתה לגבי הנוהל לעתיד לבוא". זה היה סופו של קרא, שיא הבהירות וההחלטיות.

עד כדי כך הרקיע דמיונו היוצר של משרד-החוץ הבריטי בשנת 1947.

תשובת הסוכנות היהודית היתה דחיה גמורה ונחרצת של ההצעה. עמדתה נוסחה ונומקה באיגרת מפורטת. היא הביעה מחדש נכונותה לעיין בתכנית-פשרה להקמת מדינה יהודית בחלקה של ארץ-ישראל והדגישה, כי שטח מספיק, שליטה מחלטת בעליה ובפיתוח, ויצוג באומות המאוחדות הם תנאים-בל-יעברו. כן הצהירה הסוכנות כי המדינה תהא מבוססת על שיוון מלא לכל אזרחיה ועל ערובות לסיפוק צרכי דת, תרבות ולשון של כל העדות.

עם משלוח המסמך הזה ב-13 בפברואר 1947 נסתיימה פרשת המשא-ומתן המדיני בין נציגות העם היהודי והממשלה הבריטית שהשתרעה על-פני תקופת 30 שנה.

החלטת ממשלת-הוד-מלכותו היתה מוכנה ב-18 בפברואר 1947 מסר שר-החוץ הבריטי הצהרה בבית-הנבחרים, בה סקר את המשא-ומתן שניהל באחרונה עם הערבים והיהודים והודיע,

כי הואיל ושיחות אלו לא גילו שום סיכוי להסדר מוסכם, ומכיון שאין בסמכות ממשלתו להעניק את הארץ ליהודים או לערבים או לחלקה ביניהם, הרי שהדרך היחידה שנתורה לה היא להגיש את הבעיה למשפט א"ם; בדעתה להסביר לעצרת כי המנדט אינו ניתן לביצוע, שכן ההתחייבויות הכלליות בו אינן מתישבות זו עם זו; ואילו הממשלה הבריטית מצדה לא תעורר את העצרת לקבל איזה פתרון שהוא.

בהצהרה לא נכללה התחייבות מצד אנגליה למלא אחרי המלצת העצרת; כן לא הוגד ואף לא נרמז בה כי בדעת אנגליה להסתלק מהשלטון בארץ-ישראל.

בשיחה פרטית וידידותית ביותר שהיתה אז לרושם הדברים עם שר-המושבות בקבינט הבריטי טרח מר קריץ'-ג'ונס להודיע כי, לא תצמח ליהודים שום ברכה מהבאת ענין ארץ-ישראל לפני העצרת. השתמע מדבריו, כי מוטב להם לנתר מראש ולהתפשר עם אנגליה, ארגון האומות המאוחדות, טען, הוא גוף מפולג ומסוכסך בתוך תוכו ואינו מסוגל להערכה שקולה בבעיה כה סבוכה. אמריקה ורוסיה — חרבות שלופות, בין הערבים והיהודים — תהום. חזקה על מדינות אסיה כי יודחו עם הערבים. אפשר תעמודנה מדינות אחדות לימין היהודים. הרוב יהיה נבוך ואובד-עצות. במצב זה אין סיכוי לפתרון חיובי כלשהו. תשתרר אנדרלמוסיה ובינתים ילך המצב בארץ מדחי אל דחי. — התשובה היתה: מוטב כי ניפגש בא"ם! האמת ניתנה להיאמר כי הארגון הבינלאומי החדש נתנסה עד אז רק בכנס סדיר אחד וכשרו המעשי לפתור בעיות מורכבות היה מוטל בספק רב.

אותה שיחה היה בה גילוי רב. כדברים שנאמרו על-ידי חבר-הממשלה ההוא נשמעו באותם הימים גם מפיו של אחד מאנשי משרד-החוץ הבריטי בשיחתו עם דוד הורוביץ*. דברים אלה חשפו בבחירות את כוונותיו האמיתיות של בוויין. בלכתו לעצרת הוא נשאר נאמן בעקשנות לשיטתו. כשם שביזמו את הועדה האנגלית-אמריקנית נתכוון להשיג סמיכת-יד על מדיניות הספר הלבן מצד ממשלת ארצות-הברית, כן חתר הפעם לזכות באישור עמדתו — אם לא במפורש על-ידי החלטה חיובית, כי אז במשתמע מן השלילה — מאת המוסד הבינלאומי העליון, שבא במקומו של חבר-הלאומים המנוח, אשר מידו קיבלה אנגליה את סמכות השלטון על ארץ-ישראל. חשבונו, כפי שניתן לשער, היה פשוט: בצורה זו או זו תיאלץ העצרת להודות באזלת-ידה; בלי-ת-כרירה היא תבקש מאת אנגליה להוסיף שאֵת באחריות עד עת מצוא; לשם הסדרתו החוקתית של הענין היא תוכל להמיר במשך הזמן את מנדט חבר-הלאו-מים בנאמנות מטעם א"ם; או אז תראה אנגליה את עצמה חפשיה לעשות בארץ כראות-עינה בלי שיוכל א"ם לטעון נגדה דבר; תקנת היהודים למצוא משען בינלאומי לתיבעתם ולמאבקם תנחל כשלוו סופי; בלתי-מרוסן על-ידי חששות לתגובה וזעמת מצד "העולם הנאור", יוכל אז השלטון הבריטי לפתוח במחזור חדש של דיכוי, הרסני לאין שיעור מקודמיו, עד לשבירת התנגדות הישוב, שהיה רגיש ובלתי-מיוצב בכללותו, ועד להבאתו לידי כניעה.

* או יועץ כלכלי לסוכנות היהודית; מילא תפקיד פעיל בכל שלבי המערכה המדינית שקדמה להקמת המדינה והצלח לרכוש את לבם של אחדים מחשובי החברים בוועדה האנגלית-אמריקנית ובוועדה המיידית של א"ם; המנהל הכללי הראשון של משרד-האוצר; בעת תביעת הספר — נגיד בנק ישראל.

כללו של דבר, הסתבר כי עדיין לא אמר או בוין נואש מלהבטיח המשך שלטונה של אנגליה על ארץ-ישראל ומהצלב-חתו האישית לחרוץ גורלה לפי ראות-עיניו.

ואם נותר צורך באישור מוסמך לנכונותם של ניחושים וניתר-חיים אלה, בא עד מהרה שר-המושבות וסיפקו בדברים מפור-שים, בנאומו בבית-הנבחרים ב-25 בפברואר 1947, בסיומו של היכוח על הצהרת הממשלה מ-18 בו ובתשובה לשאלת-שיסוע נוקבת מצד האופוזיציה, אמר מר קרייג-ג'ונס בגילוי-לב גמור: „אין אנו הולכים אל האו"ם כדי להסתלק מהמנדט. אנו הולכים אל האו"ם לגולל את הבעיה ולבקש עצתו כיצד יש להגשים את המנדט. אם אי-אפשר להגשים את המנדט בצורתו הנוכ-חית, אנו שואלים איך אפשר לתקנו”.

ב-2 באפריל פנתה הממשלה הבריטית למזכיר הכללי וביקשה להציב את „שאלת ארץ-ישראל” בסדר-יומו של הפנס הסדיר הבא של העצרת. המונח „שאלת ארץ-ישראל” (The Palestine Question), משנרשם פעם בסדר-היום, נתאזרח בו ונשתגר מאז בשימוש-הלשון של או"ם, והוא קיים ועומד עד היום. נושא הדיון הוגדר כבעיית „עתיד השלטון” בארץ. הממשלה הבריטית הוסיפה והציעה כי לשם הקלת הדיון בכנס הסדיר בסתיו 1947 יקויים בלי דיחוי פנס שלא-מן-המנין של העצרת ותיבחר בו ועדה שתעשה עבודת-הכנה לקראת הדיון המכריע. ביום שנתפרסם דבר כינוסו הקרוב של פנס העצרת לשם דיון ראשון ובחירת ועדה היתה הזכות לרושם הדברים ליצור מגע עם המזכיר הכללי של או"ם, מר טריגוה לי, ולערוך לו ביקור ראשון מטעם הסוכנות היהודית. דאגותיה הראשונות של הסוכנות היו, ראשית, להבטיח כי בוועדה העתידה להיבחר לא תשותף שום מדינה ערבית מבין אלו שכבר היו חברות לאו"ם, ושנית, כי תינתן לסוכנות האפשרות להופיע לפני אותו גוף של או"ם אשר בו תידון הבעיה.

בארץ השתולל באותו זמן טירורי-הדמים של ארגוני הפורשים. נתגלו קני טירור אנטי-יהודי בקרב המשטרה הבריטית אשר פתחו במעשי הרס וחבלה רציניים. נמשכה ללא רתיעה עלילת היסורים והגבורה של ההעפלה. השלטון החמיר יותר ויותר את משטר הענשים והנגישות. תכפו הכרזות על מצב צבאי שהיו כרוכות בשיתוק גמור של שירותי הקשר והתחבורה. פגיעותיהם של חוקי-החירום ושל מעשי השרירות הצבאית בחיי הישוב איימו בהתמוטטות עמדותיו.

לעומת זה, מרכז-הכובד של המערכה הציונית המדינית הועתק בבת-אחת לניו-יורק. הוקם שם מטה של הסוכנות היהודית בראשותו של ד"ר א. ה. סילבר וגם ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים קבע שם את מושבו. בין יתר חברי הנהלת הסוכנות שישבו בקביעות בניו-יורק נטל חלק פעיל במיוחד בכל שלבי המערכה ד"ר נ. גולדמן. למנהל המשרד המדיני בניו-יורק נתמנה מר ארתור לוריא. החזית היהודית העולמית התחילה נערכת לקראת המבחן החדש בזירה הבינלאומית.

הכנס המיוחד של העצרת נפתח ב-28 באפריל 1947. הסוכנות היהודית והועד הערבי העליון הוזמנו, לפי בקשתם, להשתתף בישיבות הועדה המדינית של העצרת אשר אליה העבירה המליאה את הטיפול ב„שאלת ארץ-ישראל” ובה ישב ראש

* אחרי-כן קונסול כללי של ישראל בניו-יורק ושגריר ישראל בלונדון.

הנציג (אחרי-כן שר-החוץ) של קנדה, לסטר פירסון, שגילה יחס ער לענין היהודי. פרק חדש התחיל בתולדות הציונות. ענין העם היהודי בארצו הוצא מהתחום הצר של דו-קרב מתמיד ובלתי-שווה בינו לבין אנגליה, והועבר אל זירה רחבה, בה גם הוטל על נציגיו לעמוד על נפש תקנת העם מול העולם כולו, גם ניתנה להם בפעם הראשונה ההזדמנות לשאת דברים באזני כל אומות העולם.

לעזר יקר-ערך היה אז למשלחת היהודית הטירונית, ומאז עד לפרישתו, ד"ר יעקב רובינסון — ציוני ותיק, משכיל עברי ומומחה דגול במשפט הבינלאומי — אשר כבר אז ידע את מגילת או"ם על בוריה והיה בקי מופלג בדיני נהלו ובהגיונם הפנימי של דרכי פעולתו של הארגון הבינלאומי החדש.

את הצגת הענין היהודי לפני הועדה פתח ד"ר סילבר בהרצאה מקיפה. אחריו נאם בישיבת הועדה יושב-ראש ההנהלה דוד בן-גוריון, שהגיע לניו-יורק באיחור-מה; הוא חזר לירושלים ונשתקע בדאגה לחיזוק כוח ההגנה לקראת הפורענויות הצפו-רות. בעקבות הרצאת-הפתיחה של ד"ר סילבר הציגו נציגי אומות שונות שאלות לסוכנות היהודית, מהן עניינות ומהן פולמוסיות.

*

[מתוך נאום התשובה של המחבר, מובאת כאן תשובתו לשאלות של רבים בדבר הסיכוי ליחסי שלום בין יהודים לערבים בעתיד:]

„השאלה כיצד נחיה עם העמים הערבים ואיזו מערכת-יחסים תימצא בינם לבין המדינה היהודית היא, כמובן, השאלה המכ-רעת של העתיד. כאן ביקש נציג פולין, בשאלתו השניה, לדעת אם היו נסיגנות של שיתוף-פעולה בין יהודים לערבים. התשובה היא כי אמנם כן היו נסיגנות כאלה, ומשני הצדדים. ערבים ויהודים שיתפו פעולה וגם כיום הם משתפים פעולה בהצלחה בשדות הנרחבים והמגוונים של עניני עיריות, מסחר ועבודה”.

*

„...הריב המדיני על עתידה של הארץ מטיל כיום את צלו על הבעיה ומחבל באפשרויות המעשיות של הפעולה המשו-תפת. המנהיגים הרשמיים של המדינות הערביות, לאחר שהשיגו בקרבנות כה מעטים כמעט כל מה שביקשו, מסרבים להודות בצדקת שאיפותיו הלאומיות של עם אחר. בראש הועד הערבי העליון בארץ-ישראל עומד אדם אשר לאחר הפרקים הנודעים האחרים של פרשת פעילותו, נעשה שותף ישיר בשנות המלחמה למסע-ההשמדה שערכו הנאצים על יהודי אירופה.

אף-על-פי-כן אין היהודים אומרים נואש. הם באים לארץ-ישראל לא לאסור מלחמה על העולם הערבי כי אם לחיות עמו בשלום. אין הם מהווים עמדה קדמית של שום השתלטות זרה. שאיפתם היא להשתלב במבנה החדש של אסיה השבה לתחייה. הם עם בן-אסיה עתיק-יומין החוזר לביתו. עם זה הם נושאים נפשם לתרום את חלקם לעבודה הגדולה של בנין גשרים בין אסיה החדשה לבין יתר חלקי תבל. נסיונם במפ-עלי-פיתוח בתחומה הצר של ארץ-ישראל נותן תוצאות אשר אפשר יש בהן ברכה לכל השוקדים על קידמה חברתית וכלכלית במזרח התיכון ומעבר לו. אבל שותפות אמיתית

1947, בלויט סגל רב של פקידי אר"ם, אשר מהימים הראשונים בלט בתוכם ד"ר ראלף באגץ.

*

פרשת העדות היהודית לפני הועדה המיוחדת של אר"ם נסתיימה בהופעה רבת-רושם של ד"ר ח. וייצמן ז"ל, בסמכותו האישית.

כל מהלך חקירתה של הועדה בארץ לבש בעיקרו של דבר צורה של מגע מתמיד בינה לבין הסוכנות היהודית. הועד הערבי העליון החליט לא להופיע לפני הועדה ולא לשתף פעולה עמה. טעמו ונימוקו היו, כי אר"ם היה חייב להציב בסדר-יום העצרת את ענין ביטול המנדט ומתן עצמאות לארץ כמות שהיא, ללא כל קשר עם בעיית הפליטים היהודים או עם איזה שיקול אחר, וכי על-כל-פנים ענינם של ערביי ארץ-ישראל ברור ואינו יכול להוסיף ולשמש נושא לחקירות. עמדה נוקשה זו של אי-שיתוף פעולה, אשר הערבים ניסו לא פעם בהצלחה כלפי שלטון המנדט, לא הכבידה הפעם אלא הקלה על מוסד בינלאומי את ההיענות לצד היהודי ששיתף פעולה, וכן היה הדבר גם בשלבים הבאים של הדיון. אכן, לפני צאת הועדה לאירופה היא נסעה לכירות ושמעה שם את נציגי מדינות-ערב.

בהתייעצויות הפנימיות הראשונות של הועדה בירושלים נתגלתה מיד אותה הסכנה של התפוררות-דעות ואולת-יד כללית נוכח הסבך-ללא-מוצא, אשר בה תלה תקותו משרד-החוץ הבריטי. תביעתה הרשמית של הסוכנות היהודית, להכריז על ארץ-ישראל המערבית כולה כמדינה יהודית, לא נתקבלה על הדעת נוכח עובדת קיומו של רוב ערבי כבד. העמידה הנוקשה על תכנית-רבתי זו איימה להביא את הועדה לידי שלילה גמורה של העמדה היהודית ואי-מציאת מוצא כלשהו מן הסבך. כדי למנוע פורענות חמורה זו, להכשיל מזימות איביים ולפתוח פתח-תקוה לישועת הישוב והעם היהודי בשעת גורל, נעשה מאמץ מחושב ומסועף, בהתאם למדיניות שכבר הוכרו עליה, להציג לפני חברי הועדה כתכלית מעשית את דבר הקמתה של מדינה יהודית בחלק גדול ככל האפשר של הארץ. תכנית זו של חלוקה הפיחה בלב חברי הועדה את האמונה כי יש שכר לפעולתם, העלתה את מחשבת הועדה על פסים של חתימה לפתרון חיובי ויצרה ציר אשר רוב הועדה יכול להת-לכד סביבו. יתרונה הראשון והמכריע של התכנית בעיני הועדה היה בנכונותו המובטחת מראש של צד אחד לפחות לשתף פעולה בהגשמתה. הטכסיס הערבי הבדוק החטיא את מטרתו: כוחו היה יפה נוכח מימשל המנדט, שיכול לצאת ידי חובה בשביואל-תעשה; הוא נכשל לגבי מוסד אר"ם, שראה עצמו נתבע לקום ועשה — שאחריותו וכבודו חייבוהו להציע פתרון.

מאמץ זה, להביא את הועדה לידי המלצה על מדינה יהודית, ויהי בארץ-ישראל מחולקת, להשיג למדינה שטח רחב ולחזק יסודות ריבונותה, החל בירושלים ונמשך בזנבה, שם התישבה הועדה על מדוכת הדין-וחשבון במחצית השניה של יולי 1947.**

* ד"ר וייצמן התפטר מנשיאות ההסתדרות הציונית בקונגרס הציוני הכ"ב.

** תיאור חי ומלא של כל פרשת, הועדה המיוחדת של אר"ם לארץ-ישראל (UNSCOP) והמערכה בעצרת שבאה בעקבותיה ימצא הקורא בספרו של דוד הורוביץ, בשליחות מדינה נולדת, הוצאת שוקן, תשי"ב (354 עמ').

בינם לבין שכניהם תיתכן רק על יסוד של שוויון-מעמד וכבוד הדדי. הם תובעים לעצמם את זכותו הטבעית של כל עם עלי אדמות — להיות רבים מהם ככל האפשר חיים יחד בתוך ארצם, מפתחים מתוך חירות את תרבותם, תורמים חלקם לאוצר הכללי של האנושות, נהנים משלטון עצמי ומעצמאות. בשום פנים לא יוכלו לתר על תביעה זו ולמען מילויה הם קוראים לעזרה את כל משפחת האומות.

*

הכנס המיוחד של העצרת נעל ב-15 במאי 1947. האפתעה הגדולה בו, אשר נפלה ממש כפצצה, היתה נאומו של אנדריי גרומיקו ב-14 במאי. בתוך דיון על מינוי הועדה וסמכויותיה, אשר נסב כולו על עניני נוהל, השמיע נציג ברית-המועצות משא מדיני בעל חשיבות ממדרגה ראשונה. הוא ירד לעומקה של הבעיה, הדגיש את הפורח לבטל את המנדט ולהעניק עצמאות לארץ-ישראל, והכריז כי אף-על-פי שרצויה בארץ מדינה עצמאית אחידה, הרי אם יתברר כי אין שני העמים, הערבי והיהודי, יכולים לחיות בשלום במסגרת מדינה אחת, יהיה צורך להקים שתי מדינות, אחת יהודית ואחת ערבית. נאום זה גם קבע לראשונה את יחסה החיובי של ברית-המועצות לשאיפה הלאומית היהודית, ובזה הצעיד את דבר הגשמתה צעד גדול קדימה, גם העמיד על סדר-היום הבינלאומי את ענין חלוקת הארץ כנושא של מדיניות מעשית. הכוונה העיקרית של המדיניות הסובייטית היתה להביא לידי חיסול המנדט — זאת אומרת, לידי עקירת יתד מערבית חזקה מאזור המזרח התיכון. תביעת העצמאות לכל אחד משני העמים באה לאו דוקא לשמה, אלא כמסקנה שנבעה מאותה מגמה מרכזית — לאחר שנוכחה ברית-המועצות לדעת, כי עצמ-אותה של ארץ-ישראל כולה לא תיפון בלי שתבוא על סיפוקה שאיפת העם היהודי למדינה משלו בתוכה. שיקול זה לא גרע מחשיבות המפנה שחל למעשה באותו שלב בעמדה הסובייטית כלפי המפעל הציוני בארץ כהויה ממשית, אף לא מערכו של התפקיד שמילא מפנה זה בגיבוש ההכרעה באר"ם.

הכנס הסתיים בקבלת החלטה על מינוי, וועדה מיוחדת לארץ-ישראל, מורכבת מנציגי אחת-עשרה מדינות: אוסטרליה וקנדה מתבר-האומות הבריטי, הולנד ושבדיה ממערב-אירופה, צ'כוסלובקיה ויוגוסלביה ממזרח אירופה, הודו ופרס מאסיה, אורוגוואי, גואטמלה ופרו מאמריקה הלטינית. על ועדה זו הוטל להכין, "דין-וחשבון בשאלת ארץ-ישראל" לעיונו של הפנס הסדיר הקרוב של העצרת. שום הנחיה לא ניתנה לה, פרט לחובה שהוטלה עליה, "להקדיש עיון מדוקדק לענינים הדתיים של האיסלאם, היהדות והנצרות בארץ-ישראל". היה זה הסעיף העניני היחיד בהגדרת משימתה של הועדה, אשר כל יתר שמונת סעיפיה טיפלו אך ורק בענינים של סמכות ונוהל. מורשת המנדט כאילו צללה לנשיה, ובמסמך הראשון של אר"ם על ארץ-ישראל לא היה זכר למעמדו ולזכויותיו של העם היהודי בארץ. אין זאת כי חל בינתים היסט גמור של מרכז-הכובד המדיני מקוטב השאיפה והזכות אל קוטב המציאות הממשית ועובדות-הכוח, המחייבות דפוסי מדיניים מסוימים, אבל אינו זקוקות לערובות בינלאומיות מיוחדות. הועדה בחרה בנציג השבדי, שופט בית-הדין העליון סנדסטרום, כיושב-ראש. היא הגיעה לארץ בהרכבה המלא באמצע יוני

שלוחה אחת של הועדה ביקרה במחנות העקורים וחזרה לזנבה מזועזעת ממראה עיניה וממשמע אזניה. באותם הימים הגיעה לשיאה העלילה ההיסטורית הכבירה של ההעפלה: התחוללה הדרמה של „יציאת אירופה תש״ו“. באניה זו נעשה הנסיון להעלות לארץ בבת-אחת 4500 מעפילים מן המחנות. האניה הגיעה לארץ ביום הפלגת הועדה לאירופה — 19 ביולי 1947 — לאחר קרב שערכה עליה בים משחתת בריטית, בו נפלו קרבנות משני הצדדים. כנמל חיפה היו יושב-ראש הועדה ושנים מחבריה עדי-ראיה מופי-פלצות למחזה-האימים של העברת המעפילים בכוח מספינתם לשלוש אניות בריטיות, ושילוחם האכזרי מהארץ. הדי שלביה הבאים של המערכה הוסיפו להגיע לועדה בזנבה: הנסיון שעלה בתווה להוריד את המעפילים במרסייל, השטת האניות להמבורג והחזרת הפליטים למחנות בגרמניה, לגדל הזדעזעותו של כל העולם הנאור (כעבור זמן שבו כולם לארץ באניות-מעפילים חדשות ונכלאו בקפריסין).

פרשת המגע עם חברי הועדה בזנבה היתה רצופה תגודות ותהפוכות, מעלות ומורדות. גורלם של עקרונות מרחיקים-לכת, של חלקי-ארץ שלמים ושל סמכויות מכריעות, היה משתנה מיום ליום. גיבושים ופירודים היו נוצרים חליפות. בסופו של דבר הגיעה הועדה לאחדות-דעות גמורה לגבי כמה הנחות כלליות, אבל ביחס לפתרון הבעיה היא נתפלגה לרוב של שמונה ולמיעוט של שלושה (הדו, יוגוסלביה ופרס).

בין י״א המסקנות שנתקבלו פה אחד היו העיקריות כי בהקדם האפשרי יש לחסל את המנדט ולהעניק לארץ עצמאות. כי עד לעצמאות הכרחית תקופת-מעבר קצרה בה תנהל את הארץ ותכשיר אותה לעצמאות רשות ממונה מטעם אר״ם, וכי בכל משטר שהוא חייבת הארץ כולה להוות אחדות כלכלית.

מכאן ואילך נתחלקו הדעות כלעיל. בדוח המיעוט הוצע משטר פדרלי במסגרת של מדינת ארץ-ישראל יחידה. דוח הרוב קיבל את עקרון חלוקת הארץ לשתי מדינות עצמאיות עם צמידותן במסגרת של אחדות כלכלית. ביסוד המלצותיו הונחו הכרת היהודים כאומה, קבלת הכרחיותה של העלייה היהודית, והיבנה כי לא תיתכן עליה אלא בשלטון יהודי ריבוני. פרט לירושלים על סביבתה, שהועדה קבעה לה משטר בינלאומי, היא הציעה לחלק את הארץ ביחס של 62 אחוז למדינה היהודית ו-38 אחוז למדינה הערבית.

דוח הועדה נתפרסם ב-3 בספטמבר. ימים אחדים לפני-כן הוא נמסר לנציגי הסוכנות היהודית. ההרצאה עליו לפני הוועד הפועל הציוני שנתכנס ב-25 באוגוסט בציריך עשתה רושם עמוק. עם כל המגרעות החמורות שלקתה בהן התכנית — מסירת ירושלים כולה לשלטון בינלאומי, אי-כלילת רוב הגליל בתחום המדינה, ריסוק שטחה לאזורים נפרדים מפותלי-גבולות הנוגעים עים זה בזה רק ב„נקודות-הצטלבות“, וכפיפת הריבונות הכלכלית לאחדות כפויה — היא הופיעה כבשורה ממשית ומלהיבה ליציאה ממחנק הספר הלבן למרחבי החירות, לחידוש עצמאות ישראל באישור המוסד הבינלאומי העליון ולתנופה גדולה של עלייה ובנין. הויכוח הפנימי בעד ונגד החלוקה נסתיים והתנועה כולה התאזרה להפיק את מיטב הברכה מהמפנה הכביר ולהיפון לקיומו של לוח המועדים לשלבי העברת השלטון וכינון העצמאות, אשר נקבע בדוח הרוב של הועדה.

ב-16 בספטמבר נפתח הכנס הסדיר של העצרת השנייה אשר

לפניו הובא הדין-חשבון. החלה מערכה מתוחה ורבת-חיותות להשגת אישור הדוח על-ידי רוב העצרת, שנמשכה כחדשיים וחצי. במישורים התנהלה המערכה בעיקר בועדה המקבילה (ועדת ad hoc — מקבילה לועדה המדינית ושוה לה במעמדה) ובוועדת-המשנה שלה, אך בהיקפה הכללי היתה נטושה בשני מעגלים נוספים: מעגל העצרת כולה על כל חברי המשלחות שהשתתפו בה בניו-יורק, והמעגל הגדול של אמות וממשלו-תיהן ברחבי תבל. נציגי הסוכנות היהודית פעלו בלי הרף במעגל הצר, והעם היהודי כולו, על כל ארגוניו ומוסדותיו ואישיו, התלכד מסביב לדגל-ציון והתיצב במעגל החזית העולמית הרחבה, שחבק את כדור הארץ. לא היתה לתנועת-השחרור היהודית מערכה כה דרוכה ונמרצת ולא הופגנה אחדות פעילה כזו של העם היהודי — כבימים הגדולים ההם.

עד מהרה התברר ערכו המכריע של דוח הועדה. ההמלצה שנתקבלה פה אחד בדבר סיומו המהיר של משטר המנדט שיבשה לחלוטין את חשבוננו של משרד-החוץ הבריטי וחייבה אותו לשידוד-מערכות גמור. בוודן נוכח לדעת, כי יש כל הסיכויים להצטרפות רוב גדול באר״ם לאישור המסקנה המאוחדת הזאת של נציגי אחת-עשרה מדינות, בכללן שתיים שהגן חברות ותיקות ומכובדות ביותר בקרב חברה-אומות הבריטי. כיון שהקיץ ממילא הקץ על שלטונה, הזדרזה אנגליה להכריז ביזמתה שלה כי מנוי וגמור עמה לחסל את המנדט ולפנות את ארץ-ישראל. הוה אומר, הכרעה גורלית זו נפלה לבסוף לא במערכות המאבק בארץ אלא בזירת ההיאבקות המדינית באר״ם. היא יצרה חלל ריק אשר חייב את אר״ם למלאו תוכן חדש. אילמלא נוצר חלל זה באותו שלב, היתה כל ההשתלשלות המדינית מאז ואילך שונה בתכלית מזו שחלה למעשה, אשר למילוי החלל, שוב חרץ דוח ועדת אר״ם את הדין — וכאן מילא את התפקיד המכריע דוח הרוב. כשם שתכנית החלוקה שימשה מלט שליכד את רוב הועדה לחטיבה אחת, כן שימש דוח הרוב, שהמליץ על חלוקה, אמצעי לגיבוש רוב בעצרת — לא רק לשם הענין עצמו, אלא גם מחוסר מוצא אחר. תהליך זה נתגלה למן הימים הראשונים של הדין בדוח מסביב לשולחן הועדה המקבילה, אם גם לא היה בתחילה שום בטחון כי בסופו של דבר ייוצר בעצרת הרוב הדרוש של שני שלישים.

ב-26 בספטמבר הודיע שר-המושבות הבריטי קרייץ ג'ונס בישיבת הועדה המקבילה בלייק-סאפסט, כי הוא מוסמך להכריז „בכל החגיגות“ על החלטת ממשלתו להסתלק מארץ-ישראל, לסיים את המנדט בהקדם ולהוציא מהארץ את מנגנונה המינהלי ואת כוחותיה הצבאיים. כן הצהיר כי ממשלתו לא תתן ידה לאכיפת שום הסדר שלא יסכימו עליו גם היהודים וגם הערבים וכי אם לא יהיה הפתרון מוסכם בין שני הצדדים יהיה על אר״ם להקים רשות שתקבל על עצמה את הגשמתו.

גם הפעם הוזמנו אל שולחן הועדה נציגי הסוכנות היהודית והוועד הערבי העליון. בעוד שהיושב ראשון במשלחת הסוכנות היה יחיד, נציגם של ערביי ארץ-ישראל היה אחד מחבורה שלמה — נציגי מדינות ערביות, שהיו כבר אז חברות לאר״ם, ולימינם נציגי מדינות מושלמיות לא-ערביות אחדות. הנציגים הערבים יצרו חזית מלוכדת, אשר בנאומים ארוכים שחזרו ונשנו הרעישו בלי הרף את דוח הועדה, את יהודי ארץ-ישראל, את העם היהודי, מגדל-עז לחזית הערבית שימש נציג פפיסתן

סיר מוחמד זפרוללה חאן, שנתגלה כמשפטן מזהיר, כנפון שנון ביותר וכדברן שופע ללא-לאות.

*

יושבראש הועדה המקבילה היה ד"ר הרברט אָווט, אז שר- החוץ של אוסטרליה. על-פי הצעתו החלט להקים שתי ועדות- משנה, אחת לדיון בדוח-הרוב ואחת לדיון בדוח-המיעוט. הסוכ- נות היהודית הוזמנה להשתתף בוועדת-המשנה הראשונה, ואילו הועד הערבי העליון — בשניה. במהלך העבודה נתגלו תבונת הקו שנקט ד"ר אווט וברכתו לענין היהודי. ועדות-המשנה הורכבו לפי אהדת המדינות — אם לפתרון החלוקה או לפתרון הפדרלי. נוצרה הבנה הדדית רבה בין רוב חברי ועדת-המשנה הראשונה לבין נציגי הסוכנות היהודית במהלך העבודה, אשר מתנגדיה המושבעים של תכנית המדינה היהודית לא יכלו להפריע לה. לעומת זה החרימו הערבים את ועדת-המשנה השניה משום התנגדותם גם לתכנית הפדרלית. שוב היתה הנוקשות הערבית לעזר רב לענין היהודי.

בוועדת-המשנה הראשונה נעשתה עבודה רבה ומדוקדקת באוירת-עבודה שקטה. כל פרט ופרט בתכנית דוח-הרוב נבדק מחדש והוכנסו בה תיקונים רבים. יושבראש ועדת המשנה היה המנחם כסאברי פרושינסקי, משורר פולני שהפך דיפלומט, אשר השקיע בניהול הישיבות מרץ רב ויחס נפשי לענין. שתי המערכות העיקריות היו בשאלת ירושלים ובענין הגבולות. לגבי ירושלים התאחד העולם הנוצרי, על אגפיו הקתולי והפרוטסטנטי, בעמידה על תכנית הבינאום. התקפת הנציגות היהודית על הצעה זו של דוח-הרוב — כדי לכלול בשטח המדינה היהודית את ירושלים החדשה עם מסדרון מאחד — נהדפה. כמה מדינות נוצריות מבין תומכי תכנית-החלוקה הודיעו נחרצות כי לא יוכלו להצביע בעדה בלי בינאום ירוש- לים. התברר, כי אין סיכוי להשגת הרוב הדרוש בעד התכנית אם יושמט מתוכה בינאום עיר-הקודש. מתוך חרדה לגורל התכנית כולה הוכרחה הנציגות היהודית לנתר על דרישתה הראשונה ולהסתפק בערובות למעמד הישוב היהודי בירושלים וליכויות היהודיות במשטר הבינלאומי. היתה זו הכרעה קשה, שלא נראה מנוס ממנה בנסיבות הנתונות. היא נפלה, כמובן, על דעת הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים.

אחד הגורמים העולמיים שהיו עשויים לחרוץ את גורל תכנית החלוקה היה הנתקן. יחסו לתכנית זו נודע לו משקל רב בקביעת עמדתן של כמה מדינות. והנה באותם הימים לא נאצלה מהותיקן השפעה שלילית לגבי התכנית בכללה, ואילו על בינאום ירושלים עמד העולם הקתולי, ודאי לא בלי השראה מרכזית מוסמכת, כחומה בצורה. גם ההשפעה הקתולית שבתוך הארצות הפרוטסטנטיות-ברובן הופעלה באותו כיוון. כעבור זמן נודעו הקוים הכלליים של ההכרעה שנפלה אז בנתיקן: הוחלט לא להתנגד להקמת מדינה יהודית בארץ-הקודש ובלבד שיהא ההסדר החדש כרוך בבינאום עיר-הקודש. בעיני הנתיקן היה הבינאום מיועד להטיל על ירושלים משטר נוצרי ולהעניק לכנסיה הקתולית השפעה מכרעת עליו — הוה אומר להקנות לנצרות בירושלים מעמד שלא היה לה שם מימי ממלכת הצלבנים ואשר לא נהנתה מכמותו גם בימי שלטונה של ממשלת-מנדט נוצרית בארץ. הישג היסטורי זה נראה כמצדיק את ההתפשרות עם העלאת העם היהודי למעמד של ריבונות

ממלכתית בארץ-הולדתו, חייו ומותו של מיסד הדת הנוצ- רית.

בשאלת הגבולות נתגלע הריב בעיקר עם משלחת ארצות- הברית. מחלקת-המדינה ראתה בתכנית החלוקה שהציע רוב הועדה עוול משווע כלפי הערבים וביקשה להפוך את חשבון האחוזים: להגדיל במידה ניכרת את השטח הערבי ולהקטין באותה מידה את השטח היהודי. כן חתרה מחלקת-המדינה להפקיע מידי המדינה היהודית עמדות מסוימות. התנגשות חריפה ביותר היתה לנציגות היהודית עם האמריקנים בענין גורלה של אֵילת. הללו, ללא ספק בהשפעת הבריטים, דגלו בעקרון הרציפות המרחבית בין מדינות-ערב ודרשו בכל תוקף עקירת הטריז של אֵילת החוצץ בין מצרים ועבר-הירדן. הנציגות היהודית סירבה לנתר בנקודה זו והענינים באו עד משבר. לבסוף הוכרע גורל אֵילת להישאר בתחום המדינה היהודית הודות להתערבותו הישירה של הנשיא טרומן, שהושפע בענין זה על-ידי הסברתו של ד"ר וייצמן ז"ל: באותו יום נתקבל ד"ר וייצמן לשיחה על-ידי הנשיא בלויית אליהו אילת* ולפי עצתו של זה התרכז בהדגשת חשיבותה של אֵילת למדינה העתידה לקום**. אך המשלחת האמריקנית התמידה בלחצה והשיגה את הוצאת באר-שבע וסביבתה וניצנה עם האזור הסמוך לה מתחום המדינה היהודית. לעומת זה עלה בידי נציגות הסוכנות היהודית להשיג במהלך הדיונים בוועדת-המשנה כמה תיקונים לטובת המדינה (כלילת נמל- האויר של לוד ומחנה-האימונים של צריפין, הרחבת האחיזה בים-המלח, תוספת רכס הרים ובקעת בית-נטופה בגליל המז- רחי, הרחבת שטחי אזור חיפה והשומרון, ועוד). בסופו של חשבון נשתנו יחסי השטחים של שתי המדינות מ-62:38 לפי דוח-הרוב ל-55:45, ועדיין לא נחה דעתה של מחלקת- המדינה.

עם התקרב שעת ההצבעה המכרעת במליאת הועדה המקבילה הלכה ועלתה המתחחות. הוגברו המאמצים של הנציגות היהודיות לגייס כל קול אפשרי לתמיכה בתכנית. לעומת זה הלכו והחריפו נאומי הנציגים הערבים שעברו מהכרזה על התנגדות לאיזונים במלחמת דם ואש. היה ברור, כי אלה אינם דיבורים ריקים. עוד לפני כנס העצרת, מיד לאחר פרסום דוח-הרוב, נתכנסו שש ממשלות ערביות בלבנון והחליטו לעמוד בכוח נגד הגשמת החלוקה, אם תאושר, ולבוא במקרה זה לעזרתם של ערביי ארץ-ישראל באנשים, בממון ובנשק. בתוך אורה זו של מלחמת-עצבים מחריפה והולכת לא נתעוררה במשלחת היהודית בני-יורק כל מחשבה על נסיגה. ההרגשה היתה — „אם לא עכשיו, אימתי?“ בנאום מוקלט, שנשלח אז לשידור בארץ ולא הגיע לתודתו, אמר רושם הדברים האלה כי כנראה גזירה היא שלא תהא הגאולה נקנית אלא ביסורים וקרא לישוב לעמוד הכן לקראת הפורענויות הצפויות. במהלך דיוני הועדה המקבילה, נוכח נחשול חמת-הזעם של הערבים, עוררו כמה נציגים את בעיית ה„אכיפה“ והשאלות ששאלו

* אז אליהו אפשטיין, מותיקי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, בימים ההם מנהל המשרד המדיני של הסוכנות בושינגטון, ציר ראשו ואחר-כך שגריר של ישראל בארצות-הברית, ובעת כתיבת הספר, שגריר ישראל בלונדון.

** פרטי המעשה מסופרים בספרו של דוד הורוביץ, „בשליחות מדינה נולדת“, עמ' 288.

נשארו תלויות באויר. עמדתה המוצהרת של הסוכנות היהודית היתה כי יהיה לאל ידו של הישוב להתגבר על התנגדותם של ערביי ארץ-ישראל, אך אם יפלו לארץ צבאות זרים, תהיה זו תוקפנות כלפי סמכות אר"ם, ואז יהיה אר"ם חייב להגיב בכוח צבאי. עדיין רוחה אז ההנחה כי גיוס כוח בינ-לאומי לקיום סמכותו של אר"ם איננו מן הנמנע.

בישיבת-הסיום של הועדה המקבילה המטירו נציגים ערבים על ראשי הנאספים בשצף-קצף את איומי-האזהרה האחרונים. באותה אווירה דחוסה ומחושמלת היה צורך לענות מיד על דברי-הבלע כדי לחזק ידים רפות. התשובה לא נקראה מהכתב. כמקובל, אלא נאמרה ללא הכנה.

להלן תמצית מסיום דבריו:

„העם היהודי, אמר מר שרתוק, לא יירתע מאיומים כגון אלה שהשמיע נציג מצרים בהזיזו על הגורל הצפוי למיליון היהודים היושבים בארצות דוברות ערבית. עם אשר איבד זה לא כבר תוך שנים אחדות שלישי ממספרו אין לו מה להפסיד; הוא לא ייבהל ולא ירפה מהמאמץ להשיש את עצמו בפינה אחת על-פני האדמה אשר הוא מאמין כי היא שלו.

...אם נתקבל תכנית החלוקה, אזי מתוך 33 מיליון הערבים שבמדינות הערביות ובארץ-ישראל יהיו 400,000 מיעוט במדינה היהודית, שתהא מוקפת מדינות ערביות משלושה עברים. לעומת זה, מתוך 11 מיליון היהודים שנותרו בעולם כולו, רק קרוב ל-700,000 יהיו בתחילה רוב בארץ אחת ויחידה בעולם, ללא כל סיכוי כי איזו קהילה יהודית שהיא תיהפך לרוב באיזה זמן מן הזמנים ובאיזו ארץ מן הארצות. יותר מתשעים אחוז של העם היהודי יישארו איפוא במעמד של מיעוט, בעוד שרק קצת יותר מאחוז אחד של העם הערבי יהווה מיעוט, ואף זה יינה ממעמד מיוחס. ההפרש הוא טראגי ואין להעלות על הדעת כי העולם הנאור לא יראה אפשרות לעצמו להעניק לעם היהודי מידה מועטה זו של צדק“.

באותו ערב סיימה הועדה המקבילה את הויכוח וניגשה להצבעות. תחילה נערכה הצבעה על מסקנותיה של ועדת-המשנה השנייה, זו שנבחרה, לכאורה, לעבד הצעה על יסוד דוח המיעוט של הועדה המיוחדת, שדגל בפתרון הפדרלי. המלצותיה של ועדת-המשנה זו נתחלקו לשלושה ראשים. הפרק הראשון כלל שורה של שאלות עקרוניות שיש להפנותן אל בית-הדין הבינלאומי בהאג למען יפסוק בהן הלכה. הפרק השני דן בבעיית הפליטים היהודים במופרד מארץ-ישראל. הפרק השלישי בא לקבוע את המשטר בארץ לאחר סיום המנדט.

כל סעיפי הפרק הראשון נדחו ברוב ניכר, פרט לאחד: היה זה הסעיף שהוצע בו לבקש חֲתִיד־עַת בית-הדין של האג אם בכלל מוסמך אר"ם לאכוף הסדר כלשהו לגבי עתיד השלטון בארץ-ישראל, כל-שכן תכנית של חלוקה שתושבי הארץ מתנגדים לה. בעד סעיף זה הצביעו 20, נגדו 20, נמנעו 13. כפסע היה בין דחיית הסעיף לבין קבלתו, ואילו קבלתו היתה פותחת סיכוי לגיבוש רוב גדול יותר בעד הצעה שהיתה מקעקעת את כל הבנין שהוקם לקראת ההכרעה במליאת העצרת.

מהמלצות הפרק השני נתקבלו אלו שדרשו עקרונית, כי

ארצות-המוצא של הפליטים יתבקשו לקבלם חזרה וכי אותם פליטים שלא יוכלו לחזור לארצות-מוצאם ייקלטו במדינות אחרות החברות לאר"ם לפי שיעור שטחיהן, מקורות המחיה בהן וכד'. לעומת תשלום מס-שפתים בלתי-מחייב זה למצנת הדאגה לפליטים היהודים ניצולי השואה האירופית, מאלף היה גורלה של ההמלצה השלישית, שניסתה לתרגם את העקרונות לשפת המעשה על-ידי קביעת מכסות מסוימות לקליטת עקירים יהודים בארצות שונות. המלצה זו נדחתה. הפרק כולו לא נתקבל: בעדו הצביעו 16 ונגדו 16.

הפרק המכריע היה השלישי אשר חייב הפיכת ארץ-ישראל, עם סיום המנדט, למדינה עצמאית אחידה, לא פדרלית, וקבע עיקרי חוקתה של מדינה זו. הפרק הזה נדחה כולו ברוב של 29 נגד 12 עם 14 נמנעים.

הנה כי כן, כל שלושת הפרקים נדחו ועמלה של ועדת-המשנה זו עלה בתוהו.

למחרת היום, 25 בנובמבר, הצביעה הועדה על המלצות ועדת-המשנה הראשונה. תכנית החלוקה — הקמת שתי מדינות עצמאיות, בינאום ירושלים, וקשירת שלוש החטיבות באחדות כלכלית — נתקבלה ברוב של 25 נגד 13 עם 17 נמנעים. שתי מדינות העדיפו להיעדר מן הישיבה.

רשימת הנמנעים היתה מכובדת. מלבד אנגליה, היא כללה, בין השאר, את צרפת, הולנד, בלגיה, לוקסמבורג, יוגוסלביה, מפסקו, ארגנטינה, ניו-זילנד. נציג ניו-זילנד, סיר קארל פֶּרְנַדֶסֶן, הסביר כי ממשלתו מחייבת אמנם את התכנית, אך היא מלאה חרדה לאפשרות אכיפתה וביצועה; הדבר מחייב הקמת כוח בינלאומי, אשר כל המדינות יתרמו לו כוח-אדם לפי שיעור אוכלוסייה (נציג זה לא חדל מהתרסותיו הנרגשות על חוסר-האחריות הכרוך בקבלת החלטה ללא דאגה לכוח מזוין הדרוש לביצועה; הוא חזר על נאום זה בלהט רב בעצרת, בה הצביע בעד התכנית).

נותרו יומים-שלושה עד להכרעה במליאת העצרת. המערכה על גיוס הרוב הדרוש הגיעה בהם לשיאה. בועדה נמצא חסר קול אחד לשני שלישים. תוצאה כזאת בעצרת היה משמעה נפילת ההצעה. נעשה מאמץ עליון למנוע נסיגת מהססים, להוסיף מצביעים בעד התכנית ולהביא מתנגדים לידי הימנעות. גם מאמצי הערבים להכשלת התכנית התנהלו במלוא המתח. המטוטלת של הלך-הרוח הכללי בעצרת התנדדה מן הקצה אל הקצה. הימים האחרונים היו רצופים בשביל הנציגות היהודית מעברים חריפים מגאות לשפל ומשפל לגאות. ראויה לציין עבודתו הברוכה בכל אותם החדשים המתוחים, וביחוד בימי-ההכרעה האחרונים, של חבר משלחת הסוכנות משה טוב, בן ארגנטינה. הוא פעל גדולות ברכישת לבבות לענין המדינה היהודית בקרב הגוש הגדול של מדינות אמריקה הלטינית, אשר רוב חבריו היו עד אז זרים לענין וכמה מהם מסויגים כלפיו.

נאומו הנמרץ של נציג ארצות-הברית הרשל ג'ונסון בשלבי הסיום לויכוח בעצרת — אשר תמך ללא סייג בתכנית וביסס את הכרחיותה של הכרעה ברורה ומהירה — שימש אות ומופת להרבה משלחות אחרות בעולם המערבי. הגוש הסובי-ייטי, פרט ליוגוסלביה, היה אף הוא מלוכד לתמיכה. לקראת יום ו' 28 בנובמבר, בו נועדה להתקיים ההצבעה הגורלית, היו הסיכויים לרוב הדרוש במעלה. והנה ברגע האחרון חל

(המשך בעמ' 56)

הערבים לקראת מלחמת ישראל-ערב * 1948-1945

יעקב שמעוני

מן היסוד גם מאז: תכנית-אב מדינית, "רשמית" שהיא נוקשה, חסרת מעוף ודמיון ומפגרת אחרי מציאותה הדינמית והמתפתחת של ישראל; הופעת העסקנים והאקטיביסטים הפלשתינאים כמי שאף התכנית הרשמית של מדינות ערב אינה משביעה רצונם וסיסמתם קיצונית ומרחיקה (ולכן בלתי-מציאותית) עוד יותר; חוסר ההתאמה בין המדיניות המוצהרת ובין היכולת לבצעה הלכה למעשה; ואפילו תכנים רעיוניים-מדיניים שלא נשתנו, על-אף התמורות העצומות שחלו מאז (התורה ה'חדשה" של חלק מארגוני החבלה בדבר מדינה פלשתינאית אחת בה יחיו יהודים וערבים באורח דמוקרטי וללא הבדל דת ולאומיות — האין היא זהה, למעשה, לתכנית הער-בית ה"רשמית" של 1939-48). בכל אלה יש משום דמיון רב, עתים משום חזרה ממש, למערך הרעיונות והמדיניות של שנות המאבק המכריע ערב תקומת המדינה. כשלעצמה, זו תופעה שלילית וטראגית, שכן ברור כי עד שיתמודד דור ערבי חדש — כל-ערבי וערבי-פלשתינאי כאחד — עם המציאות החדשה שנתהוותה, עד שיצמחו רעיונות קונסטרוקטיביים ורצון אמת בפתרון של שלום ודו-קיום גם בצד הערבי, עד אז אין תקווה להסדר ישראלי-ערבי, להסרת מו-עקת הסכסוך מעל שכס שני העמים ולשחרור הכוחות הטמונים בהם למאמצי קדמה ובניה. אולם מבחינת העיון והמאמץ ללמוד ולהבין יש במיעוט השינוי, בנוקשות הדפוסים, בדמיון הקונסטלציות משנה עידוד ללמידת העבר, לעיון במערכות ובלקחים של אותן שנות מאבק והכרעה.

המאבק הערבי על עתידה המדיני של ארץ-ישראל, מלחמתם של הערבים בישוב היהודי ובמעוף תכניתו וחזונו המדיני, היו רדומים בשנתיים-שלוש הראשונות של מלחמת העולם. ערביי ארץ-ישראל היו נתונים ללא מנהיגות לאומית מופרת, כשמאות של עסקנים מן השורה הראשונה והשניה עצורים ואסורים, או בגולה, כשמרידת הגרילה של שנות 1936-39 לוחשת ודועכת בהבהוביה האחרונים (והאנגלים, הנתונים במצב של מלחמה, מוכנים לדכאה ולחסלה ביד תקיפה יותר משגילו בשנים שקדמו למלחמה), וכשהציבור הערבי בעיר ובכפר שותת דם ממהלומותיהם של הבריטים ושל כוחות ההגנה היהודית בשנות השיתוף ביניהם, ועוד יותר ממכותיו של הטרור הערבי הפנימי. הציבור הערבי הארצישראלי היה בשנים אלו תשוש-כוח, וחיוו הציבוריים-המדיניים קפואי-אדישות עד כדי כך שכמעט שלא נעשה שום ניסיון לנצל את היתרון המדיני החשוב שמדינאי בריטניה העניקו לעסקנים הערבים (ממש באותה שעה שחיילים בריטים ניהלו מלחמה עד חרמה בשרידי הכנופיות הערביות) — הוא הספר הלבן של מאי 1939; אמנם עסקנים ערבים השמיעו פה ושם, בלחש ובוהירות, מלה של הסכמה לספר הלבן, רמז של הבנה כי אכן בתעודה זו הגישו להם הבריטים את האמצעי היעיל, ואולי

למעלה מעשר שנים עברו מאז נתפרסמו דברי דלהלן במסגרת ניסיון לסכם את קו-היסוד של המאבק הערבי לקראת ההכרעה על גורל ארץ-ישראל. בינתיים נעשתה עבודת מחקר רבה בנושא, ונפתחו בפני חוק-רים מסמכים, תיקים וארכיונים — הן של המעצמות הראשיות והן של גופים ואישים ערביים (מהם שלא מרצונם, בעקבותיה של מלחמת ששת-הימים). ידיע-תנו נתעשרה בפרטים רבים גם חשובים, וקוי מדיניות, מגמות אסטרטגיות ומהלכים טקטיים הוארו פה ושם באור חדש או מזוית-ראיה חדשה.

אף-על-פי-כן דומני כי התיאור הכללי והמסכם שב-מאמרי מלפני שנים בעינו עומד, ולא ראיתי לתקנו או לשנות בו — מה'גם שדברים שנכתבו בקרבת זמן למאורעות המתוארים מן הראוי שלא לשנותם לאחר מכן.

יתר-על-כן, שנות היסטוריה שעברו על המאבק הערבי-ישראלי מאז 1948 אישרו כי אחדים מקווי-האופי העיקריים של ההיערכות הערבית לא נשתנו

* מתוך "המזרח החדש" כרך י"ב חוברת 3 תשכ"ב/1962

היחיד, כנגד הכוח היהודי הגובר — אולם בפומבי ובגלוי לא הודה בכך איש מבין מנהיגי הערבים בארץ-ישראל. ואילו מדינאי ערב לארצותיהם עסוקים היו בבעיות חשובות יותר וקרובות יותר לבשרם. הן שנתיים-שלוש אלו, 1939—42, היו שנים של צפיה ושל התבוננות והירה-ריאליסטית: מי ינצח במאבק-הענקים העולמי. מה טעם להתדיין עם מדינאי לונדון ולהתנצח עם הציונים, כשקלגסי רומל צועדים אל שערי קהיר ורעם תותחיהם נשמע באלכסנדריה, כשמטוסים גרמניים ואיטלקיים חונים בסוריה, מוכנים לזינוק האחרון, וכשבעלי-בריתו של ה"ציר" שולטים בבגדאד. הן נראה היה בעליל כי בריטניה התמוטטה ללא קום ו"בעיית ארץ-ישראל" עוד מעט ותיפתר חיש-מהרה, פתרון סופי ביותר, על-ידי היטלר ושלחיו.

כיבוש סוריה ולבנון בידי כוחות הברית; מפלחה של עיראק הפרו-גרמנית ושובו של המשטר-הבריטי; עצירת הנחשול הגרמני באל-עלמיין; פלישתם של כוחות הברית לצפון-אפריקה וטאטוא חילות ה"ציר" מיבשת אפריקה — שינו את המצב תכלית שינוי והביאו לידי חידושה של הפעילות המדינית, לידי חידוש המאבק המר על גורלה של ארץ-ישראל. שכן ברור היה מעתה כי בעלות-הברית ינצחו במלחמה וכי הן יטילו, עם סיומה, על העולם כולו את הסדרים והפתרונות הרצויים להן; ברור היה כי הן יעצבו דמותה של מפת העולם, יגמלו חסד לידידיהן ולמי שעמד להן בעת צרה, וייעשו אויביהן ואויבי ידידיהן ועמן, איפוא, יש להידבר, עמן להגיע לידי הסכם והבנה — לקראת יום הדין והפתרון. עם חידושם של המאבק על גורל הארץ ושל הפעילות המדינית עובר הדגש, עוברים ההנהגה והיוזמה והמשקל, במידה גוברת והולכת, מידי העסקנים הארץ-ישראלים לידי המדינות הערביות. תהליך זה של התעניינותם והתערבותם הגוברת של מדינאי הארצות הערביות בנעשה בארץ-ישראל נמשך עוד משנת 1936 — ולא בלי תמיכתם של הבריטים או לפחות סובלנותם האוהדת. גם עד 1936 היו אמנם הלאומיים הסוריים קרובים לתנועתם של ערביי ארץ-ישראל ולגורלם. (מה גם שראו בארץ-ישראל חלק ממולדתם הסורית הגדולה), אך מדינות ערב העצמאיות והעצמאיות-למחצה — מצרים, עיראק, סעודיה, תימן — לא גילו הרבה עניין, ובוודאי לא עניין רשמי. התערבותם של מלכי ערב באוקטובר 1936 בסיום השלב הראשון של מאורעות 1936 היא ראשית ההתגברות של התעניינותם, תמיכתם בערביי ארץ-ישראל, מלחמתם בשוב היהודי ובשאיפותיו. מגמה זו הוכתרה בהצלחה בפברואר 1939, כשהזמינו הבריטים זו הפעם הראשונה לדין ולועידה על גורלה בעתיד של ארץ-ישראל, כדוברים ובעלי-דעה של הערבים, את נציגי מדינות ערב. התהליך מגיע לשיאו, להתפתחותו המלאה, בשנים 1945—48 ובמלחמת ערב-ישראל, כשמדינות ערב אינן מסתפקות עוד בהתעניינות, בתמיכה ובאדה, אלא נוטלות לידן את ההנהגה והיוזמה — ובכך את האחריות ההיסטורית — למאבקם של ערביי הארץ.

בידי הממשלות הערביות העצמאיות והעצמאיות-למחצה היו עתה האמצעים המעשיים והטכניים לנהל את המאבק ולכלכלו — מנגנוני מדינה, דיפלומטיה ותעמולה; תקציבים וכספים; אמצעי לחץ כלכלי ומדיני; ובסופו של דבר ובחשבון אחרון: כוחות צבא. בידן היו כל הקלפים המדיניים — פרט לקלף

המדיני האחרון והמכריע: הנכונות להילחם מלזמת חיים-ומוות, לגייס למאמץ מלחמתי עליון את כל כוחה של האומה. לא פלא הוא, שבסופו של דבר לא יכלו ערביי ארץ-ישראל לעמוד בפני הכוח היהודי (אף שאופן שברונם, תהליך מפלחה והתפוררותם המוחלטת עם מגע ראשון בשעת ההכרעה מהווים בוודאי פרק יחיד-במינו בהיסטוריה האנושית). הטר-גדיה הערבית היתה שמדינות ערב — אלה, שבידן היו למעשה הכוח וההנהגה והיכולת — ניהלו מדיניות בלתי-קונסטרוקטיבית ובלתי-רציונלית: מחד-גיסא לא היו מוכ-נות לשום פתרון-של-פשרה, לא העלו שום הצעה בונה, מתונה-יותר, לא גילו שום התחשבות במצבו, ברצונו ובכוחו של היריב; אך מאידך-גיסא לא הכינו עצמן למאבק אלים שהוא, בשורה האחרונה, הברירה היחידה לפשרה. במידה לא-מורעט היתה זו השפעת מנהיגיהם של ערביי ארץ-ישראל, שמנעה את מדינאי ערב מלהעלות מחשבה קונסטרוק-טיבית יותר ולהציע פשרות. אולם עוד יותר מכך היתה זו בוודאי תוצאה של אותה הפרדה מוזרה ובלתי-מודעת בין עולם ההצהרה והמליצה המקובלת, שהכל מסכימים לה מהשפה ולחוץ, ובין עולם המעשה שאין אותה הצהרה חלה עליו כלל — הפרדה העוברת כחוט השני בכל חיי הציבור של הערבים לארצותיהם¹: אותן הצהרות רמות והגיגיות על מאבק עד טיפת-הדם האחרונה, על ארבעים מיליון ערבים ומאתיים מיליון מוסלמים שיחושו לעזרתם של ערביי ארץ-ישראל, על הריסת כל בארות הנפט וחרם כלכלי מוחלט על מדינות המערב אם יתנו ידן להקמת מדינה יהודית — כל אלו נועדו מלכתחילה לא לביצוע הלכה-למעשה, אלא לשימוש סמלי-מסוגנן. אולם בשעת ההכרעה נלכדו מדינאי ערב ברשתן של מליצותיהן הסמליות, של הצהרותיהם המסוגננות — ונסיגה לא היתה. ואמנם, מדינאי ערב של אותם הימים כבר נתבעו לדין ההיסטוריה על חטא המשבר-ללא-מצא שאליו הובילו עמיהם — ומרביתם כבר שילמו על חטאיהם מחיר מלא, בחייהם ובחיי משטרים וחברתם ועולמם המדיני שנגווו ואינם עוד.

מאבק על ההנהגה

משנת-עוררו, בשנת 1943, הרחשים הראשונים של חיי ציבור מתחדשים בקרב ערביי ארץ-ישראל, משהרגישו עסקנים פיקחים וזריזים כי גורל המלחמה העולמית הוכרע וכי הגיעה השעה להצטרף אל המנצח ולהגיש לו מעתה את התביעות לקראת יום הסדר שאחרי-המלחמה — נתקלו מייד בעובדה כי הציבור הערבי בארץ-ישראל היה שרוי בלא מנהיגות מאורגנת ומופרת, בלא דובר מוסמך, בלא נציגות נאמנה. הוועד הערבי העליון של 1936, שהיה מעין קואליציה בין היסודות ה"חוסייניים" בראשות המופתי של ירושלים ובין יסודות ה"אפוזיציה" בהנהגת ראגב נשאשיבי, נתפרר עוד בשנת 1937 — קודם בשל סכסוכים פנימיים, ואחר-כך בשל דיכוי על-ידי שלטונות המנדט. אמנם חברי הוועד שבגולה ניסו לקיימו בדמשק ואף הצליחו בשנת 1938-39 להקים שם מפקדה ולרכזו בידיה לפחות את חוטי הפעולה הצבאית; אך גם שרידי הנהגה אלה נתפוררו חיש מהר. מכל מקום, בשדה המדיני היו ערביי ארץ-ישראל שרויים עתה ללא הנהגה זה ששנים מאז 1937.

היוזמה הראשונה להקמת הנהגה חדשה יצאה מחוגים כלכליים — לשכות המסחר, „בנק האומה הערבית“ — הן משום שפעולה למען הגנת האינטרסים הכלכליים והמסחריים של ערביי ארץ-ישראל היתה מן הצרכים הראשונים והחשובים שנתעוררו, והן משום שארגוני מסחר וכלכלה אלה היו למעשה גרעיני הארגון וההנהגה היחידים שנשארו קיימים. אליהם הצטרפו עסקנים מדיניים שלא מחוג נאמניה וחסידיה של ההנהגה החוסיינית, ולמעשה גם לא מחוג ה„אופוזיציה“ הנשאשיבית של שנות השלושים („הנשאשיבים“ שוב לא חזרו ליטול חלק פעיל; דומה שתשש כוחם ונס ליחם עם פרישתו של ראגב המזדקן, עם רצח פרחי — שהיה איש המעשה והזרוע המבצעת — בבגדאד, בנובמבר 1941, ועם אכזבתם המרה על שלטונות המנדט שלא מסרו לידם בשנת 1938-39 את ההנהגה המוחלטת והבלעדית, על-אף היחלצותם לשתוף פעולה עם השלטונות ולמלחמה בכנופיות החוסייניות).

ניצני היוזמה להקמת הנהגה חדשה נתקלו מייד בהתנגדות נמרצת ועיקשת של שרידי החוגים ה„חוסייניים“. התנגדות זו נבעה במידת-מה מתוך אי-אמון אישי וסיעתי ביוזמי ההצעה החדשה ומהחשד שאלה עשו קנוניה עם שלטונות המנדט ושהבריטים מעוניינים בהקמת נציגות ערבית מוכרת בעוד שהלאומיות הערבית הצרופה חייבת להמשיך במדיניות של מרי סביל, של אי-שתוף-פעולה; אולם בעיקרה נבעה ההתנגדות מתוך נאמנות למנהיגות החוסיינית הגולה², מתוך הרגשה שעם שובה תחזור ותיטול זו לידיה את הנהגת הציבור הערבי (ואז אוי לו לאיש שתמך, בהעדרה, במתנגדיה!), ובהעדרה אין לנקוט צעדים חשובים, אין לתרוץ את גורל הארץ וערבייה, אין לשאת-ולתת בשאלות מדיניות, וכיוון שהמדובר היה בהקמת נציגות אחידה מוסכמת ומוסמכת, הרי התנגדותו זו של חלק ניכר בציבור הערבי הכשילה את התכנית ומנעה ביצועה. כך יצאה שנת 1943-44 בוויכוח סרק ובנסיונות-נפל להקים הנהגה, אולם הויכוח ההוא עורר את חוגי המשכילים ליתר התעניינות בבעיות מדיניות וארגוניות והביא לידי ראשית חידושה של פעילות ציבורית. אף החוגים החוסייניים, הגם שלא אבו להשתתף בשום הנהגה בעוד ראשיהם בגולה, לא יכלו לעמוד מן הצד עד כדי אפס מעשה, ובמאי 1944 חידשו את ארגון מפלגתם.

בינתיים הלך ונתברר כי גם למדינות ערב, במערכות מדיניותן הגבוהה, היה רצוי ואף דרוש שלעריי ארץ-ישראל תהיה נציגות מוסמכת. שיחות מכינות שניהל ראש ממשלת מצרים, מוצטפא נחאס, בשנת 1943-44 עם ראשי שאר המדינות הערביות בדבר הקמת גוף כל-ערבי פדרטיבי, בדבר „האחדות הערבית“, הביאו לכינוס „ועידה מכינה“ באלכסנדריה באוק-טובר 1944 — היא שהולידה את הליגה הערבית ועיבדה את הטיוטה הראשונה של חוקתה. מטעמים מדיניים מובנים היה זה חשוב מאוד, גם לדעתם של רוב העסקנים הערבים שבארץ וגם לדעתם של ראשי מדינות ערב, כי ערביי ארץ-ישראל יהיו מיוצגים בוועידה המכינה הזאת. נתחדשו, איפוא, מאמציים להגיע לידי הסכם על משלחת מוסמכת. משנכשלו מאמצים אלה, הוסכם לשגר איש אחד, בלתי-מפלגתי ומקובל על הכל וכך נתמנה מוסא אל-עלמי לזמן-מה לנציג-יחיד של ערביי הארץ.

התפקיד העלוב שמילאו אותה שעה ערביי ארץ-ישראל

המפולגים והמסוכסכים, והחלק הגובר-והולך שנטלו מדינות ערב בניהול המאבק על גורל הארץ, בולטים בבירור בחוקת הליגה הערבית של מרס 1945, בה נאמר בפשטות כי מועצת הליגה תמנה נציג לערביי ארץ-ישראל, שישתתף קבע בעבר-דחה⁴. הסדר זה לא הניח את הדעת לאורך ימים, משהלך ונתברר כי מוסא אל-עלמי, כנציג יחיד, לא היה עוד מקובל על כל הסיעות והחוגים בין ערביי הארץ וכי ויכוח-תמיד על אישיותו ופעולותיו הוסיף ופילג את שורותיהם. אותה שעה החלו חזורים לארץ, או לפחות לארצות השכנות, רבים מבין הגולים, החוגים החוסייניים החלו, איפוא, יוצאים מהסתייגותם ודנים על השתתפות בהנהגה העליונה של ערביי הארץ. משחזרו ונכשלו כל הנסיונות של עסקני הארץ להגיע לידי הסכם ביניהם שוב התעברה הליגה הערבית: בנובמבר 1945 ביקרה בארץ משלחת של אישים ערבים בראשות ג'מיל מרדס הסורי, שהיה או יושב ראש מועצת הליגה, וזו תיווכה בין הסיעות ושידלה את האישים עד שהוקם ועד ערבי עליון מחדש — שוב קואליציה בין הסיעות, בפעם הראשונה מאז 1936-37⁵.

בנובמבר 1945 שוחרר ג'מאל אל-חוסייני ממאסרו ברודסיה, ואחרי מסע בארצות ערב חזר לארץ בפברואר 1946. כחודש אחרי שובו הודיע, על דעת עצמו ומקורביו, על „הרחבת“ הוועד הערבי העליון — וזאת בצורה שתיתן כוח-הכרעה ורוב ברור בידי החוסיינים ובידיו הוא, מתנגדי החוסיינים לא קיבלו החלטת שרירות זו אלא פרשו והקימו „חזית ערבית עליונה“ משלהם. כך חזר ונתגלע הפילוג — ודווקא בשעת דיוניה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית, עת הרגישו הכל כי ההכרעה ממשמשת ובאה, שוב נאלצה הליגה הערבית להתערב — והפעם בצורה ברורה וחזקה, ללא הסוואה של תיווך או שידול. מועצת הליגה, במושבה בבולואדן ביוני 1946, הודיעה על פיזור הוועד העליון וביטול החזית העליונה ועל מינוי ועד ערבי עליון חדש, בן חמישה חברים ובנשיאות חאג' אמין אל-חוסייני (שברח ממצר באירופה, חזר למזרח ביוני 1946 וישב בקאהיר כאורחו של המלך פארוק). בינואר 1947 סיפח הוועד העליון הזה לעצמו עוד חמישה חברים.

הסידור של בלודאן הוא שקבע צביונה וטבעה של הנהגת הערבים בארץ-ישראל לקראת ימי המאבק וההכרעה: חאג' אמין אל-חוסייני, המופתי לשעבר, חזר ונטל לידיה את המנהיגות העליונה, באישור הליגה הערבית; הסיעה הקיצונית והנוקשה, המסרבת אף לדון בכל פתרון-של-פשרה, הממאנת להכיר אף בקיומם של יהודי ארץ-ישראל והתובעת אך „פתרון“ שאין לו סיכוי כל שהוא להתקבל על לב העולם או להתגשם לאור יחסי הכוחות — היא הקובעת מעתה את קו הפעולה של ערביי הארץ, אמנם, שוב אין ערביי הארץ מסוגלים לערוך שורותיהם ולהיחלץ למאבק בכוח עצמם, אלא מעתה תהיה הליגה הערבית, יהיו מדינות ערב, הן המביאות והמכניסות, הפועלות והמחליטות; ברם, ליגה זו, בהקימה את הנהגת ערביי הארץ, במסרה השרביט למופתי ובהמציאה לו את האמצעים לפעולתו — לא דאגה לתיאום המדיניות, לא חייבה אותו ואת מקורביו לנהוג מדיניות אחד-ראית לפי הנראה 'לה, אכן, גם שניות זו התנקמה לבסוף בבעליה, שכן גררה את מדינות ערב אל תהום פעולותיו של המופתי: לא המדינאים האחראיים כיוונו והדריכו את הכוחות

הבלתי-סדירים שהקימו וקיימו, אלא הכוחות הבלתי-סדירים גררו אחריהם את הצבאות ואת המדינות.

„גאולת הקרקע“

בשלביו האחרונים של המאבק הערבי במדינת היהודים הקמה לתחיה החלו מנהיגי הערבים בארץ להקדיש תשומת-לב גוברת למלחמה כלכלית ואף לנסיונות של מעשי-בניה בצד הערבי, בהינעם כי הישוב העברי שאב את עיקר כוחו ממפעלו הקונסטרוקטיבי וברצותם להעניק לאוכלוסיה הערבית כוח-עמידה עצמי שישווה לישוב היהודי.

ההגנה על קרקעותיהם של הערבים, הניסיון למנוע מכירתם ליהודים, היו מכשיר ראשי במלחמה זו. ב-44—1943, עם חידוש החיים המדיניים-הציבוריים בקרב ערביי הארץ, חידשה והקימה קבוצה של יוזמים — למעשה אותה קבוצה שעשתה גם למען הקמת הנהגה חדשה — מוסד בשם „קופת האומה“ שנועד „לגאול“ קרקעות ערביות על-ידי שיקנה כל קרקע שיהודים עומדים לרכשה. כספיו באו לו למוסד זה הן מהל-וואות בנקאיות (מאחוריו עמד בעיקר „בנק האומה הערבית“) והן מהתרמת הציבור. למעשה לא פעלה „קופת האומה“ גדולות, בעיקר אם משוים את הישגיה עם המפעל הצינוני: בארבע שנות קיומה המחודש, עד התמוטטותו של הישוב הערבי, אספה כ-100,000 לא“י ורכשה, לפי אומדנות שונות, כ-15,000 דונם. אולם הקופה הצליחה יותר מבחינה רעיונית-ציבורית: מסע תעמולתה המתמיד הפך לנחלת הכל את ההכרה שאסור למכור קרקעות ליהודים והכתים כבוגד כל מי שהפר צו לאומי זה⁸; לחיזוק תוקפו של הרעיון לא היססו מכווני הקופה להפעיל גם את נשק הטרור האישי, וכמה וכמה מעשי רצח נזקפו לחשבונם.

מאחר ש„קופת האומה“ נישאה על כתפיה של סיעה אחת בלבד מבין עסקני הערבים טבעי היה שעד מהרה יתעורר סביבה פולמוס. התנגדותם של חוגים חוסייניים לעסקני הקופה ולשיטות פעולתם היתה מלכתחילה סמויה, שכן איש לא העז לדבר בגלוי נגד רעיון גאולת הקרקעות ונושאי כליו; אולם בקשר למאבק על הנציגות וההנהגה ב-46—1945 פרץ גם ריב זה בגלוי.

כנגד רעיונה של „קופת האומה“ הציבו חוגים יריבים, ובראשם מוסה אל-עלמי, את רעיון „המפעל הקונסטרוקטיבי“. אין אפשרות, אמרו, לקנות את כל האדמות האלו ועל-ידי הצלת חלק בלבד לא תיפתר הבעיה; כן לא תירפא בעיית הקרקעות על-ידי טיפול בתופעותיה השטחיות והחיצוניות, אלא יש לפתרה מיסודה — על-ידי חיזוקו וביסוסו של המשק הערבי הכפרי, על-ידי פיתוח הכפר הערבי והעלאת רמתו החקלאית-כלכלית והחינוכית-מוסרית של הפלאח⁹; אם ישכון לבטח פלאח בריא בעל משק יציב על אדמתו המפותחת, כי אז לא ירצה עוד למכור אדמתו זו ליהודים. תכנית „המפעל הקונסטרוקטיבי“ של עלמי פורסמה ברבים באוגוסט 1945.

מאבק חריף וממושך בין „קופת האומה“ ובין „המפעל הקונסטרוקטיבי“ היה בלתי-נמנע. מאחורי כל אחד מן המפעלים עמדו חוגים מתחרים ויריבים; שניהם התחרו על אהדתם ותרומתם של ערביי הארץ, ועל עמדת-הכוח שתנבע מאלו; פרסום התכנית היריבה של עלמי חל בדיוק בשעה שהרוחות היו סוערות ממילא והמערכה נטושה על בעיית ייצוגם של

ערביי הארץ בוועידת האחדות הערבית. ויותר מכל, שני המפעלים גם יחד תלויים היו בתמיכה הכספית, המדינית והמוסרית של מדינות ערב. הנה אומר, גם בשטח זה, בשדה העמל המעשי והקונסטרוקטיבי, עמדו ערביי ארץ-ישראל למעשה חסרי אונים כשהם מייחלים לגאולה שתבוא מקאהיר ומדמשק ומבגדאד; גם בשטח זה היו, איפוא, ההכרעה וההנהגה בידי מדינות ערב ולא בידי ערביי הארץ.

תכניות ומחשבות בדבר „גאולת“ קרקעם של ערביי ארץ-ישראל, פיתוח משקם והעלאת רמתם החברתית, נדונו בצורות שונות במוסדותיה של הליגה הערבית החל מן „הוועידה המכינה לאחדות הערבית“, באוקטובר 1944. אחרי שהוגשו למועצת הליגה, ב-1946, שני דו"חות נפרדים עם המלצות שונות וסותרות, החליטה המועצה על הקמת בנק-קרקעות כל-ערבי, שיפעל כבנק אשראי מסחרי רגיל ואף הונן (1,000,000 ל"מ) יגויס על-ידי הפצת מניות בציבור — אלא שממשלות ערב יעניקו לבנק קרנות רזרבה בסך 250,000 ל"מ ויערכו למשך עשר שנים לרביית שנתית של 5%. בנק כזה נרשם כדין במצרים ב-1947, מניותיו נמכרו מייד — רובן לבנקים הערביים הגדולים. הבנק לא הספיק עוד, כמובן, להשפיע על פתרונה של „בעיית ארץ-ישראל“ או לחזק את האיכר הערבי הארץ-ישראלי במלחמתו בישוב היהודי; פעולותיו, במידה שהיו פעולות, לא החלו אלא אחרי מלחמת ישראל-ערב וכווננו לממלכת ירדן, לעזה ולסיוע לפליטים.

בעוד נמשכים דיונים אלה על צורת העזרה שמדינות ערב יוכלו להגיש למאמץ „גאולת הקרקע“ ולשיקום המשק הכפרי של ערביי ארץ-ישראל, לא הסתפקה בכך אותה ממשלה ערבית שהיתה הפעילה והנמרצת ביותר במאבק היהודי-ערבי בכללו, ושינסתה גם בשטח המדיני לשוות למאבק זה צורה חדישה ומציאותית יותר — היא ממשלת עיראק, עוד בינואר 1946 העניקה ממשלה זו — היא היחידה שחרגה ממסגרת של החלטות והכרזות — למפעלו הקונסטרוקטיבי של עלמי סיוע של 150,000 לירות; ב-1947 הוסיפה עוד 100,000 לירות⁸. בכספים אלה החל המפעל לרכוש שטח-קרקע בסביבות ג'נין; מלחמת ישראל-ערב שמה קץ להכנות לקראת הקמת כפר-לדוגמה ושאר עבודות שיקום והשבחה (מוסה אל-עלמי ניסה להקים בשארית הכספים העיראקיים, החל משנת 1949, מוסדות ליישובם של פליטים, לשיקום ילדי-פליטים, לפיתוח ולדוגמה — בסביבות יריחו, בשטח שנספח לממלכת הירדן).

הנה כי כן איחרו ערביי הארץ, ואיחרו מדינות ערב התומכות בהם, בנסיינם להשלים את מלחמתם המדינית בישוב היהודי על-ידי מלחמה כלכלית ארוכת-נשימה. ממילא היה ספק אם אמנם יעמדו להם לערבים כוחם הבונה, נכונותם לגייס מאמץ למען הציבור, יכולתם לשתף פעולה איש עם רעהו, סיעה עם רעותה. מכל מקום, הרעיון כי דרושים גישה חדשה, מעוף חדש, כי יש להבריא ולשקם ולחזק את העם הערבי, וביחוד את הפלאח הערבי, לפני שאפשר יהיה לקוות לניצחון מדיני — נשאר נחלתם של מוסה אל-עלמי, ושל קבוצה קטנה של צעירים שהתאגדו סביבו; אף שהכל הודו באותו רעיון והע-לוהו על גס, הרי למעשה נשארה המנהיגות הרשמית, הן בקרב ערביי הארץ והן במדינות ערב, רתוקה לשיטות המקור-בלות של מאבק מדיני-גרידא, של דביקות בנוסחאות שנת-רקנו מתוכנן⁹.

חוסר הקונסטרוקטיביות של ההנהגה הערבית, דביקותה בסס-מות גדושות ובדרכי-פעולה שגרתיות, ואותו חוסר כל הבנה את מהותו היסודית של הישוב העברי בארץ ואופיו, העובר כחוט השני בכל פעולותיהם של הערבים, בארץ ובמדינות ערב, לפני 1948 ולאחריה.

החרם הכלכלי הביא עמו, החל משנת 1946 ובמידה גוברת והולכת, גם ניתוק פסי: נערמו קשיים בפני יהודי ארץ-ישראל ברצותם לבקר בארצות ערב או לעבור בהן, ונתמעט ביותר המגע הבלתי-אמצעי בין שני העמים. אין ספק כי לניתוק זה — לעומת הקשר הישיר, היומיומי, שהיה קיים לפני כן ושהוא טבעי בין עמים-שכנים — היו תוצאות פסיכולוגיות חשובות וממאירות.

תעמולה

מאמץ תעמולתי היה תמיד מסמנניה הראשיים של מלחמת הערבים בישוב העברי: משלחות לארצות המערב, משרדי תעמולה, לשכות קבועות בבירות העולם קמו והתפרקו החל מראשית שנות העשרים. עתה הורגש צורך דחוף בחידוש המאמץ התעמולתי ובהגברתו דווקא בשל גל האהדה העצום לעם היהודי ולמאמצי תחייתו ששטף את העולם עם שואת אירופה, בשל כניסתה הגוברת של ארה"ב לזירת המאבק במזרח התיכון, ובשל שיתוף-הפעולה של מנהיגים ערביים רבים עם גרמניה ואיטליה, שפגע במעמד הערבים אצל המנצחים. ברם, רבים הרגישו שלא רק חידוש המאמץ התעמולתי והגברתו דרושים עתה, אלא חידוש צורתה ותוכנה של התעמולה הערבית, הלבשתה במחלצות חדישות, תוך שימוש בשיטות הטכניקה המודרנית, בשדה הפרסומת, ובעיקר הכרחי הוא שמדינות ערב וערביי ארץ-ישראל יופיעו ככוחות מתקדמים, מתונים, דמוקרטיים, עדיני-תרבות ומלאים הבנה ל"בעיה היהודית", אוהדים ובעלי רצון טוב ונכונות לפשרות ולפת-רוגות קונסטרוקטיביים.

שוב היה זה מוסה אל-עלמי שנקט יוזמה והגה רעיון, ושוב היה צורך בעזרה ובהחלטה מטעם מדינות ערב. עוד ב"ועידה המכינה לאחדות ערבית", באוקטובר 1944, הוחלט על הקמתם של משרדי-תעמולה ערביים-ארצישראלים, שמדינות ערב יממנו אותם ויפקחו באופן כללי על פעולתם — אך מבלי לשאת בכל אחריות רשמית; הקמת המשרדים וניהולם נמסרו למוסה אל-עלמי. בקיץ 1945 הוקמו המשרדים העיקריים: זה שבלונדון וזה שבווינגטון, והמרכז שבירושלים. ניהלו אותם ועבדו בהם המשכילים הצעירים מחוגו של עלמי.

אין לקבוע בביטחון מה היו האמצעים הכספיים שעמדו לרשותם של משרדים אלה; מהלכות בעניין זה גרסות שונות. ברור כי למדינות ערב השונות היו גם שופרות וכלים אחרים לתעמולה ובוודאי הקציבו הן, וכן חוגים וחברות פרו-ערביים בכריטיניה ובארה"ב, סכומים ניכרים לתעמולתם זו; ברם, למשרדי-תעמולה אלה המיוחדים לעניין הארצישראלי, הוקצבו אך כספים דלים¹⁰. ושוב — עיראק היא הראשונה המשלמת חלקה, לפי החלטת הליגה הערבית, והיא הנושאת בחלק הארי של ההוצאות; ואחרי שגם מפעל זה נכנס לתסבוכת סיעתית-פנימית, הרי עיראק היא היחידה התומכת בעלמי ובמשרדיו. גם מפעל זה נסתבך, זמן קצר אחרי ייסודו, במלחמת-הסיעות שאכלה בכל פה בציבור הערבי הארצישראלי. בראשונה, בעוד

אם המאמצים ל"גאולת הקרקעות" ולשיקום הכפר הערבי היו בבחינת הצד החיובי של ההכרה הגוברת כי אל המלחמה הערבית המדינית חייבת להילוות מלחמה כלכלית, הרי צדה השלילי של אותה מלחמה כלכלית התגבש בהרם הערבי. הרעיון שיש להימנע מקניית סחורותיהם ותוצרתם של "הציונים", ואולי אף ממכירת אספקה להם, וכן מכל שימוש בשיירותיהם — לא חדש היה. אלא שבדומה לצו הלאומי שלא למכור אדמות ליהודים, שהכל הודו בקדושתו אך מעטים עמדו בו הלכה למעשה, גם בשדה החרם לא נתלוה, בשנות השלושים והארבעים, מעשה לדיבור. תוצרתם של יהודי ארץ-ישראל טובה היתה ומקובלת בשוק הערבי ומוניטין יצאו לה; לא כל שכן הרופאים, רופאי השיניים, בתי-החולים של הישוב היהודי, שערבים רבים, החל ממלכים וראשי-הממשלות וכלה בפלאחים ובבדוים פשוטי-עם, הרבו לקרוא לעזרתם ולהשתמש בשיירותם; שירותו של עורך-הדין היהודי היה מקובל על הערבי הנוקק להגנה משפטית; מניעת מכירתה של תוצרת ערבית ליהודי ארץ-ישראל לא היתה אלא ססמה חסודה וריקה-מתוכן — הן היה זה אחד המקורות העיקריים של ההכנסה הלאומית של ערביי ארץ-ישראל.

גם בשדה זה עברו, איפוא, בהכרח, היוזמה והביצוע וההנהגה לידי מדינות ערב; אכן, לגבי ערביי ארץ-ישראל היה ביצועו של חרם תלוי במשמעתם הלאומית העצמית ובמצפונם הציבורי — ואלה לא היו חזקים עד כדי התגבר על הפיתוי של חיי כלכלה ומסחר גורמליים (ומקצת מעשי טרור לא היה בהם כדי למלא מקומה של משמעת לאומית); הרי לרשותן של מדינות ערב עמדו משטרה ושומרי גבול, שוטרי מכס ושלטונות פיקוח, מנגנוני משפט וכפיה, שבעזרתם אפשר היה להטיל חרם כלכלי; גם מבחינת האינטרס העצמי לא היו קשרי מסחר וכלכלה ושירות עם ארץ-ישראל היהודית חיוניים למדינות ערב כשם שהיו חיוניים לערביי הארץ.

בדצמבר 1945 החליטה, איפוא, מועצת הליגה הערבית להטיל חרם מוחלט על הישוב היהודי בארץ. לגבי ערביי ארץ-ישראל, עד הניתוק המוחלט של 1948, לא בוצע צו החרם במלואו ובכל חומרתו. גם לגבי מדינות ערב נשארו "חורים" (כגון הסוואת תוצרת ערבית, קשרים סמויים-ומוסים באמצעות ארצות אחרות, וכיו"ב). אולם לגביהן הוצאה החלטת החרם בדרך-כלל לפועל והביאה אט-אט לידי ניתוק מוחלט של כל הקשרים בין הישוב העברי, ואחר-כך מדינת ישראל, ובין ארצות ערב. בשנת 1946 נחקקו חוקים ותקנות לביצוע החרם בכל מדינות ערב; ומשנתברר אחר-כך שאין תקנות אלו מדויקות ומחמירות די הצורך, הוסיפו מחוקקי ערב ופירטו, הוסיפו והחמירו במשך השנים.

לא כאן המקום להעריך את תוצאותיו הכלכליות של החרם הערבי. אין ספק שהביא נזק כלכלי רב לארצות ערב עצמן¹⁰; ברור שגם יהודי ארץ-ישראל ואחר-כך מדינת ישראל, ניזוקו מבחינה כלכלית בשל ניתוקם זה משוקי-היצוא, ממקורות-האספקה ומדרכי המעבר הטבעיים שלהם¹¹. אולם ביסודו של דבר לא זו בלבד שהחרם הערבי של 1946 ואילך לא השיג את המטרה שלמענה הוטל, היינו: לא מנע את הקמתה של מדינת ישראל ולא החניק אותה באבה, אלא שבהטלתו מתגלים שוב

אל-עלמי נחשב להחסייני" עוררו מתנגדיו מחוגי "קופת האומה" ריב ומלחמה מסביב למשרדיו. לאופן ניהולם, לבחירת עובדיהם וכיוצא באלה. לאחר מכן תבעה ההנהגה החוסיינית את הפיקוח על המשרדים, כשם שתבעה פיקוח על מפעל הקרקעות, והמצרים והליגה הערבית תמכו בהם. עלמי סירב גם בעניין זה. העיראקים תמכו בו ובעמדתו. ממילא דעכו משרדים אלה והתפוררו אט-אט משהקיץ הקץ על הישוב הערבי הארצישראלי. בראשית 1948, ומקומם נתפס על-ידי מכשירי תעמולה אחרים.

תעמולת הערבים כלפי מדינות המערב לא הצטמצמה במשרדי התעמולה האלה; ותעמולתם הפנימית, במדינות ערב, על אחת כמה וכמה. אדרבא, היתה הפרדה ברורה וחריפה בין התעמולה כלפי המערב — המתונה, כביכול, והמתקדמת — ובין האינ-דוקטרינציה הפנימית, שהיתה קנאית וקיצונית במידה גוברת והולכת (לא זו ולא זו הלמו את המציאות: בתעמולה כלפי המערב הציגו הערבים את עצמם כמתונים יותר, נבונים יותר, נכונים יותר לפשרות משהיו באמת; ואילו בתעמולה להמונים הערביים הציגו את יהודי ארץ-ישראל לא רק כאויבים מושב-עים אלא גם כחלושים-מתפתלים שאפשר יהיה לנצחם בקלות ובמהירות). אכן, היה צורך בתעמולה פנימית-ערבית. שכן, לגבי חלקים רחבים וחשובים של הציבור הערבי עדיין היתה "בעיית ארץ-ישראל" דבר רחוק ומטושטש, דבר חשוב ומכובד אולי, אך לא דבר חיוני הנוגע ממש לחייו של הפרט הערבי והציבור הערבי במצרים, בלבנון ובחצי-האי ערב (בעיראק, ועוד יותר בסוריה, היו קיימות ערנות רבה יותר לבעיית ארץ-ישראל ונכונות רבה להתערב בה ולעמוד לצדם של ערביי הארץ). כך הלכו ונוסדו בשנים אלו — מ-1944 עד 1947 — ברוב הבירות הערביות ועדים וועדות, אגודות ולשכות, להגנה על פלשתנה הערבית, למלחמה בציונות¹³, וכיו"ב ובמידה גוברת והולכת החלה תעמולה אנטי-ציונית ואנטי-יהודית למלא את עמודי העתונים ואת גלי הרדיו, את נאומי הכינוסים ואת הרזולוציות. גולים ערבים-ארצישראלים מילאו תפקיד נכבד בהרעלה שיטתית זו של דעת הציבור הערבי לארצותינו. אין אפשרות למדוד אל נכון הצלחתה ופעולתה של תעמולה. אין ספק שמשרדי התעמולה מילאו תפקיד מסוים והפיצו את דבר הערבים באנגליה ובאמריקה. אף-על-פי-כן נראה שגם כאן איחרו הערבים, ושמאמצם לא היה מרוכז, מכון וחד-משמעי די הצורך. התעמולה הפנימית הקיצונית והארסית לא יכלה להישאר נסתרת וסודית, ובמידה שהדיה הגיעו למערב, הרי הפריע הדבר לתעמולה ה"מתונה" של המשרדים. יתר על כן, גם המדיניות הרשמית והמעשית של מדינות ערב ושל ההנהגה הארצישראלית לא עמדה בשום התאם עם אותה נכונות-לפשרות, אותו חיפוש קונסטרוקטיבי של דרכים חדשות שראשי המשרדים ביקשו לקבוע כקו מדיני. גם המשרדים וגם התעמולה הפנימית היו תלושים, איפוא, למעשה, ללא קו מדיני ברור ואחיד ועקיב.

תכנית-הפתרון הערבית

עיקר המאבק הערבי באותן שנות ההכרעה — מסוף מלחמת-העולם השניה ועד 1948 — היה, כמובן, בשטח המדיני. שרשרת אינ-סוף של הצהרות ורזולוציות, תזכירים ואגרות, נאומים והודעות, הן כלפי פנים, אל הציבור הערבי לארצותינו,

והן כלפי חוץ, אל המעצמות והארגונים הבינלאומיים, נשתלבה בפעולה דיפלומטית קדחתנית (ועתים עירפלה את זו והאפילה עליה). ראשית המגע עם ממשלת הפועלים החדשה בכריטיניה, בקיץ 1945; גישושים אם יסכימו הערבים להמשכה מצומצמת וזמנית של עליה יהודית, מעבר למכסת הספר הלבן של 1939, אך במסגרת רוחו וכלליו; התוויית מדיניותה של בריטניה בנובמבר 1945, הבקשה שהערבים יסכימו לעליה יהודית כלשהי — ותשובת הערבים; הופעת הערבים בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית (ראשית 1946) והפולמוס בעקבות פרסום מסקנותיה (מאי 1946); תכנית מוריסון-גריידי (יולי 1946) והתגובה הערבית; הוועידה האנגלו-ערבית של לונדון ותכנית-הנגד הערבית, ספטמבר 1946; המשך ועידת לונדון, ינואר-פברואר 1947; מושב-עצרת-או"ם המיוחד, אפריל 1947; ועדת החקירה של או"ם והמלצותיה, מושב או"ם של סתיו 1947; החלטת החלוקה והמאבק המכריע לקראת ביצועה — ערמות ערמות של נייר, מיליוני-מיליונים של מילים שהחלו זה מכבר לנשור לתוך תהום הנשיה, כשאנו באים לדון באלה זמן רב אחרי המעשה — היינו כששוב אין למאורעות האלה חשיבות בת-שעה, מדינית-קונטמפוראנית, אך עדיין לא נהפכו להיס-טוריה, כי עדיין לא רחקנו מהם די הצורך — שתיים הן השאלות המזדקרות מתוך מערבולות העסקנות הפוליטית הערבית של אותם הימים: ראשית, מה היתה התכנית הערבית, מה — מעבר לדברי התעמולה ולמליצות הנאומים — ביקשו הערבים להציב נגד רצונו של הישוב העברי בחלוקה ובמ-דינה; ושנית, כיצד חשבו להגשים את תכניתם, מה היו ההכנות המעשיות, שעשו לקראת המאבק, ומה דמות רצו לשוות למאבק זה. ואופייני הדבר לטבעו המדיני של המזרח הערבי: התשובה לשאלה הראשונה — תכניתם של הערבים, עתידה המדיני של ארץ-ישראל בעיניהם — תמצא אך ורק במה שאמרו הערבים כלפי חוץ, בתזכיריהם למערב ולמעצמות העולם, ואילו בתוך המחנה, בשיבות מועצת הליגה או מעל דפי השופרות הפובליציסטיים או בכינוסים ובוועידות, כמעט שלא התנהל על כך ויכוח ממשי ושקט לגוף העניין, אף שהיו בקרב המחנה הערבי חילוקי-דעות חריפים וחשובים בשאלה זו. לעומת זאת, דיון על הדרכים והאמצעים שבהם יגיעו הערבים אל מחוז הפצם, תכנון טאקטי של צורת המאבק הממשמש ובא, התנהל אך בתוך המחנה פנימה, בישיבותיה הסודיות של מועצת הליגה הערבית.

למאבק הערבי על עתידה של ארץ-ישראל לא היתה מטרה או תכנית אחת, מוסכמת ומקובלת על הכל. היתה תכנית "רשמית" של הליגה הערבית ושל רוב מדינות ערב — היא התכנית שהוגשה לוועידה האנגלו-ערבית בלונדון, בספ-טמבר 1946 (ושנוסחה לפני כן ואחר-י-כן, בעשרות החלטות ותזכירים, החל מכינוס מלכי ערב באנשאס ליד קאהיר, במאי 1946): ארץ-ישראל כמדינה עצמאית, או לפחות מדינה שעצ-מאותה מובטחת ונראית באופן, על סמך הקפאה מוחלטת של המצב הנוכחי — הבטחת זכויותיהם האישיות והאזרחיות של יהודי ארץ-ישראל כפרטים, שיתופם בייצוג הפרלמנטרי ובשל-טון של המדינה העתידה, אך הפסקה מוחלטת של כל עליה ושל כל התיישבות חדשה. "תכנית" זו, שהיתה מבוססת בעליל על הספר הלבן של 1939 ושמידניות החוץ של בריטניה באותם הימים היתה מסכימה לה ברצון, הופיעה בשינויים קלים, מעין

הליגה ומדינאי ערב השליטו בכוחם ובהשפעתם הם, את המופתי ואנשיו על ערביי ארץ-ישראל והחניקו בשיטתיות כל ניצנים של התנגדות ושל קו מדיני אחר, מתאים יותר למגמתן של מדינות ערב עצמן. לבסוף מצאו עצמן מדינות אלו שביזות בידי אותם העסקנים הקיצונים — בלא דרך נסיגה.

תכנית נורי ותכנית עבדאללה

שניים היו המדינאים הערבים שהבנתם הבינלאומית, אומץ לבם, גמישותם המדינית והאינטרס הפוליטי העצמי של ארצם הביאו אותם לידי מחשבה מעמיקה ומציאותית יותר ולידי עיבוד תכניות לפתרון בעיית ארץ-ישראל, שהיה בהן סיכוי וממש יותר מן ה"תכנית" הכל-ערבית הרשמית (ושהיו, על-כן, מסוכנות יותר לחזון הציוני): נורי סעיד העיראקי, ועבדאללה מלך עבר-הירדן¹⁵. על-אף שיתוף פעולה עיראקי-ירדני בכמה עניינים ושטחים, ואף שגם לגבי בעיית ארץ-ישראל ופתרונה היו כמה וכמה קו-שיתוף במחשבתם של עבדאללה ושל נורי, הרי כל אחד מהם פעל בנפרד, ובכיוון שונה.

גם לנורי וגם למלך עבדאללה היה ברור כי הישוב היהודי לא יוכל להסכים בשום אופן למדינה ארצישראלית-ערבית אחידה, שבה יובטחו לו רק הזכויות המוקפאות של ההווה, וכי דעת העולם תתמוך בו בהתקוממותו נגד כל ניסיון כזה להקפיאו לנצח. נורי סעיד הבין כי הברירה היחידה שנותרה היא בין חלוקת הארץ בצורה שתעניק עצמאות שלמה לאיזור היהודי ותעשהו למדינה, ובין חלוקה פדראלית או קנטונאלית, שתשאיר את האיזור היהודי בתוך מסגרתה של ארץ-ישראל פדראלית שבה יהיה לערבים כוח עדיף מבחינה חוקתית, ובעיקר: בתוך מסגרת רחבה-יותר של מדינה ערבית פדרא-טיבית שבה יגבר עוד יותר כוחם של יתר החלקים, החלקים הערביים. הוא הבין כי לא היה עוד סיכוי להילחם בציונות על-ידי ניסיון לשלול לחלוטין את זכויותיהם של היהודים ואת חזונם, וביקש להילחם בה בתכנית שתצמצם זכויות אלו וחזון זה, תצר את תחומם ותנמיך קומתם עד שלא יהיה בהם עוד משום פגיעה בחזון האחדות והעוצמה הערבית או משום סכנה לו (ואולי: עד שתבוא שעת-כושר בה תינתן אפשרות ל"פתור" את הבעיה היהודית-הארצישראלית בצורה יותר רדיקאלית). ברור היה כי רעיונו זה של נורי קשור עם רעיון הפדרציה הערבית, אחדות "הסהר הפורה" או "סוריה רבת", שכן רק בתוך מסגרת נרחבת כזאת, ולא בתוך מסגרתה הצרה של ארץ-ישראל לבדה, תתבטל או תתמעט במידה מספקת ה"סכנה" הציונית. היה אמנם ספק רב אם הנהגת הישוב תקבל הצעת פתרון מסוג זה, אף כי יתכן שנורי קיווה שיסודות שונים בקרב הישוב יוכלו, אולי, להסכים; אולם בראש וראשונה נועדה תכניתו להיות מכשיר לשיתוף-פעולה בריטי-ערבי ומשיכה-ושכנוע לגבי דעת הציבור האמריקנית והעולמית.

ברוחן של מחשבות אלו הגיש נורי סעיד בדצמבר 1942 לממשלת בריטניה תזכיר מפורט בדבר עתיד המזרח התיכון — הוא "הספר הירוק" הידוע¹⁶, לפיו תוקם מדינה — "סוריה" — שתקיף את סוריה של היום, הלבנון, עבר-הירדן וארץ-ישראל, ובתוכה תוענק "אוטונומיה-למחצה" ליהודי ארץ-ישראל, וכן למאורנים שבלבנון, אם ירצו בכך; מדינת סוריה זו תתאחד איחוד פדראלי עם עיראק, תכניתו של נורי לא נתקבלה על דעתם של ראשי המדינות הערביות האחרות ונציגיהן —

ואריאציות: החלטת המלכים באנשאס, למשל, מדייקת ומע-ניקה אותו שוויון-זכויות, כולל הזכות להוסיף שבת בארץ-ישראל, רק לעולים יהודיים, "חוקיים" (בעוד שעולים "בלתי-חוקיים" ביקשה כנראה לגרש מהארץ), ואילו בנוסחים אחרים של התכנית אין הבחנה זו נזכרת בקפידה. "ואריאציות" דומות אפשר לגלות גם בסעיפים אחרים של התכנית בגר-סותיה השונות; אולם ברור היה כבר אז שאין כל חשיבות בשינויי-נוסח אלה, מאחר שהתכנית כולה היתה תכנית כשל ונפלה.

שניים היו הליקויים הטראגיים של "תכנית" זו. מחד-גיסא היתה כה רחוקה ממציאותו של הישוב היהודי, רצונו וכוחו, וכן מדעת הציבור הנאורה בעולם המערבי, כממשלות קהל העם, עד שלא ניתן כלל לגשר בינה ובין מציאות זו, שנת-בססה איתן על עצמאות יהודית ועל המשך גידולו וצמיחתו של הישוב. מאידך-גיסא לא היתה "תכנית" זו מקובלת אף על הנהגה הערבית כולה, וההנחה שהיתה זו תכנית "ערבית" שכל ארצות ערב עומדות מאחוריה ומוכנות להיאבק למענה, לא היתה אלא פיקציה. עוד ידובר על תכניותיהם המנוגדות והסותרות של ה"האשמים", עיראק ועבר-הירדן. אולם גם הנהגתם המופרת של ערביי ארץ-ישראל, אותה הנהגה שמדי-נות ערב והליגה עצמן הפקידו ומינו, גם היא לא קיבלה תכנית כל-ערבית זו ולא הסכימה לה. הנהגה זו היתה קיצונית יותר, במידה שאפשר לסכם את תכניתה הנפרדת של הנהגה הארצי-ישראלית, הרי השוני העיקרי לגבי תכנית הליגה, היה בסירוב להכיר במציאותם ובזכויותיהם של הישוב היהודי או לפחות של אלה מבניו שעלו לארץ ולא נולדו בה, או שעלו אחרי מלחמת-העולם הראשונה. לעומת השמועות כי מדינות ערב מוכנות היו לדון אפילו על עליה מסוימת כתרומה לפתרון בינלאומי של בעיית השרידים של יהדות אירופה — שמועות שהוכחו אמנם מדי פעם — לא היתה הנהגה הארצישראלית מוכנה אף להעלות צל של מחשבה כזאת. כן התנגדה הנהגה הארצישראלית לקצב האטי של ביצוע התכנית הכל-ערבית ולשיתוף הפעולה עם הבריטים (התנהגותו וטכסיסיו של הוועד הערבי העליון היו קיצוניים יותר ותקיפים יותר גם בענייני נוהג ונהל; הוא סירב, למשל, לשלוח נציגיו אל הוועידה האנגלו-ערבית של 1946, וכן לא העיר בפני ועדת החקירה של א"מ). למעשה לא היתה לוועד הערבי העליון "תכנית" ברורה ומגובשת משלו, כנגד תכניתה של הליגה; שנאתו העיוורת, רצונו, "להשליך את היהודים הימה", וחוסר נכונותו אף לחשוב על פשרה, על ההכרח להתחשב בישוב היהודי — באו במקום "תכנית". מכל מקום היתה הסתייגותו מהתכנית הכל-ערבית הריפה עד כדי כך, שעיתוני הארץ יכלו להודיע בדצמבר 1946 כי הוועד הערבי העליון "דחה" את התכנית הכל-ערבית שכבר הוגשה רשמית לממשלת בריטניה¹⁴. יתכן כי בהופעתם זו הקיצונית של עסקנים מקומיים שאין על שכמם אחריות של ממש, לא היה משום אסון — אילו השפילו מדינאי ערב לרסן את המופתי ואנשיו ולהבהיר להם כי הליגה והמדינות, הנושאות במעמסה הכספית של המאבק, המנהלות אותו למעשה בזירה הבינלאומית והמעמידות את משקלן הכלכלי והמדיני-הבינלאומי לרשותו של העניין הארצישראלי, הן שיקבעו את הקו המדיני, אולם למעשה נתנו מדינאי ערב למנהיגים הארץ-ישראלים להשתולל, ולא עוד אלא ראשי

לאו דווקא בשל התכנית הארצישראלית שבה, שלא היתה אלא חלק צדדי, אלא בשל שאיפתה היסודית לאיחוד, "סוריה הגדולה" בהנהגה ראשית-עיראקית ותוך קשר פדראלי הדוק עם עיראק. יתר על כן, תכניתו של נורי, כמוה כתכניותיו והצהרותיו השונות של המלך עבדאללה, היתה לסלע-מחלוקת תמידי במועצות הליגה ובטרקליני המדיניות הערבית; "שאי-פוח ההתפשטות" של ההאשמים בסוריה נחשבו — ועדיין נחשבות — בחוגים ערביים רחבים לתכניות-תככים בריטיות, והחדשנות ההדדית הגיעה לידי כך שבמשך שנים לא נתקיימה הליגה הערבית אלא על-ידי הימנעות קפדנית של שני הצדדים מלהעלות לדיון את תכנית "סוריה רבתי" או כל רעיון שהיה בו משום דמיון לתכנית זו.

עולם מחשבותיו ותכניותיו של המלך עבדאללה היה גם הוא מבוסס על רעיון "סוריה רבתי". אלא במקום שנורי סעיד סתם — המדינה החדשה תקבע, לפי תכנית נורי, בעצמה את משטרה, אם מלוכה או רפובליקה; ואם מלוכה, הרי אין נורי אומר מאיזו שושלת ייבחר השליט — עבדאללה פירש (וגם אם לא תמיד בגלוי נאמר הדבר, הרי ידוע היה לכל): המדובר הוא על מלכות דמשק ההאשמית, על אותה סוריה רבתי שאחיו פייצל מלך בה באותם ימי-זוהר קצרים-מדי של 1919-20. עבדאללה ידע היטב כי הגשמת חזונו זה הוא תהליך ממושך וקשה ורב-מכשולים והעריך אל-נכון כי ממלכת עבר-הירדן תוכל לשמש לו אך בסיס דל וצר להסתערות הממושכת על מטרת חייו, היא מלכות דמשק, על כן שאף במשך שנים לפרוש שלטונו גם על ארץ-ישראל, בתור צעד ראשון וקרש-קפיצה להגשמת "סוריה רבתי" — ובמקרה ההכרחי, פנתה שגם כשלעצמו אין לזלזל בו. ואמנם מסתבר כי התכנית הגדולה-יותר של "סוריה רבתי" החלה נגזרת ויורדת מעל הפרק עוד לפני כן — נמסר, למשל, כי בריטניה הודיעה לעבדאללה עוד בראשית 1946 שאינה תומכת בתכנית וכי עבדאללה הבטיח למשלחת של הליגה הערבית באוקטובר 1947 שהוא מוכן לוותר עליה¹⁷ — כך שסיפוח ארץ-ישראל או חלק ממנה נשאר התוכן המיידי המעשי היחיד שבתכניות עבדאללה.

המלך עבדאללה שאף לספח אל נחלתו את כל ארץ-ישראל, אם ניתן הדבר — ואין ספק שלשם כך היה נאות להעניק לישוב היהודי, אילו הסכים הישוב לקבל מרות שלטונו, אוטונומיה פנימית וקנטונאלית רחבה הרבה יותר מזו שבתכנית נורי סעיד. המלך עבדאללה היה מוכן להסתגל גם למצב בו יתברר לו שלא יוכל לספח לממלכתו את כל ארץ-ישראל, אלא את חלקה הערבי בלבד — אם מתוך הסכס-מראש עם המדינה היהודית הנוולדת, אם מתוך התנגשות והתמודדות עמה, ואם מתוך התמודדות שמחציתה לחימה רצינית ומחציתה למראית עין, ובלבד שתוך כדי התמודדות זו יפול בידי החלק הערבי של הארץ. קשה לומר אם הכין עבדאללה לעצמו תכניות וקר-פעולה מפורטים ומדויקים, או אם סמך על חושו הפרגמאטי ועל תפיסת שעת-הכושר, בהשאירו תכניותיו מעורפלות לא רק לידידיו וליריביו אלא אף לעצמו. הוא הרבה בהצהרות; אך הצהרותיו היו תדיר רחבות-פירוש ומעורפלות מאוד¹⁸ — בלי ספק בכוונה תחילה. גם הממדים הגיאוגרפיים של שאי-פוחו בארץ-ישראל נשארו במתכוון מעורפלים ופרגמאטיים, וגם עצתם והדרכתם של הבריטים בעניין זה לא נתבררו כל

צרכם; מסתבר כי יעצו לו ודחפוהו להשתלט לפחות על הנגב¹⁹ — בעובדה זו הודה לאחר-מכן גם הרוון ברנאדוט בזכרונותיו אך יש אומרים ש"הציעו" לו לעבדאללה גם את חיפה²⁰; לעומת זאת נמסר כי הבריטים קיבלו בכרכה הודעה סודית מאוחרת יותר של עבדאללה כי לא יפלוש לשטח היהודי ויסתפק באזורים הערביים²¹. ממהלך המאורעות מת-ברר כי לפחות לגבי ירושלים חרגה תכניתו של עבדאללה משטח המדינה הערבית כפי שהוגדרה בתכנית החלוקה של נובמבר 1947. מכל מקום, דוברים ערביים רבים האשימו את עבדאללה כי פלש לארץ-ישראל, במאי 1948, מתוך הסכם מפורש עם הנהגת הישוב היהודי או לפחות מתוך כוונה ברורה-מראש שישראלים עם הקמת המדינה היהודית ויסתפק ב"כיבוש" החלק הערבי של הארץ. דוברים אלה ראו אישור להשערתם-האשמתם בעובדה שצבא עבדאללה נלחם אמנם ביהודים בירושלים ובלטרון (שלא היו בתחום המדינה היהודית לפי תכנית א"מ), אך כמעט שלא תקף את גבולות המדינה היהודית לפי תכנית החלוקה של א"מ; בצורת הנסיגה מלוד ומרמלה, ביולי 1948; בתוקף ובמהירות בהם נקט המלך עבדאללה, מתוך התעלמות מוחלטת מהתנגדותן הרועשת של כל שאר מדינות ערב, בכל הצעדים המדיניים והמשפטיים כדי להשלים את סיפוחם של החלקים הערביים של ארץ-ישראל אל ממלכתו ולחתום ולאשר סיפוח זה כדבר סופי ומוגמר; ובידיעות התכופות בדבר רצונו של המלך לעשות שלום עם מדינת ישראל — ידיעות שהגיעו לעתים גם לידי פרסום בעתונות העולמית ובספרות המדינית²². תהא האמת על דמות-התעלמות של המלך עבדאללה כאשר תהיה, ברור כי לו, למלך עבדאללה — יחיד בין מדינאי ערב — היתה מחשבה מציאותית, תכנית של ממש, בדבר פתרון לבעיית ארץ-ישראל שישלח את האינטרסים שלו ושל ממלכתו. הוא — יחיד בין מדינאי ערב — השיג בשעת המשבר וההכרעה אם לא את מטרתו הרי לפחות הישג מוחשי. על הישגו זה שילם בחייו.

הכנות צבאיות

עם התקוממות הישוב היהודי נגד מדיניות הספר הלבן והת-מדת מאבקו הלך ונתברר למדינאי ערב כי כדי לשבור ישוב זה המוכן-להילחם יהיה צורך ביותר מן המלחמה הפוליטית המקובלת, מן החרם והאמצעים של "גאולת הקרקע" ושל פיתוח הכפר הערבי, ואף מהומות ופרעות מצד כנופיות קטנות, נוסח 1936-39, לא יוכלו עוד להציל את המצב.

בעוד שבחזית החיצונית הדיפלומטית-הפוליטית המשיכו מדי-נאי ערב להיאבק עם המערב על נוסחות ותכניות, הרי בהת-יעצויותיהם הפנימיות יצאו השנים 1946 ו-1947 בדיונים קדחתניים על האמצעים שאפשר לגייס, הצעדים שיש לנקוט, כדי להשיג אותה מטרה מדינית שתיקבע ולמנוע את ביצוע תכניותיו וחזונו של הישוב העברי. כינוסם של מלכי ערב ונשיאיו בארמון אינשאס במאי 1946 עדיין מסתפק בנוסחות כלליות (ינקטו את "כל האמצעים" להגן על פלשתינה הער-בית), בהבטחת סיוע כספי (בלתי-מוגדר) לערביי פלשתינה במאבקם, ובאימוץ פוליטיים בלתי-מוגדרים: יחשבו ל"עוינת" כל מדיניות ערבית שלא תתאים לעקרונותיה של התכנית הערבית לגבי ארץ-ישראל. אולם כבר בכינוס מועצת הליגה

הערבית בבלודאן שבסוריה, ביוני 1946, נושבת רוח חזקה יותר. כמושב בלודאן זה מתקבלות, נוסף על הרזולוציות הגלויות המקובלות, החלטות סודיות. רוחן הכללית היתה אמנם ידועה בציבור כבר אז, אך נוסחן המלא נתפרסם בשל המתיחות וההאשמות ההדדיות בין מדינות ערב אחרי כשלון הסתערותן על מדינת ישראל הגולדת²³. החלטות סודיות אלה קבעו שני כלי-נשק שישתמשו בהם בשעת משבר והכרעה — ומשבר כזה יחול, לפי החלטות בלודאן, במקרה שיתקבלו המלצותיה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית ויחלו בביצוע-ען: ראשית, ממשלות ערב לא יבקשו לעצור בעד עמיהן מלהתנדב למען הגנת פלשתינה הערבית ומלתרום, כסף, נשק וכוח-אדם". שנית, הערבים לא יוסיפו תת כל זכויות שהם לארה"ב ולבריטניה ולאזרחיהן, לא יתמכו עוד בהן ובאיני-טרסיהן, ואף יעיינו בביטולם של הזכויות הקיימים (הכוונה כמובן לנפט).

מעתה ועד פלישתם של צבאות ערב לארץ-ישראל, במאי 1948, מרבים כל מדינאי ועסקני ערב ושופרי תעמולתם לאיים בביצוען של החלטות בלודאן הסודיות. בעת חשבון-נפש שהחלו לערוך אחרי המפלה של 1948, ורובו האשמת המדינות הערביות האחרות, חוזרות ונשנות ההטעמות כי „אנו", היינו המדינה המדברת, לחצנו ותבענו והזעקנו במשך כל שנות ההכרעה, 48—1946, למען ביצוע מידי של ההחלטות הסודיות ואילו למדינות הערביות האחרות לא עמד האומץ והכוח לכך²⁴. שעת ההכרעה קרבה משפורסם דו"ח ועדת החקירה של או"מ — ועמה הכרתם הדחופה של מנהיגי ערב שדרושים במהירות אמצעים תקיפים יותר, נשק חד וחזק יותר, להגנה על פלש-תינה הערבית. בספטמבר 1947 נתכנסה הוועדה המדינית של הליגה בצופר שבלבנון ובאוקטובר — מועצת הליגה, בעאליה שבלבנון. בכינוס ממושך זה לא הוחלט על ביצוען המידי של החלטות בלודאן הסודיות; אך נקבע כי החלטות בלודאן, שחלו בעצם רק על המקרה שיתקבלו ויבוצעו המלצותיה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית, כוחן יפה גם לגבי הצעות-הפתרון החדשות²⁵. אולם השאלה הנוקבת והאמיתית היתה שאלת השימוש בכוח צבאי. מתאשר והולך ממקורות שונים כי נציגי עיראק וסוריה תבעו להחליט מייד על שימוש בצבאות הסדירים-הרשמיים של מדינות ערב, בשעת הצורך, ולהתחיל בהכנות הצבאיות והטכניות הדרושות; ואילו נציגי מצרים התנגדו לכך²⁶; קולו של עבדאללה אינו נשמע בכינוסים אלה — הוא הודיע לליגה עוד בראשית 1947 שממלכת ירדן „שומרת לעצמה חופש פעולה" לגבי החלטות בלודאן וכל הכרוך בהן²⁷, ועתה החל בוודאי, לחדתן המגששת של שאר מדינות ערב, את פעולתו הפורשת-הנפרדת.

שאלה נכבדה היא אם היו העיראקים כנים לגמרי בתביעתם זו לפתוח בפעולות מלחמתיות רשמיות ולהשתמש בצבאות הסדירים. לא מן הנמנע הוא כי תביעה זו ודומות לה הושמעו בידיעה מלאה שבשום אופן לא יתקבלו על לב המדינות הערביות האחרות וכן יוצר „אליציה" נאה למדינה החובעת: היא הציעה ותבעה מתוך לאומיות צרופה ונכונות מלאה להקריב — ולא אשמתה היא אם המדינות האחרות לא קיבלו דעתה, ולבדה לא יכלה לפעול, כמובן. לגבי ביטול זכויות הנפט המערביים התנהל משחק דומה בין עיראק ובין ערב הסעודית: פעמים אחדות הודיעה עיראק שהיא מוכנה לבטל

זכויות אלה ולהפסיק את ייצור הנפט, על-אף הנוק העצום שהדבר יגרום לה — בתנאי, כמובן, שסעודיה תעשה אותו דבר; המלך אבן-סעוד גם הוא הצהיר רבות בדבר נכונותו להפסיק את זרימת הנפט הערבי ולהקריב את הכנסות-הנפט העצומות שלו על מזבח ערבותה של פלשתינה. אולם באופן זה או אחר, שני גורמי הנפט הערביים מעולם לא הגיעו לעמק השווה או לשיתוף-פעולה שהיה מחייבם לבצע את איומי הצהרותיהם בעניין זה, כך שנשאר רושם ברור כי כאן היה משחק וחיפוש אליבי בלבד. לעומת זאת, רצינות כוונותיה של עיראק לגבי שיגור צבאה הסדיר לשדה-הקרוב בארץ-ישראל הוכחה הלכה למעשה במאי 1948; ויתכן, איפוא, כי מדינאי עיראק, שהחיקו ראות והעמיקו הבן גם בכמה פרשיות אחרות, השכילו להבין כבר עתה שבסופו של דבר לא יהיה מנוס משימוש בצבאות סדירים ומוטב להחליט עליו ולהכינו כבר עכשיו.

בחור פשרה התקבל הקו שהוצע על-ידי עבד א-רחמאן עזאם, המזכיר הכללי של הליגה²⁸: הוחלט כי צבאות ערב הסדירים-הרשמיים ייערכו ליד גבולות ארץ-ישראל וינקטו שם את כל האמצעים הדרושים, בעוד שפעולות צבאיות ממש יתנהלו, במקרה הצורך, היינו במקרה שיוחלט באו"מ על חלוקת הארץ ועל הקמת מדינה יהודית, על-ידי כוחות הגרילה של ערביי ארץ-ישראל עצמם בעזרת „מתנדבים" מארצות ערב; המתנדבים האלה ייעזרו, ימומנו, יצוידו ויוזינו על-ידי מדינות ערב²⁹. חאג' אמין אל-חוסייני, המופתי-לשעבר, היה, כאמור, שותף להצעת פשרה זו, כדי למעט את חלקן הגלוי של מדינות ערב במאבק ולעשותו למאבקם העצמי של ערביי ארץ-ישראל³⁰. כן הוקמה מטעם הליגה ועדת-פיקוח או ועדה צבאית, שצריכה היתה לרכז בידיה את ארגון הסיוע, המימון והציוד ואת גיוסם ואימונם של צבאות המתנדבים; בראש ועדה זו עמד הקצין העיראקי הסדיר אלוף (אמיר-לינא) אסמאעיל צפנת; המקורות העיראקים מציינים במרירות כי מצרים, עבר-הירדן, סעודיה ותימן לא דאגו כלל לשלוח נציגייהן לוועדה זו — כך שלמעשה היה זה גוף עיראקי-סורי גרידא, בהשתתפות קצין לבנוני ונציג של ערביי ארץ-ישראל³¹.

כשבאו מנהיגי ערב, אחרי המפולת, לעשות חשבון נפשם, וחשבונם זה עם זה, להצדיק מעשיהם, ולהסביר מדוע ואיך נחלו צבאות ערב תבוסה — היו, מבחינת ההיגיון, שני קווי-מחשבה וטיעון שאפשר היה לנקוט. המצרים, וביחוד קציני הצבא המצרים, טענו כי מן ההתחלה ועד הסוף התנגדו לפלישה בכוחות הסדירים, מאחר שידעו היטב שכוחות אלה לא היו מוכנים לכך, ואילו המלך פארוק או הפוליטיקאים, או ראש הממשלה נוקראשי, או הבריטים, כפו פלישה זאת עליהם על אפם ועל חמתם³². קצינים מצרים אלה אינם עונים, בהצטדקותם זו, על השאלה באילו אמצעים אחרים אפשר היה להציל את פלשתינה הערבית; עניינם הוא להגן על כבוד הצבא המצרי שנפגע, ומטיעונם משתמע כי ארץ-ישראל הערבית היתה אבודה ולא ניתן כלל להצילה מאחר שהפוליטיקאים הונחתו את העניין ולא הכינתו כדבעי. ואילו המופתי, שנקט ביסודו של דבר אותו קו, טען כי הכוחות הפלשתינאים ופלוגות המתנדבים יחד היו מתגברים על היהודים ומונעים את הקמת המדינה, אלמלא התערבותן והפרעתן של

מדינות ערב אשר למעשה הבריטים הם שהסיתו. העיראקים חזרו וטענו, לעומת זאת, כי צבאות ערב חייבים היו אמנם לעשות זאת זמן רב קודם ותוך הכנות צבאיות מלאות ורציניות, כפי שדרשו הם, העיראקים, חוזר ותבוע.

כינוסם הבא של ראשי מדינות ערב נערך בדצמבר 1947 — אחרי החלטת החלוקה של א"מ ואחרי שכבר החלו מהומות והתנגשויות ראשונות בארץ. שוב תבע נציג עיראק — ראש הממשלה, צאלח ג'בר — להפעיל את הצבאות הסדירים;³³ נציג עבר-הירדן דרש גם הוא התערבות רשמית זו — אולם רק אחרי צאת הבריטים במאי 1948³⁴; ושוב אישרו המדינאים הנאספים, בהשפעה מצרית, את החלטת עאליה בדבר השימוש במתנדבים, עזרת המדינות למתנדבים אלה, וריכוז הצבאות הסדירים בגבולות. הפעם הוסיפו דבר מעשי ודחוף יותר: החליטו על הענקת 10,000 רובים לכוחות המתנדבים וקבעו מכסתה של כל מדינה בהספקת רובים אלה; החליטו על הקמת כוח-מתנדבים של 3,000 איש וקבעו גם כאן מכסת כל ארץ; הקציבו עוד מיליון ל"ש (מיליון ראשון הוקצב עוד בספטמבר) למימון הפעולות הצבאיות האלו; ומינו את בריגדיר אסמאעיל צפוט העיראקי למפקד עליון של פלוגות המתנדבים.³⁵

כנופיות ו"צבא הגאולה"

בינתיים החלו הפעולות הצבאיות בארץ-ישראל עצמה. מלבד התקפות ומהומות מצד המון עירוני פרוץ, נתגייסו כוחות הגרילה הארץ-ישראלים עצמם בעיקר משני מקורות: ראשית, מן הפלוגות הצבאיות-למחצה שמנהיגי הערבים טיפחו במשך שנתיים-שלוש בארגונים המתחרים והיריבים, "אג'נ'אדה" ו"אל-פתוזה", שהתאחדו, לפי פקודת הוועד הערבי העליון, בסתיו 1947 — באי-רצון ותוך המשכת חיכוכים פנימיים — ל"ארגון הנוער" (ומן-מה תחת פיקודו של שליח ממצרים); ושנית, מכנופיות-גרילה כפריות, לפי המתכונת המסורתית של "מאורעות" 1936—39. נתברר עד מהרה כי פלוגות הנוער הצבאיות-למחצה בערים היו טובות אולי לתהלוכות ולהפגנות, לפיקוח על שביתות, על החרם וכיו"ב — אך לפעולות צבאיות רציניות לא צלחו. למעשה שימשו פלוגות אלו, בחדר-שים הראשונים של 1948, כמעט אך לפיקוח פנימי לפי פקודות הוועדות הלאומיות שהוקמו מתוך יוזמה מקומית בערים אחדות, ולמידת-מה של הגנה ניידת. עצם מלחמת הגרילה חזר ועבר במידה גוברת והולכת לידיהן של כנופיות מן הטיפוס המקובל, שנעזרו כמוכן בשעת קרבות ופעולות בכפריים שבסביבה ("פועה"). כנופיות אלו נתגייסו בראשונה גם מתוך יוזמה מקומית, ובמשך כל אביב 1948 נמשכו מאמצי המופתי והוועד הערבי העליון להטיל פיקוחם על כל הכנופיות האלו ולהגיע לידי ארגון אחיד וכולל.

ב-9 בינואר 1948 עברו את גבולה של ארץ-ישראל המחלקות המאורגנות הראשונות של "צבא ההצלה" או "צבא הגאולה", הוא צבא "המתנדבים" בפיקודו של ההרפתקן הסורי-לבנוני פוּוּזִי אל-קאוקג'י. במשך ינואר ופברואר התבססו פלוגות-מתנדבים אלה, באין התנגדות מצד השלטונות הבריטיים שהיו עדיין ממונים על ניהולה ובטחונה של הארץ, בגליל וב-

משולש" שכם—טול-פרם—ג'נין. צבא זה ערך שתי פעולותיו הקרבות העיקריות בתקופה-שלפני-הקמת-המדינה; שתיהן נסתיימו במפלה צבאית מכרעת, ב-16 בפברואר (התקפה על טירת-צ'בי) ובמחצית אפריל (קרבות משמר העמק). הוא מנה, בראשית פעולותיו, בינואר-פברואר, 2,000—3,000³⁶, במרס — 4,000—5,000³⁷, ובאפריל — 6,000—8,000³⁸, כ-60% מן החיילים היו סורים, פחות מ-20% ארץ-ישראלים, ואותו מספר עיראקים, השאר לבנונים, מצרים בודדים, וכמה יוגוסלאבים.³⁹ רוב החיילים קיבלו אימון מזורז במחנה-אימונים של הצבא הסורי בקטנה שליד דמשק. בעוד שרוב החיילים הפשוטים היו כנראה באמת מתנדבים, חלקם בני אספוסף והרפתקני-מלחמה מקצועיים, הרי הקצינים והסמלים היו רובם ככולם אנשי הצבאות הערביים הסדירים, בעיקר קציני הצבא העיראקי והצבא הסורי, שקיבלו, "הופשה". קצינים וחיילים קיבלו שכר (על "צבא הגאולה" נוספו כוחות ארץ-ישראלים שלא היו חלק ממנו, וביחוד באיזור ירושלים — בפיקוד עבד-אל-קאדר חוסייני — ובדרום).

"צבא גאולה" זה היה תשובתו הראשונה של העולם הערבי לתביעתה-זעקתה של "הבעיה הארץ-ישראלית" בשלבה המכריע. אין ספק שהוקם לפי החלטות הליגה הערבית שתוארו לעיל, ונועד לבצע אותה מדיניות עקרונית שעליה הוחלט: מניעת הקמתה של מדינה יהודית והדברת יהודי ארץ-ישראל כלי התערבותם הרשמית של צבאות-ערב הסדירים. אולם, עוד לפני שנכשל "צבא הגאולה" במבחנים הצבאיים, הלך ונתברר כי אין הוא אותו מכשיר נאמן שהליגה הערבית ביקשה ליצור לעצמה, כי למעשה אין הוא עונה לצרכים, כי ארגונו וציודו לקויים מאוד. אסמאעיל צפוט, הגנרל העיראקי שמינו למפקד העליון של כל הכוחות המתנדבים אושר מחדש על-ידי מושב הליגה בפברואר 1948, למעשה לא נטל לידי את הפיקוד; היחסים בינו ובין פוּוּזִי אל-קאוקג'י נשארו מעור-פלים ודלוחים, והמידה בה היה לצפוט פיקוח, ולו כללי ביותר, על פעולות "צבא הגאולה" ובה נשמע קאוקג'י לפקודות או לתכנון מרכזי מטעם הליגה — מוטלת בספק, שהרי גם בתוך "צבא הגאולה" לא היו התיאום והמשמעת מלאים, וסגניו של קאוקג'י (הסורי אדיב שישכלי, הדרוזי הסורי שפיב והאב וכו'), פעלו לא אחת על דעת עצמם. לא כל שכן כנופיות הגרילה הארץ-ישראליות: אלו רובן — בין שסרו למשמעתו של המופתי והוועד העליון, ובין שהיו מקומיות-עצמאיות לחלוטין — לא קיבלו כל מרות, לא של קאוקג'י וצבאו, ולא של צפוט והוועדה הצבאית של הליגה; גם כשנכנעו ראשי הליגה למופתי ומינו את עבד-אל-קאדר חוסייני קרובו וראש כנופיותיו הצבאיות באיזור ירושלים, למפקד מופר מטעם הליגה ובמסגרת, "צבא הגאולה" של קאוקג'י, כביכול, לא הביא ויתור זה לשום שיפור או תיאום-יתר.⁴⁰ מצב הציוד היה עלוב: אף אחת מהמדינות, פרט לעיראק לבדה, לא מילאה את המכסה הצנועה של הרובים שהוטלה עליה כחלק מאותה מכסה של 10,000 רובים;⁴¹ לא כל שכן ציוד כבד, שלא סופק ל"צבא הגאולה" מעולם בכמות ממשית. אף הכספים שהליגה החליטה להקציב (היינו: המליצה למדינות ערב להקציב), 2 מיליון ל"ש, שעליהן הוסיפה הליגה בפברואר 1948 עוד חצי-מיליון — לא שולמו במלואם.⁴²

החלטת הפלישה

בפברואר 1948 נתכנס המושב השביעי הרגיל של מועצת הליגה הערבית. שוב נערך דיון דחוף על פרשת ארץ-ישראל — והפעם להעם היריות בארץ ובדיעה מלאה כי ההכרעה הסופית קרבה והולכת. שוב לחצו העיראקים ותבעו שימוש בצבאות ערב הסדירים על-ידי נציגיהם המדיניים במועצה והו בפני הגנרל צפונת. שוב תבע המופתי כי יוקצה לו חלק זכבד יותר בהנהגת המאבק בפיקוח עליו ובהנהלת כספיו, כי תוקם ממשלה ערבית-פלשתינאית גולה, כי השליטה שון בשטחים המשוחררים על-ידי צבא הגאולה ימסר לוועדות לאומיות מקומיות וכיו"ב (תביעות שנדחו כולן⁴⁸). ברם, הליגה חזרה על ההחלטות הקודמות בלבד. ריכזו הצבאות הסדירים לאורך גבולות הארץ, וסיוע מלא לצבא המתנדבים, בלתי-סדירים; כן חזרה על כמה החלטות לפרטי העניין — שליחת רובים, הקצבת כספים וכו' — שגם בהן לא היה מפנה או חידוש ושלמעשה אף בתוכנן אך חזרו על החלטות קודמות שלא בוצעו⁴⁴.

במצב זה נכנסו הערבים לחודש אפריל 1948 — החודש המכריע של המאבק ערב הכרזת המדינה. במשך החודש הזה הובהרו סופית וזללא שייך-ספק שלושה דברים: ראשית, היהודים המשיכו בהכנותיהם המעשיות והנמרצות להקמת מדינתם — על-אף איומי הערבים והטרדתם הצבאית, ועל-אף הספקות וההיסוסים שנתעוררו מחדש במועצות או"מ. שנית, הישוב הערבי שבארץ-ישראל נתפורר ונשבר מבחינה צבאית-מעשית כמבחינת המוראל וכוח העמידה שלו. ושלשית, אין כוחות המתנדבים יכולים לעמוד בפני היהודים. אף-על-פי-כן; הרי במשך כל חודש אפריל היה עדיין ברור לכל מדינאי ערב כי הצבאות הסדירים לא ייכנסו למערכה. עבד-אר-רחמאן עואם, מזכיר הליגה, מעיד כי היה ברור לו, שהלגיון הירדני יפלוש לארץ-ישראל⁴⁵ — וזאת למען המטרות המיוחדות, ה"פרטיות" של המלך עבדאללה — אך פלישתם של שאר הצבאות כמאן, "באה לו כאפתעה"; כבר ב-14 במאי טוען עואם, הסביר לנשיא סוריה ולמלך עבדאללה שאין טעם בפלישתם של הצבאות הסדירים⁴⁶. וכבר הבאנו לעיל דברי עדות דומים מפי אישים ערבים אחרים, וכן דברי הצטדקות כי לא הם, הדוברים, היו אחראים לשינוי הקו שחל ברגע האחרון ושהביא לידי שיתוף הצבאות הסדירים במערכה ולידי מפלתם. דברי הצטדקות ועדות כאלה נשמעו בעיקר ממצרים; ואכן, מסתבר כי מדינאי מצרים ומנהיגיה הם ששינו, באותו שבוע מכריע בראשית מאי 1948, את דעתם והחלטתם, הם שהחליטו על פלישת צבאה הסדיר של מצרים וגררו בכך גם את שאר המדינות הערביות — ויש רושם כי למלך פארוק נועד תפקיד מכריע בשינוי-קו זה.

מבחינה פסיכולוגית חל המפנה המכריע בימיו האחרונים של אפריל 1948. באותם הימים קראו מדינאי ערב את ראשי המטות הצבאיים שלהם לכינוס דחוף, בעמאן, למען היוועץ עם בדבר סיכוייה ואפשרויותיה של פלישת הצבאות הסדירים. הרמטכ"לים הנאספים החליטו והודיעו כי לשם פלישה כזו יהיה צורך לפחות בחמש דיביות ושישה להקים של חיל-אוויר — וכמובן בפיקוד אחיד ומאוחד⁴⁷. במילים אחרות, מאחר שלא היו מוכנות 5 דיביות ושישה להקים של חיל-אוויר, הודיעו

הרמטכ"לים לפוליטיקאים כי מבחינה צבאית אין פלישה בצבאות הסדירים באה כחשכון. מ-11 במאי עד 14 במאי נתכנסה בדמשק הוועדה המדינית של הליגה. לא נתפרסמו החלטותיו הרשמיות של כינוס זה; אולם אם אין רצוננו להניח שההחלטה על הפלישה נתקבלה בקאהיר בלבד, בלי התייעצות אחרונה עם שאר המדינות, הערביות, הרי ההחלטה נתקבלה בכינוס זה בדמשק, ובישיבות הצבאיות בעמאן. המדינאים הם שפפו מלחמה בצבאות הסדירים על המטות הצבאיים. מאחר שלא היו חמש דיביות מוכנות, פקדו לפלוש באותם הכוחות המצויים ביד. הגנרל העיראקי נורי-אד-דין מחמוד נתמנה מפקד עליון של כל הכוחות המזוינים, סדירים כבלתי-סדירים, של כל מדינות ערב — אף כי כעבור ימים אחדים נאלצו להעניק כבוד עליון זה למלך עבדאללה ולהוריד את גנרל מחמוד לדרגת סגן המפקד העליון⁴⁸. ממילא נתברר כעבור ימים ושבועות מעטים כי פיקוד עליון זה האחיד-והמאוחד לא היה אלא פיקציה; למעשה כילכלו הצבאות הפולשים את פעולותיהם כל אחד בפני עצמו. וכמעט ללא התייעצות והתחשבות איש ברעהו.

מה הניע את מדינאי ערב, ובראש וראשונה את מדינאי מצרים, לשנות ברגע האחרון את ההחלטות העקרוניות החשובות ביותר ולהפוך על פיה את כל קערת האסטרטגיה באופן מפתיע וחטוף, תוך ימנם אחדים, ותוך התעלמות מחוות דעתם המקצועית וזוהרתם החמורה של ראשי צבאותיהם? טרם נתפרסמו התעודות היסודיות של אותם הימים או זכרונות האישים הערבים והמצרים, שמתוכם אפשר היה לעמוד בדיוק ובביטחון על מה שהתרחש בלבם ובמחשבתם בימי הכרעה אלה. אולם לפי כל הנתונים המדיניים והפסיכולוגיים שבידינו, מותר לנו לשער כי מניעה של התמורה היסודית של אפריל-מאי 1948 היו בראש וראשונה ארבעה.

אחד — הלקח הצבאי של ארבעת חודשי 1948 הראשונים: כשלונם, התפוררותם ומפלתם המחולטת של ערביי ארץ-ישראל, וכן כשלונם של "צבא הגאולה" — ובכך חוסר הטעם שבשיגורם של צבאות בלתי-סדירים, נתבררו למעלה מכל ספק; לעומת זאת לא היו נצחונותיו של כוח ההגנה היהודי מכריעים ומנתצים עד כדי כך שצריך היה לחזות מראש, בצד הערבי, נצחונות דומים גם על הצבאות הסדירים; מנהיגי ערב המדיניים יכלו להניח כי אמנם ניצחו היהודים את ערביי ארץ-ישראל וזאת הכוחות הבלתי-סדירים, אולם מפני צבאות ערב הסדירים ייסוגו ויכרעו.

שנית, גורמים פסיכולוגיים: מנהיגי ערב לא ניסו מעולם לרדת לעומק מהותו של הישוב היהודי, מעולם לא הבינו את אופיו ואת כוחו; על כן לא יכלו כלל לחאר לעצמם כי 600,000 היהודים יעזו לעמוד בפני ארבעים מיליון הערבים — ברגע שיבינו אל נכון כי ארבעים מיליון אלה נכנסים למערכה בכל כוחם וברצינות; אם עד כה עמדו היהודים במריים, הרי אין זאת אלא שהאיום בצבאות הערביים העומדים על גבול ארץ-ישראל והסיוע לצבאות הבלתי-סדירים לא היה בהם כדי לשכנעם כי אמנם גמרו הערבים אומר להילחם ברצינות. ובצד הערבי — אין ספק כי הססמות הרמות, המליצות, הנאומים וההכרזות הרבים בדבר טיפת-הדם האחרונה, גאולת פלשתינה הערבית והשלכת היהודים הימה, הביאו את מנהיגי ערב למצב בו לא יכלו עוד לסגת, ומה גם שנסיגה בשעה כה מאוחרת פירושה

היה הפקרתם של ערביי ארץ-ישראל לאויב שכבר הוכיח כי הוא חזק מהם לאין ערוך.

שלישית — תהפוכות המדיניות הבינלאומית. מנהיגי ערב ניסו במשך כל שנת 1947 להבהיל את העולם המערבי ולמנעו מתמיכה ברעיון המדינה היהודית — אם באיומים של חרם וביטול זכויות (החלטות-בלודאן הסודיות) ואם באיום כי כל המזרח-התיכון יעלה בלהבות וייהפך שדה קטל. הבריטים מעולם לא תמכו ברעיון המדינה היהודית והנה, בראשית 1948, נתגלו סימנים ברורים כי גם ארה"ב החלה להסס ולהרהר בהחלטתה הקודמת, עד כי במרס הודיעה גלויות שאין היא תומכת עוד בחלוקת הארץ ובהקמת מדינה יהודית ושמוטב אולי לכוון בארץ משטר של נאמנות. באפריל הועברה הצעה זו לדיון בעצרת א"מ. הנה כי כן יכלו הערבים להתרשם כי בעקב מעשי האלימות שכבר פתחו בהם ובעקב איומיהם במעשי אלימות נוספים, במלחמה ובהבערת המזרח-התיכון באש — חזרו בהן ארה"ב ודעת העולם הנאור מתמיכתן ביהודים. מלחמה גלויה ושימוש בצבאות הסדירים עשויים היו, איפוא, להכריע את הכף ולשכנע את נשיא ארה"ב אף הוא שתמיכתו בחלוקת ארץ-ישראל היתה משגה. מוסרים כי ביישיבה סודית של הפרלמנט המצרי, במאי 1948, ערב הפלישה, הסביר ראש הממשלה, נוקראשי, במפורט כי ארה"ב חזרה בה מתמיכתה בחלוקה וכי על כן הגיעה השעה לפעולה אחרונה, מכרעת, נגד תכנית זו ונגד הציונים המתכוננים לבצעה⁴⁶. אין ספק כי לשינוי עמדתה של ממשלת ארה"ב נודעה השפעה חשובה-מאוד, אם לא מכרעת, על החלטת הערבים לשגר לשדה הפעולה את צבאותיהם הסדירים.

ורביעית, נפתולי המדיניות הבינ-ערבית: בחדשי 1948 הראשוניים נתברר והלך ללא ספק כי המלך עבדאללה יפלוש לתחום ארץ-ישראל עם חיסול המנדט הבריטי, בין שיסכימו לכך שאר מדינות ערב ובין שיתנגדו, בין שישתתפו בפלישה ובין שיעמדו מנגד. על הודעת עבדאללה ממרס 1947 כי הוא שומר לעצמו „חופש-פעולה“ לנהוג לגבי בעיית ארץ-ישראל, „מדיניות עצמאית“ משלו — הודעה שרמזה היה ברור ומובן לכל — נוספה בסוף אפריל 1948 הצהרה של עבדאללה שיצאה מגדר הערפול המקובל עליו עד כי אפשר היה להבינה כהודעה ברורה, לאמור שצבא ירדן יפלוש לארץ-ישראל ב-15 במאי; הודעה זו אף אושרה על-ידי הפרלמנט הירדני ופורסמה. לקברניטי ערב היה ברור כי את פלישתו תיכנן עבדאללה בראש וראשונה למען יזכה „לכבוש“ ולספח אל ממלכתו את ארץ-ישראל כולה או אותו חלק ממנה שיוכל לתפסו; רבים התרשמו כי עבדאללה היה אמנם מוכן להסתפק בחלק מהארץ; ולא עוד אלא חשדו בו כי על קביעת חלק זה לא ייאבק ויילחם ביהודים בכוח הנשק, אלא ינסה להגיע — ואולי כבר הגיע — להסכם-מראש.

כאן היה אחד המניעים הראשיים לשינוי העמדה המצרית ול-החלטת ראשית מאי לשלוח לארץ את הצבא המצרי הסדיר. פלישת עבדאללה תוך הסכם עם המדינה היהודית הנולדת וחלוקת ארץ-ישראל בין שניים אלה (מתוך הסכם או מתוך מלחמה) היו מנחיתות מהלומת מוות על חזון האחדות הערבית, על שאיפת ההגמוניה המצרית, על הסטאטוס קוו בין מדינות ערב שעליו נתבססה מדיניותה הערבית של מצרים, ועל היוקרה המצרית בעולם הערבי והמוסלמי. אין ספק כי הרצון

למנוע מסע פלישה, כיבוש וסיפוח חד-צדדי ובלתי-מופער של עבדאללה, היה בין מטרות-המלחמה הראשיות של מצרים, ובין המניעים העיקריים שאילצו את ממשלתה להחליט ברגע האחרון על שיגור צבאה הסדיר לאדמת ארץ-ישראל.

עם החלטה זו, שקדמה כנראה לעצם הפלישה עצמה בימים אחדים בלבד, תמה פרשת ההכנות וההקדמה, היא נושאו של חיבור זה, ומתחיל פרק המלחמה עצמה — מלחמה טראגית מן הבחינה הערבית שתוצאותיה ובנות-תוצאותיה והשפעתה והדיה בכל שדרות חייו הציבוריים, המדיניים והחברתיים של העולם הערבי עדיין לא פגו ולא נדמו, ועוד ידובר בה ויחקר בה בדברי-הימים.

הערות:

1. לא כאן המקום להרחיב הדיבור על תופעה זו, הראויה למחקר פורט. אמת, אלמנט של מליצה-מקובלת ושל הצהרה-שאינה עמדה מעשה קיים בעולם המדיניות של כל אומה ולשון. אולם דומה כי ענין של מידה הוא. העתונאי והעסקן הערבי מדבר על „אחדות ערבית“ גם בשעה שסכסוך חריף ביותר מפלג את העולם הערבי עד היסוד; על סולידריות כל-ערבית — בשעה שכל מדינה מנהלת מדיניות נוגדת וסותרת; על ניצחון מזהיר בשעה שנחל זה עתה מפלה המורה; על „הגלת קרקעות“ בעוד שהוא עצמו, או אחיו ואביו ורעהו, מכר זה עתה אדמה ליהודים; על חרם מוחלט על כל סחורה „ציונית“ ושיירות „ציוני“, בשעה שהוא ומשפחתו משתמשים בשיירותם של רופא יהודי ארצישראלי ועורך-דין ציוני וקונים בסתר תוצרת יהודית; הוא יצהיר רמות על אי-קיומה של ישראל, ישים שמה בין מרכאות או יוציאנה כליל מספר-ההלימוד והמחפזות של בית-ספרו — ובהצטרפו כל זאת, ידע היטב-היטב שאין זו האמת שבמציאות, וקהל שומעיו ידע זאת עמו. אין הצהרתו מכוונת כלל אל עולם המציאות, עולם המעשה, וחלים עליה לא כלליו של עולם המעשה, אלא כללים קבועים ומקובלים של הצהרה הגינית, כללי סגנון.

2. חג' אמין אל-חוסייני, המופתי-לשעבר, היה אותה שעה בגרמניה הנאצית, ועמו בגרמניה או בשטחי כיבושה עוד כ-15—20 עסקנים ארץ-ישראליים (וכן מספר לא קטן של מנהיגים מארצות ערב, בראשם רשיד עאלי אל-כילאני מעיראק וביניהם גם פנוי אל-קאוק'י); ג'מל אל-חוסייני, ד"ר אמין את-חמימי ואחרים היו עצורים ברודסה; לא מעטים ישבו בתורכיה, בערב הסעודית ומפורים בארצות אחרות.

3. הטור הערבי הפנימי הפיל, בשנים 1936—1939, מאות של קרבנות — הרבה יותר משנפלו בידי הכוחות הבריטיים, המשטרה או ההגנה היהודית — וזכרם עדיין היה טרי מאוד.

4. אמנת הליגה הערבית, נספח בדבר ארץ-ישראל. נוסח מלא בעבר-רית — ע' ילקוט המזרח התיכון, שנה י"א, חוב' 88—89, מרס-אפריל 1945, עמ' 34; י. שמעוני, ערבי ארץ-ישראל, תש"ז, עמ' 322/23; א. גורן, הליגה הערבית, תשי"ד, עמ' 382; ספר החוזים למזרח התיכון, 1956, עמ' 79—80.

5. חמישה חוסיינים, חמישה ראשי „המפלגות“ הלא-חוסייניות, ושני „נייטראלים“. בראש הקבוצה החוסיינית עמד תופיק צאלח חוסייני — אישיות ממדרגה שניה או שלישית; אין ספק שהחוסיינים הסכימו לכך רק על סמך הבטחה, שניתנה להם על-ידי שליחי הליגה בשם השלטונות הבריטיים, כי ג'מאל אל-חוסייני ישוחרר בקרוב ויורשה לחזור לארץ וליטול את המנהיגות. כן נשאה נשיאות הוועד „פנויה“, דהיינו שמורה לחג' אמין אל-חוסייני.

6. במה דברים אמורים? בעולמם המסוגנן של ההצהרה, מטבע-הלשון, ה„טוב“ והמקובל, בו דובר לעיל, למעשה הוסיפו ערבים למכור אדמותיהם ליהודים — ולא דווקא „בוגדים“, אלא גם נכבדים „לאר מיים“ ותומכי „קופת האומה“.

7. לפי חשבוננו של אל-עלמי דרוש היה במוצע סך 3,000 לא"י להבראת מצבו של כפר ערבי אחד — פיתוחו, הקמת מוסדות ציבור וחינוך, הלוואות לפלאחים וכד'. הוא חשב על מפעל או חברה בעלי תקציב שנתי של 1,000,000 לא"י.

8. יש גרסאות שונות בדבר הסכומים שאלי-עלמי קיבל מאת ממשלת עיראק. במידה שהדבר ניתן לבדיקה, הרי הסכום המובא כאן נראה לי הנכון.

9. לא מקרה הוא שעלמי האישי, שנכנס לזירה בשנים 1943—1945 כמקורב ל„חוסיינים“, התקרב יותר ויותר למחנה העיראקי-האסמי,

24. עיין, למשל, ההדגשה העיראקית ברוח זו, בדו"ח הנ"ל, עמ' 17-15.
25. שם, נספח 11, עמ' 54, וכן עמ' 17-18.
26. שם, עמ' 19; מוחמד חסניין הייפל, אחר סעאה, קאהיר, 27.5.1953, בהביאו דברי עבד'אר'רחמאן עזאם; ג'רוסלם פוסט, 4.9.1952, והארץ, 5.9.1952, בהביאם דברי עזאם מתוך אד'דפאע, עבר-הירדן; הארץ, 22.3.1953, בהביאו דברי עזאם מתוך אל-מוצוור, קאהיר. לפי קמחי, שם, עמ' 49 ו-55 ואילך, היתה גם לבנון בין הלוחצים להתערבות צבאית של מדינות ערב, בעוד שערב הסעודית הצטרפה למצרים בהתנגדותה להתערבות כזאת; גם האג' אמין אל-ח'וסייני התנגד להתערבות הצבאית הרשמיים, כאשר ביקש להקים ממשלה ערבית-ארצישראלית גולה ולהורים כל סיוע צבאי רק דרכה.
27. קמחי, שם, עמ' 55 ואילך.
28. הייפל, אחר סעאה, שם.
29. דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, נספח 11, עמ' 54, וכן עמ' 17-18; קמחי, שם, עמ' 56-59.
30. קמחי, שם, שם; מוחמד חסניין הייפל, אחר סעאה, קאהיר, 1953, 3.6, מתוך ראיון עם המופתי; דבר, 19.3.1954, בהביאו ראיון עם המופתי שנתפרסם באל-מצרי, קאהיר.
31. דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, עמ' 66, עמ' 142/43.
32. חג'ר עובייד, פואד סראג'ארדין ואחרים במשפט סראג'ארדין; רויטר, 2.1.1954, אל-אהראם, קאהיר, 26.1.1954; הרמטכ"ל לשעבר גנרל עות'מאן אל-מהדי והמצביא לשעבר מוחמד חיידר, במשפט הנשק — רדיו פאריס, 24.3.1953; גנרל מוחמד חיידר הנ"ל במשפט אברהים עבד-אל-האדי — סוכנות א.פ., 29.9.1953; ראה דברי ההגנה במשפט הנשק — הארץ, 7.5.1953, וכן נוסח פסק הדין במשפט הנשק — רדיו ביירוט, 7.7.1953, ובמשפט אברהים עבד-אל-האדי — ניו יורק טיימס, 2.10.1953, וראה גם George Kirk, The Middle East 1945-50, p. 279, note 2.
33. כך טוענים, על כל פנים, המקורות העיראקיים. ראה דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, עמ' 19. ראש הוועדה הצבאית, גנרל אסמאעיל צפורה, חייה דעתו גם הוא, בדו"ח אל ראש המטה העיראקי, כי יש להפעיל את הכוחות הסדירים — שם, עמ' 71 ואילך.
34. קמחי, עמ' 79/80.
35. דו"ח הוועדה העיראקית, נספח 13, מאחורי הפרגוד, עמ' 55-56.
36. דו"ח צפורה לליגה, 8.2.1948, שם, עמ' 90-92; J. C. Hurewitz, The Struggle for Palestine, p. 310.
37. דו"ח צפורה, 23.3.1948, שם, עמ' 93 ואילך; תת-שר המושרות הבריטי בבית-הנבחרים הבריטי ב-3.3.1948 (עיין George Kirk, The Middle East 1945-1950, p. 254).
38. י. שמעוני, מחנה הלוחמים הערבי, במבחן קרבות" (שנתון דבר, תש"ה-תש"ט), עמ' 167-180 — וראה שם תיאור מבנהו, ארגונו ופיקודו של הכוח הערבי הלוחם בראשית 1948; קמחי שם עמ' 88/89; Hurewitz, op. cit., p. 313; Kirk, op. cit. p. 260.
39. דו"ח צפורה, 8.2.1948, דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, עמ' 90-92; וראה הערכה שהיתה מקובלת באותם הימים עצמם אצל שמעוני, שם, עמ' 174. תיאור ספרותי של "צבא הגאולה" ראה A. S. Kirkbride, A Crackle of Thorns, p. 153-63.
40. דו"ח צפורה, 11.3.1948, מאחורי הפרגוד, עמ' 83-85.
41. דו"ח צפורה, 8.2.1948, שם, עמ' 92, וכן עמ' 69-70. הסעודים נתנו 1,600 במקום 2,000 — ומחציתם של אלה היו בלתי-ראויים לשימוש; המצרים שלחו 800 במקום 2,000 אך טענו ששאר ה-1,200 יימסרו ישר למופתי לצידו כנופיותיו. יש מקצת סתירות בין הדו"חות השונים והגרסאות השונות. ר' גם קמחי, שם, עמ' 82.
42. מאחורי הפרגוד, עמ' 79 ואילך.
43. שם, נספח 14, עמ' 57-61.
44. שם, שם, וכן עמ' 79 ואילך.
45. מ. ה. הייפל, ראיון עם עזאם, אחר סעאה, קאהיר, 27.5.1953.
46. ג'רוסלם פוסט, 4.9.1952, והארץ 5.9.1952, בהביאם דברי עזאם מתוך אד'דפאע, עבר הירדן; וראה George Kirk, op. Cit., p. 270.
47. דו"ח הוועדה העיראקית, מאחורי הפרגוד, עמ' 26-27, עמ' 86.
48. עדותו של משרד ההגנה העיראקי, שם, עמ' 145 ואילך.
49. מ. חסניין הייפל, אחר סעאה, קאהיר, 20.5.1953.

- בו חש ניצנים של מחשבה חדשה — וממנו קיבל תמיכה גוברת. ממילא היו מפעליו העצמאיים למורת רוחה של ההנהגה החוסיינית שביקשה לרכז בידיה היא את כל חוטי הכוח וההשפעה, ובמשך כל שנת 1946-47 התנהל מאבק חריף בין הנהגה זו (המצרים והליגה הערבית שתמכו בה), שהבעה לעצמה את הפיקוח על מפעליו של עמלי, ובין עמלי שהגן על עצמאות מפעליו, ועיראק שתמכה בו בכך.
10. "הפסדיה של ישראל כאפס וכאין הם לעומת הפסדי הערבים" — אומר שבעון הזיר ומישוב בדעתו כ.אקונומיסט" הלונדוני (3.5.1952, עמ' 304), והוא חוזר על הערכה זו במיוחד לגבי ממלכת ירדן ("אקר נומיסט", 8.5.1953). על הפסדיה הקשים של ממלכת ירדן מהחרם הערבי עומד גם "ניוירוק טיימס", 1.3.1953. הסימת צינור הנפט מוצלח-חיפה גורמת לעיראק הפסדים ניכרים — לפי מקורות עיראקיים, המתפארים אמנם בהפסדיהם אלה בהוכיחם לשאר מדינות ערב כמה מוכנה עיראק להקריב, 70 מיליון דינר (=ל"ש) עד 1955-56. 12-15 מיליון דינר מדי שנה בשנים האחרונות (רדיו בגדאד, 24.3.55 מפי שר הכלכלה; "ג'רוסלם פוסט", 22.2.56, מתוך הצהרת שר הכלכלה בסנאט העיראקי; ד"ר פאדל אל-ג'מאלי, "אש-שעב", 20.2.55, משגי' זוקו, בימי משבר סואץ-סיני, צינורות הנפט גם בסוריה, טענו העיראקים כי הפסדם מחסימת הצינור לחיפה מגיע לכדי 50 מיליון דינר לשנה (סוכנות א.פ., 3.8.57, מפי דוברים עיראקים).
11. מקורות בלתי-רשמיים מעריכים את הפסדיה של ישראל בשלושים מיליון דולר Foreign Economic Problems', Israel's G. Patterson, Affairs, XXXII, January 1954, p. 322 עד 60 מיליון דולר לשנה 433/4. Elizabeth Monroe, International Affairs, October 1953, p. 433/4. מקורות ישראלים רשמיים אינם מרבים לדבר על נזקי ישראל במספרים, אך בדו"ח כללי נוקטים מספר בין שני האומדות — 45* מיליון דולר לשנה (נציג ישראל בוועדה המדינית של עצרת אר"מ 26.11.1954).
12. באופן רשמי הוקצב, לפי כמה מקורות, סך 2 מיליון דולר עוד לשנה הראשונה 1945-46 (J. C. Hurewitz, The Struggle for Palestine, New York 1950, p. 223). של המשרדים, בינואר 1947, כי סך כל ההכנסות במשך 1945 ו-1946 היה 162,263 ל"ש בלבד — ומסכום זה נתנה עיראק 135,000.
13. ארגונים קומוניסטיים, שהיו אסורים כשלעצמם ושלאו ניתן להם לפעול באופן גלוי בכמה ארצות ערביות, התארגנו במסוה זה להיגה למלחמה בצינורות".
14. אל-יחודה, ירושלים, 23.12.1946.
15. אין ספק שגם במצרים מצויים היו כמה וכמה אישים מתונים, אמציילב ובעלי מחשבה שלא הסכימו בלבם עם הידרדרותה של מצרים במורד הסכסוך הארץ-ישראלי ועם היגררותה אחרי המופתי לשעבר וקיצונים אחרים. אולם, בין שהרימו קולם לשוא, מאחר שהשפעתם כבר ירדה בשל סיבות אחרות — כגון אסמאעיל צדקי פאשא, ראש-ממשלה לשעבר, שהזהיר בסנאט המצרי מפני כניסת מצרים למלחמת ארץ-ישראל — ובין שלא העזו כלל להשמיע קולם ברמה, בכל מקום לא קם למצרים מנהיג שיעזור אותה מהסתבך ללא צורך בפרשת ארץ-ישראל.
16. התפרסם במלואו ובמקורו האנגלי בבגדאד ב-1943. נוסחו של פרק הסיים, כולל עיקרי התכנית המהוארת כאן לגבי סוריה וארץ-ישראל; J. C. Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East, Princeton 1956, vol. II, p. 236/7.
17. John and David Kimche, Both Sides of the Hill, London 1960, p. 59.
18. לדוגמה, מתוך שיחה עם סוכנות הידיעות הצרפתית, 7.5.1947: ".... רצוננו הוא להניח ליהודים מספר קאנטונים למען יטלו לידם את הנהלתם — אף כי בלא ריבונות. שכן מדינה יהודית עצמאית לא תקום ולא תתקיים בהסכמתנו" (מוסיף העתון הירושלמי אל-יחודה, העוין את עבדאללה, בהעתיקו את הידיעה: כוונתו לומר: אלא את זאת מן הראוי לכפות עלינו בכוח).
19. קמחי, שם, עמ' 39; ז. שרף, "שלושה ימים", מעריב, 18.4.1958.
20. קמחי, שם, שם.
21. קמחי, שם, עמ' 105/6.
22. כגון הידיעות שנופצו בראשית 1950 על משאומתן בין עבדאללה ובין נציגי ישראל בדבר חוזה אי-התקפה לחמש שנים. ראה ניוירוק טיימס, 26.3.1950, וראה J. McDonald, My Mission in Israel, New York 1951, p. 193/4; George Kirk, The Middle East 1945-50 (Survey of International Affairs), O.U.P. 1954, p. 309/10; Middle Eastern Affairs, vol. I. April 1950, p. 107; Middle East Journal IV, 1950, p. 217, 341, 470.
23. דו"ח של ועדה פרלמנטרית עיראקית לחקירת סיבותיה של מפלת הערבים במלחמת ארץ-ישראל, נספח 4. עיין בתרגום עברי: מאחורי הפרגוד, הוצאת "מערכות", צה"ל, 1954, עמ' 42.

המאבק לעצמאות (1945-1947)

סא"ל (מיל')
ד"ר אלחנן אורן

להבהרת מהות המאבק

עברו שנות דור מאז הפלמ"ח, הלך בשדות" בארץ-ישראל, והוביל מעפילים, בין גבולות, בהרים ללא-דרך". שתי שנות המאבק אך בסתיימו ופרצה מלחמת השחרור. תוך המלחמה ותקומת המדינה הפכה ה, הגנה" ל, צבא הגנה לישראל", בו נקלטו גם יוצאי אצ"ל ולח"י. מאז ניצב הצבא במלחמה נגד צבאות ערב הסדירים ונגד ארגוני המחבלים, ובמשך השנים טושטשו המושגים בדבר המאבק לעצמאות, שקדם למלחמת תש"ח. רבות נאמר ונכתב על, המרד" ועל, גירוש הבריטים", ומתוך כבוד לזכרם של לוחמים מתרפי נפשם גברה הנטיה לדמות את המאבק למלחמת-גריילה עיקשת ובלתי-נרתעת. לאחרונה תואר המאבק כ, אנטטי-בריטי", אך כינוי זה עלול אף הוא לטשטש את תכניו המקוריים והקונסטרוקטיביים של המאבק ולצמצם את ראיית יעדיו.

ב-1945 ניצב הישוב היהודי בארץ-ישראל מול עוצמתה של מעצמה שעתה-זה ניצחה במלחמת-עולם. הישוב ביקש לגייס נגד ממשלת בריטניה את העם היהודי בגולה ואת אהדת העולם, ובשעה שאחו בנושק נגד הכוח הבריטי, חייב היה להיכון גם ליום המחרת, כאשר יעמוד פנים בפנים מול ערביי הארץ ומדינות ערב. לשם מה נפעל בנושק? על מה ניהרג ונהרוג? מהו ה, סף" עדיו נעזו ללכת, והיכן ניעצר במערכה נגד מעצמה אדירה? באילו סייגים נרסן את עצמנו ואף נכבול את ידינו? ומה יהא חלקו של כוח-האש במכלול מאמציו של הישוב והעם היהודי? "רק כך" או "גם כך"? ובידי מי תופקד ה, מרות הלאומית" על פעילי המאבק ולוחמיו? — שאלות נוקבות אלה תבעו הכרעה לגבי המאבק בכללותו, ולגבי כל אחת מפעולותיו.

כשנתיים ימים נמשך המאבק. תוך כדי כך נתחוללו מפנים במהלכו ותמורות ביחסי-הכוחות המקומיים והמעצמתיים, עד שנפלה ההחלטה ההיסטורית של או"מ ב-29 בנובמבר 1947. מה משקל המאבק בהכרעת הכף? ומי הכריע? האם החבלנים שזחלו אל הגשרים בליל-אופל, המדינאים המתמודדים בטיעון-ניהם, המעפילים המיטלטלים בים או המתנחלים בערבות הנגב? ייעשה כאן ניסיון להגדיר את המאבק ולתחום את זמניו ושלביו, לבחון את דרכיו ולהעריך את תרומת כל דרך להישגיו.

פתיחת המאבק

תוך מלחמת-העולם, ועוד לפני מערכות ההכרעה בה, התוותה התנועה הציונית במאי 1942 את תכניתה לקראת בוא השלום.

ב, מצע בילטמור" שנוסח לראשונה בארה"ב, תבעו ש, בעולם החדש אשר יקום אחרי הניצחון" יימצא פתרון סופי לבעיית חוסר המולדת של היהודים". המצע נסתכם בתביעה: „הוועידה דורשת ששערי ארץ-ישראל ייפתחו; שלידי הסוכנות היהודית יימסר הפיקוח על העליה ויפוי-הכוח הנחוץ למען בניית הארץ, ובכלל זה פיתוח אדמות-בור הלא-נושבות; ושארץ-ישראל תכונן כקהילה יהודית, משולבת לתוך מבנהו של העולם הדימוקרטי החדש.”²

בעת המלחמה נמשך בארץ משטר הספר הלבן. הישוב נרתם למאמץ המלחמה בחזית, ברחבי המזרח-התיכון ובארץ. רבבות התגייסו, וב-1944 הוקם החי"ל והוטל באביב 1945 למערכה באיטליה. קומץ שליחים-צנחנים נבחרים אומנו בידי הבריטים והוצנחו בארצות הכבושות בשליחות של עידוד ומלחמה ליהודי הגולה ולמחתרות האנטי-נאציות. בארץ הקים הישוב וקיים את הפלמ"ח, הרחיב את שורות המגינים והגדיל את מאמצי ה, רכש" וה, תעש". „מצפי" התיישבות הוצבו בנגב הצפוני, והיאחזויות הוקמו בקודות-מפתח. הידיעות על שואת-ההשמדה ועל מלחמת היאוש בגיטאות הגבירה את הזעם על משטר הספר הלבן, ובשנת 1944 החלו אצ"ל ולח"י לפגוע בשלטונות בארץ, ושליחי לח"י הרגו במצרים את לורד מוין. ההנהגה הלאומית ו, הישוב המאורגן" שללו את הפעולות האנטי-בריטיות כל עוד המלחמה נמשכת ועשו לבליתחם של הפורשים ממרות, עד כדי ניסיון לעצור את הפורשים בכוחות פנימיים, ואף תוך הסתייעות בשלטונות, ב, סיוון" של חורף 1944-1945.³

מיד לאחר הניצחון באירופה התחוללה ה, בריחה", נדידת רבבות יהודים מצפון וממזרח אל חופי הים-התיכון. החי"ל הוצב בגבול איטליה-אוסטריה-יוגוסלביה, ושליחיו עוררו את שרידי הארגונים הציוניים לצאת לדרך. כבר בחודשים יוני-יולי עברו 8,000 יהודים את מחנות החי"ל.⁴

עד כה ציפתה ההנהגה היהודית לניצחון במלחמה, וקיוותה שממשלת בריטניה תשנה את מדיניותה בארץ-ישראל, מתוך הכרה בשואת העם והערכה לתרומתו במלחמה. צפיות אלה גברו, כאשר מפלגת ה, ליבור" זכתה בבחירות במאי 1945, אולם אטלי ובווין התמהמהו בקביעת מדיניותם במזרח-התיכון, ושליחי הישוב החלו מארגנים את העפלת השרידים. ארבע פעמים הגיעו ספינות קטנות ראשונות כחשאי לחופי הארץ בחודשים אוגוסט-ספטמבר, ובהן מעל 300 מעפילים.⁵

אף לאחר סיום המלחמה נגד יפן לא נראה את של מפנה במדיניות ה, ליבור". הסבל המתמשך של שארית הפליטה במחנות, ההתקוממות נגד השערים הסגורים והמרחבים האסורים בהתיישבות, דחקו לפעולה בטרם ייכונן סדרי העולם החדש. בכל הריפותה הייתה התחושה: אם לא עכשיו — אימתי? מצוקת המחנות עוררה את נשיא ארה"ב, הרי טרומן, להביע בספטמבר בגלוי את תמיכתו בהעלאת 100,000 פליטים יהודים ארצה. תמיכה זאת בתביעות הציוניות חיזקה ידיים, ובסוף החודש נפלה בהנהגה הלאומית הכרעה לפעול מעתה גם בכוח-הנשק להגשמת המטרות הציוניות. בכינוס ישובי ב-27 בספטמבר 1945 הוכרו: „עולים יהודים יורמו לארץ בכל התנאים ובכל הדרכים.”⁶ ההוראה לפעולה ניתנה במכתבו של ד' ברגוריון מלונדון, ב-1 באוקטובר 1945, בו קבע:

„אין לחכות ב,תגובה' להכרזה (בריטית על מדיניות א.)
יתכן שלא תהיה כל הכרזה. ההכרזה הקובעת היא המשכת
הספה"ל למעשה. קיום הספר הלבן זוהי הכרזה מלחמה
על העם היהודי, ועל עמנו — עם חסר שלטון ומדוכא —
להילחם בכל האמצעים שבידו.”⁷

הוראה זאת קובעת את פתיחת המאבק ומגדירה את מהותו:
פעולה נגד מדיניות הספר הלבן בכל האמצעים שבידי העם
היהודי, לרבות בנשק. ב-4 באוקטובר פגש ד' בן-גוריון
בפאריס את שליח ה,הגנה" שבא מהארץ והנחה אותו בדבר
קו-הפעולה.⁸ ההתנגשויות הראשונות באו מייד לאחר מכן:
ב-6 באוקטובר הקיף חיל-הספר את כפר גלעדי, בתבעו
להסגיר מעפילים שהגיעו מעבר לגבול. המתיישבים סירבו,
ומישובי הגליל נזעקו לעזרתם. חיל-הספר פתח באש, ויהודים
נהרגו ונפצעו, אולם המעפילים לא הוסגרו. מספר ימים לאחר
מכן, בליל 9-10 באוקטובר, פרץ הפלמ"ח למחנה עתלית,
חילץ משם מעפילים, ולאחר מסע לילי בכרמל הביאם למשק
יגור. בעת שירדו מההר למשק, הגיעו כוחות צבא ומשטרה
למקום, אולם המונים מבני חיפה נודעקו ומנעו את המעצר.
תוך חודש אוקטובר נשארו-נתנו ראשי ה,הגנה" עם ראשי
הארגונים הפורשים, והוקמה „תנועת המרי העברי”, שסרה
למרות ההנהגה הלאומית.⁹

מטרות

ד' בן-גוריון קבע במכתבו שהמאבק נועד ללחום נגד „משטר”
הספר הלבן, נגד „בוין וחבריו”¹⁰ ומשה שרת דיבר נגד „משטר
החנק”¹¹. בכל הניסוחים האלה ניכרת המגמה לתחום, לצמצם
ולסייג את המאבק: לא מלחמה נגד האימפריה הבריטית
וצבאה, ובוודאי לא נגד העם האנגלי, אלא פעולות מכוונות
לפגוע בכלי-הביצוע של מדיניות הספר הלבן. ביתר פירוט
הבהיר ד' בן-גוריון בדבריו הגלויים:

„...אנו מוכנים ליהרג ולא נוותר על שלושה דברים:

על חירות העליה היהודית,

על זכותנו לבנות שממות מולדתנו,

על עצמאותו המדינית של עמנו בארצנו.”¹²

בדברים אלה מובעת הנכונות לפעול בכוח כדי לקיים את
העליה וההתיישבות למרות הגבלות הספר הלבן, ולנהל פעו-
לות אלה כך שהממשלה הבריטית תיאלץ להירתע ממדיניותה,
ולא תגמור אומר לדכא את הישוב בכוח. ההנהגה ציפתה
שביטול הספר הלבן ילווה בכינון משטר-מעבר לעצמאות
יהודית. לא רק במטרותיו, אלא גם בשיטותיו, נועד המאבק
להימנע מהכרעה צבאית, ולהשיג תכלית מדינית:

„המערכה שבין הציונות ובין מדיניות הספר הלבן היא
ביסודה מדינית ולא צבאית, וגם פעולות צבאיות הנדרשות
מוזמן לזמן במאבק מדיני זה, אינן אלא לשם חיזוק המע-
רכה המדינית.”¹³

מאבק-העצמאות היהודי נשתנה ממאבקי עצמאות קלאסיים —
כמו הגרילה הספרדית בשנים 1808-1814 וה,ריסורג'ימנטו”
האיטלקי לזמן 1830 ועד 1870. במאבקים הללו לחמו עמים
היושבים בארצם נגד השלטון הזר והמשעבד. עיקר מאבקם
היה שוללני: גירוש האויב והשליט הזר היה תנאי-מוקדם
להגשמת השאיפות הלאומיות. המאבק התנהל כמלחמה זעירה
או סדירה, והיוזמה המדינית התבטאה בגיוס בעלי-ברית

צבאיים — בריטניה סייעה בידי הספרדים, וצרפת לחמה בצד
האיטלקים. אך המרי העברי לא יכל להישען על כוחן של
מעצמות-ברית, ולא ביקש אחר הכרעה צבאית. עם השואף
לעצמאות, אשר רק מיעוט מבוטל מתוכו כבר „יושב בציון”,
ואשר מרבית שטחי הארץ עוד אינם בידי — אין די לו
במטרה שוללנית, אלא חייב ללחום למטרות חיוביות: ריכוז
יהודים בארץ והרחבת הבסיס הטריטוריאלי-ישובי. משמע,
מלכתחילה שולב המאבק נגד הספר הלבן במאבקים בעד עליה
והתיישבות, ומאבק-האש נתפס רק כאחת מזרועות-הביצוע:
„במערכה זו הארגון (ה,הגנה. א) הוא רק אחד הגורמים
שבתוך העם היהודי, ורק מאמץ כולל של הישוב והעם —
בשטח היצירה ההתיישבותית, ההעפלה, המאבק, המערכה
המדינית בזירה הבין-לאומית — יכריע את הכף.”¹⁴

הגדרה כמעט זהה השמיע י' גלילי ב-1946 בכנס מפקדי
ה,הגנה”, שנערך לאחר פיצוץ מלון „המלך דוד”. הדברים
נמסרו באיגרת לשליחי ה,הגנה” בחו”ל ומתפרסמים כאן
לראשונה:

„המאבק הוא חוליה בתוך המערכה של פעולה ציונית
אינטגרלית הכוללת התיישבות, עליה, בניין ופעולה פולי-
טית ומשא-ומתן. בתוך המערכה הזאת יש גם חוליה:
מאבק. ... המאבק איננו מבוסס על ראייה שהמערכה בינינו
ובין הספר הלבן תוכרע בכוח הנשק. כאן תהיה ההכרעה
מדינית. כאשר משתמשים בכוח אין זה אלא אמצעי
למערכה מדינית ולא אמצעי למערכה צבאית לשם הכרעה
צבאית.”¹⁵

יושם אל לב, שבשתי ההגדרות האלה יוחד המושג „מאבק”
לשימוש בכוח. המילה שימשה במשמעות מצומצמת ומורחבת,
וכאן המאבק נתפס במובנו המצומצם. אולם מי שרואה את
„המאמץ הכולל” או את „הפעולה הציונית האינטגרלית”
כמכלול פעולות המכוונות למטרה אחת בידי הנהגה אחת,
נוקט את המושג מאבק גם במשמעות מורחבת יותר. כך
גשתרש המושג בתודעה ובלשון, וכך יינקט גם כאן. נבחין,
איפוא, בין מאבק-האש ובין המאבק בכל דרכיו.

דרכים

האם גירשנו את האנגלים בכוח נשקנו, או שמא עוררנו
אותם במבצענו להחרף את תגובות-הדיכוי הצבאיות? שמא
לא היתה ההעפלה אלא הפגנה מוסרית חדלתישע, כדברי
מ' בגין: „ההעפלה היתה, כמובן, גורם מוסרי חשוב בהתנג-
דות העברית. אבל המעפילים, רובם ככולם, גורשו מן הארץ;
כלום יכלו המגורשים לגרש את המגרשים?”¹⁶ או האם צדקו
המפליגים ואומרים ש,המאבק על ההעפלה הפך לנשק העיקרי
במאבקנו”¹⁷ ו,אחת הצורות העיקריות והמקוריות ביותר של
המערכה על חירותנו”¹⁸ שמא לא מילאה ההתיישבות
החלוצית כל תפקיד במאבק¹⁹, או האם יש לראות בעליית
אחד-עשר הגרעינים לנגב „כיבוש נועז”²⁰?

ראוי לבחון את כוחן של זרועות-המאבק השונות בכל שלביו.
בגשתנו לניתוח זה נדגיש, שאין למתוח קו מפריד בין מאבק-
האש ובין מאבקי ההעפלה וההתיישבות: משעה שנפלה ההכ-
רעה למען השימוש בנשק, היא כללה בכך מפורשות את
השימוש באש למען הגנתם של מבצעי ההעפלה וההתיישבות
עצמם. הכוחות הבריטיים חייבים היו לצפות מעתה להיתקלות

שיחררו הבריטים את המנהיגים העצורים בלטרון, שוב נכנסו בדיונים עם היהודים והערבים, ובמחצית פברואר 1947 החליטו להטיל את בעיית ארץ-ישראל לחיק או"מ. בוין הכריז על כך בפולמוס הבריטי ב-18 בפברואר, והנושא הועלה באו"מ ב-2 באפריל.

מי שרואה את המאבק כאנטי-בריטי בעיקרו, עלול למעט בחשיבותו של מפנה זה. אולם היה זה מפנה מכריע. יהיו שיקולי הבריטים אשר יהיו, הם שמטו מידיהם את הכדור. ההנהגה היהודית כילכלה מעתה את המאבק המדיני, ההעפלה, ההתיישבות ומאבק-האש במטרה לשכנע את מעצמות העולם ואת עשרות מדינות או"מ, שענייננו צודק וכי בגרנו לעצמאות. בן-גוריון הקדים להכיר בחשיבות המפנה, ועוד בינואר 1947 אמר: „המאבק המדיני יכוון מעכשיו... לא למרכז מדיני אחד בלבד, לזה שבלונדון... אלא לכל מדינה המיוצגת או עומדת להיות מיוצגת באסיפת האומות המאוחדות“⁴¹. אלון סבר לאחר מכן שבהעברת הבעיה לאו"מ הודה השלטון במפלתו ובכך „הגיע לקצו“⁴². מאלף הדבר שגם קירק מיוחד סעיף נפרד לתקופה בה דן או"מ בבעיית ארץ-ישראל⁴³.

מוצע, איפוא, לחלק את תקופת המאבק לשלושה שלבים: א. שלב א' — באוקטובר 1945 — 22 ביולי 1946 — המאבק המזוין של תנועת המרי העברי נגד משטר הספר הלבן.

ב. שלב ב' — 22 ביולי 1946 — 14 בפברואר 1947 — תקופת המשבר במאבק, עד העברת הבעיה לאו"מ.

ג. שלב ג' — 14 בפברואר — 29 בנובמבר 1947 — המאבק למען החלטת או"מ לטובת עצמאות יהודית.

שלב א' — מאבק של תנועת המרי העברי

ההגנה על המעפילים בכפר-גלעדי ושחרור המעפילים מעתלית עוררו להרחיב את תנועת המרי ולצרף את ארגוני הפורשים. בן-גוריון הורה במכתבו „להזמין שני הפלגים היריבים לשי-תוף-פעולה מלא, בתנאי של מרות אחידה ומשמעת מוחלטת“⁴⁴. תוך חודש אוקטובר סוכם המו"מ, הוקמה מפקדה משותפת, וזאת הוכפפה לוועדת „X“, שנועדה לאשר פעולות מטעם ההנהגה המדינית⁴⁵.

בליל 31 באוקטובר — 1 בנובמבר בוצע מבצע „מסיבה“, פעולה-רבתי משותפת ראשונה של כל המחנות: הפלמ"ח חיבל במסילות-הברזל והטביע כמה ספינות-משמר, אצל חיבל בתחנת-הרכבת בלוד ולח"י תקף את בתי-הזיקוק בחיפה. למחרת היום עלו ארבעה ישובים על הקרקע: מנרה בהרי נפתלי, להבות-הבשן למרגלות הרמה הסורית, קיבוץ המעפיל ומושב גאולים בשרון (קבוצת „טלמון“ עלתה לחדש את המושב)⁴⁶.

אותה שעה החל במערכת תעמולה מדינית, בהפצת כרוזים ובשידורי „קול ישראל“. ממלכת בריטניה, שעמדה מאז אוגוסט בלחצו של הנשיא טרומן להתיר עליית 100.000 עקורים מן המחנות, הכריזה ב-13 בנובמבר על הקמת ועדה אנגלו-אמריקנית, ושר החוץ בוין התחייב לקבל את מסקנותיה, אם תתקבלנה פה אחד. מעתה התנהלה המערכה סביב פעולת הוועדה.

עיקרו של המאבק סבב על „הבטחת עליה בלתי פוסקת והגנה עליה“⁴⁷. קצב ההעפלה הוגבר ביותר, ומעפילים למאות ואחר-

משלוחי המכונות, פן ינסו לפרוק בכוח את נשק-המגן של הישוב, ופן יגלו את מכונני-היצור הנעלמים של התעש. כאן נרמזו רק על עיקרו של מאבק-הסתר הזה לקראת יום-המחר, שנמשך במסירות ובתושיה בכל תקופת הפעולות. של המאבק הגלוי: בעיצומו של המאבק הגיעו המכונות ארצה בקיץ 1946 והותקנו לתעודתן⁴⁸. פעולות המאבק סיכנו לעתים את מכונני-היצור⁴⁹. הבריטים ערכו תיפושים יסודיים אחרי נשק בישובים, וזכור במיוחד התיפוש הממושך ביגורה, מ„השבת השחורה“ ואילך, תיפוש בו העלו שלל רב. כן יזכרו התיפושים ההרסניים בשדות-ים, דורות ורוחמה באוגוסט 1946. פעמיים אף הצליחו הבריטים בשנת 1947 ללכוד מכוני תעש, את „החנות“ ואת „הסניף“⁵⁰.

בסערות המאבק נתבע חזון בהיר וכוח-רצון רב כדי שלא לראות חזות-הכל במאבק המתמשך עצמו, אלא להרחיק מבט קדימה ולהשקיע אמצעים ועקשנות בחישול הכלים למאבקים הגורליים שלעתיד לבוא.

תקופת המאבק ושליביה

מערכות המאבק נמשכו למעלה משנתיים, מאוקטובר 1945 עד החלטת או"מ ב-29 בנובמבר 1947. הצענו לראות את ראשית המאבק בהתנגשות שאירעה בכפר-גלעדי וב„ליל עתלית“, מייד לאחר ההוראה ששוגרה מלונדון, כי כאן נקראו בני הישוב לראשונה למרי ולהתנגדות בכוח לשלטון⁵¹. בכפר-גלעדי ניצבו בני המשקים מול „חיל-הספר“, וניסו לפרוץ את שרשרת המצור על המשק לנוכח אש, אך ללא נשק ביד. ובליל עתלית — אחזו לראשונה בנשק.

קביעה זאת אינה ממעטת בחלקה ובראשויותה של „הבריחה“ ושל ההעפלה מאז הקיץ. הבריחה אכן היתה „נקודת מפנה היסטורית“⁵², ואין ספק שעוצמת פריצתה של שארית-הפליטה ארצה עוררה ועודדה את ההנהגה ואת הישוב להיאבק. אולם בחודשים ראשונים אלה חסר עדיין הנופך האופייני המיוחד את המאבק — הנכונות להתגונן בכוח, ולגמול ולחבל בכוח. המאבק שהחל באוקטובר, נפגע קשה ב„שבת השחורה“, 29 ביוני 1946, ופרופ' סלוצקי רואה את כל תקופת המאבק נחצית לשלבים בעקבות המשבר שהתחולל:

א. המאבק בשנת תש"ו, עד „השבת השחורה“.

ב. המאבק בתש"ז⁵³.

אך יש להרהר אחר חלוקה זו. לאחר „השבת השחורה“ פוצץ אצל את מלון „המלך דוד“, ב-22 ביולי 1946, בעודו משתתף בתנועת המרי העברי. רק לאחר הפיצוץ הופסק למעשה מאבק-האש של הישוב המאורגן, פרט לחבלות ימיות. הארגונים הפורשים המשיכו בפעולות אלימות, שלא בכפיפות להנהגה, ומתוך כך התפרקה תנועת המרי, חל משבר בהנהגה, ועורערה התביעה המדינית הציונית: במקום מצע בילטמור באה נכונות לדון בדבר מדינה יהודית בחלק מהארץ. לכן נראה שיש לראות בפיצוץ מלון „המלך דוד“ את סיומו של המרי המזוין של הישוב המלוכד.

בו בזמן חל משבר בעמדה הבריטית. הם הגבירו את פעולותיהם הצבאיות בארץ, ובאוגוסט 1946 החלו להגלות מעפילים לקפריסין. הם ניסו לסחוט מן ההנהגה היהודית ויתורים, אך לא הצליחו לבטל את התביעה לעצמאות לאלתר, לפחות בחלק מהארץ, ולא עוד אלא שארה"ב תמכה בעמדה זו. בסתו 1946

מובהק של, "המאבק הצמוד" להעפלה, המושתת על השילוב בין כוחות-מחץ קטנים נועזים ועל מרי סביל של המעפילים והישוב.

אף כי מאבק-האש נועד בראש וראשונה לסייע להעפלה, חרגו המתכננים מתחום המאבק ה"צמוד" כבר בליל, "המסביבה", שכוונה כמכת-התראה למערכת התחבורה היבשתית הבריטית. לאחר מכן כווננו הפעולות נגד מערכת המכ"מ, אך יעדים קטנים אלה היו קלים להגנה, מה עוד שהבריטים ידעו מעתה למה לצפות. מפברואר שוב הורחבה מערכת היעדים, כאשר כוחות פלמ"ח וח"ש תקפו בעת ובעונה אחת את בסיסי ה-P.M.F. כעבור כמה ימים תקפו שדות-תעופה בריטיים וחילו בו-15—20 מטוסים.⁴⁹ היה בכך אות לכך שהגיון-המאבק דוחף להסלמה מהמאבק הצמוד למאבק, "הכולל".⁵⁰ מייד לאחר, "ליל ה-P.M.F.", ליל המטוסים" הוסטה המערכה

כך לאלפים הגיעו בספינות גדולות יותר: ב-10 החודשים מראשית אוקטובר עד 22 ביולי 1946 הגיעו כ-8,000 מעפילים ב-13 אניות, 800 מעפילים בממוצע לחודש, פי חמישה מן המגיעים בספינות הקטנות הראשונות בחודשים אוגוסט-ספטמבר.⁴⁸ אולם עיקרה של מערכת ההעפלה היה בדרמה האנושית שחוללו, "הספינות שבדרך" בחתירתן העיקשת וב"התמודדותן הנואשת עם הצי הבריטי. ב-23 בנובמבר הגיעה האניה, "ברל כצנלסון" לחופי השרון, ונתגלתה לפני שהספיקור אחרוני המעפילים לרדת. לראשונה לכדו הבריטים ספינה, וכעבור מספר לילות יצאו כוחות פלמ"ח לחבל בתחנות המכ"מ החופיות בסידיני-עלי ובגבעת אולגה. הצבא הגיב במצור על הישובים שנחשדו כבסיסי-היציאה: רשפון, שפיים וגבעת-חיים. הוועקו המונים לפרוץ את המצור, להתנגד לחיפושים ולזיהויים, ושוב נפלו קרבנות. היה כאן ביטוי

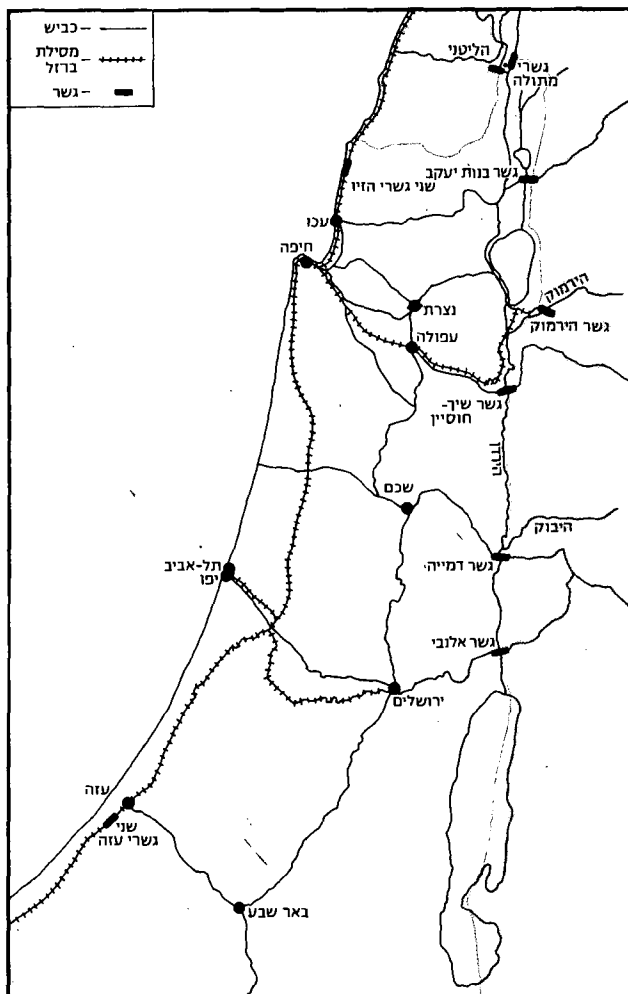
שתי אניות מעפילים, שעה שעמדו להפליג מנמל לה-ספציה באיטליה. המעפילים פתחו בשביתת-רעב שהייתה הדים בעולם, הישוב והנהגתו הצטרפו למחאה ולצום, וממשלת ברי-טניה נכנעה ללחץ כבד להתיר את ההפלגה.

ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית חשה את החלטתם הנחושה של רבבות המעפילים. לא פחות הורשמה מהיכולת הצבאית שהפגינה תנועת המרי עד כה, מליכודו של הישוב ומנכונותו להיאבק. משמעות צבאית ומדינית רבת-ערך נודעה לעדותו הסודית של המפקד הבריטי בארץ, גנרל ג' ס' ד'ארסי. הוא הסביר לוועדה שדיכוי תנועת המרי יצריך שלוש דיביויות ויגזול כמה חודשים. לעומת זאת הוא יוכל לכוף פתרון פרו-יהודי ללא קושי, ויסתייע לשם כך ב„הגנה“. כאשר נשאל מה יקרה אם הבריטים יפנו את הארץ, פסק: „אזי תקבל ה„הגנה“ לידה את כל הארץ למחרת יום צאתנו“, ותצליח להשתלט על הארץ גם חרף צבאות-ערב.⁵² אך דומה שעדות זאת הרשימה את הוועדה יותר מאשר את ממשלת אטלי-בוין. כאשר המליצה הוועדה בראשית מאי פה-אחד על הכנסת 100,000 פליטים, השהתה הממשלה את תשובתה, אולם אטלי הגיב מייד בהודעה שפירוק „הצבאות הפרטיים“ הוא תנאי להגשמת כל המלצה שהיא. בעת ההמתנה להכרעת ממשלת בריטניה, שוב גברה ההעפלה. ב-13 במאי הגיעו ארצה למעלה מ-1000 מעפילים בספינות „דב הון“ ו„אליהו גולומב“ מלה-ספציה, לאחר שהממשלה התירה את בואם וניכתה את מספרם ממכסות הספר הלבן. למחרת היום נתפסה האניה הגדולה „מכס נורדוי“, שהפליגה מקונסטנצה עם למעלה מ-1,600 מעפילים. לראשונה הפליגה ספינה מעבר למסך הברזל, והיה בהפלגה מרומניה אות ראשון לכך שההעפלה זוכה לאהדה אף בברה"מ ובגרורותיה.⁵³ משמע — ההעפלה החלה מרתקת את אהדת העולם, במערב ובמזרח כאחד, על אף החמרת הניגודים ו„המלחמה הקרה“.

לבסוף באה תשובת בריטניה. ביון הדעים בנאום חריף ב-12 ביוני, בו דחה את המלצות הוועדה, תוך הפרת התחייבותו כלפיה. העמדה הבריטית המקשיחה גררה אחריה הסלמה נוספת במאבק. תנועת המרי שאפה להוכיח עתה שבריטניה לא תוכל לקיים בסיס בטוח בארץ-ישראל, בעודה מתכחשת להתחייבויותיה על-פי המנדט. לשם כך אמרה תנועת המרי לשתק בבת אחת את כל מערכת הכבישים ומסילות-הברזל שבין ארץ-ישראל ושכנותיה. ב„ליל הגשרים“, 16—17 ביוני 1946, חובלו עשרה מתוך אחד-עשר גשרים אסטרטגיים, ובהם שנמצאו הרחק בתוך אזורים ערביים. המבצע הרשים ברמת התכנון, התיאום והביצוע, והוכיח שתנועת המרי העברי מסו-גלת לערוך מבצעי לחימה מתואמים אופרטיבית בהיקף כל-ארכי.⁵⁴ למחרת תקף לח"י את בתי-המלאכה של הרכבות בחיפה. ארבעה-עשר לוחמי פלמ"ח נהרגו ליד אחד מגשרי אכויב, ועשרה לוחמי לח"י נהרגו בנסיגתם מיעדם.

סמוך לכך אושרו בבי"ד צבאי עונשי מוות על חברי אצ"ל, ובתגובה תפס אצ"ל ב-18 ביוני חמישה בני-ערובה בריטים, החזיק בהם על-אף תביעת ה„הגנה“ לשחררם, והביא לידי המרת פסקי-הדין למאסר-עולם. או שוחררו בני-הערובה ב-3 ביולי.⁵⁵

מבצע „ליל הגשרים“, ככל שהצליח מבחינה צבאית, לא הביא את הבריטים לידי רתיעה מדינית, אלא דווקא להקשחת-יתר

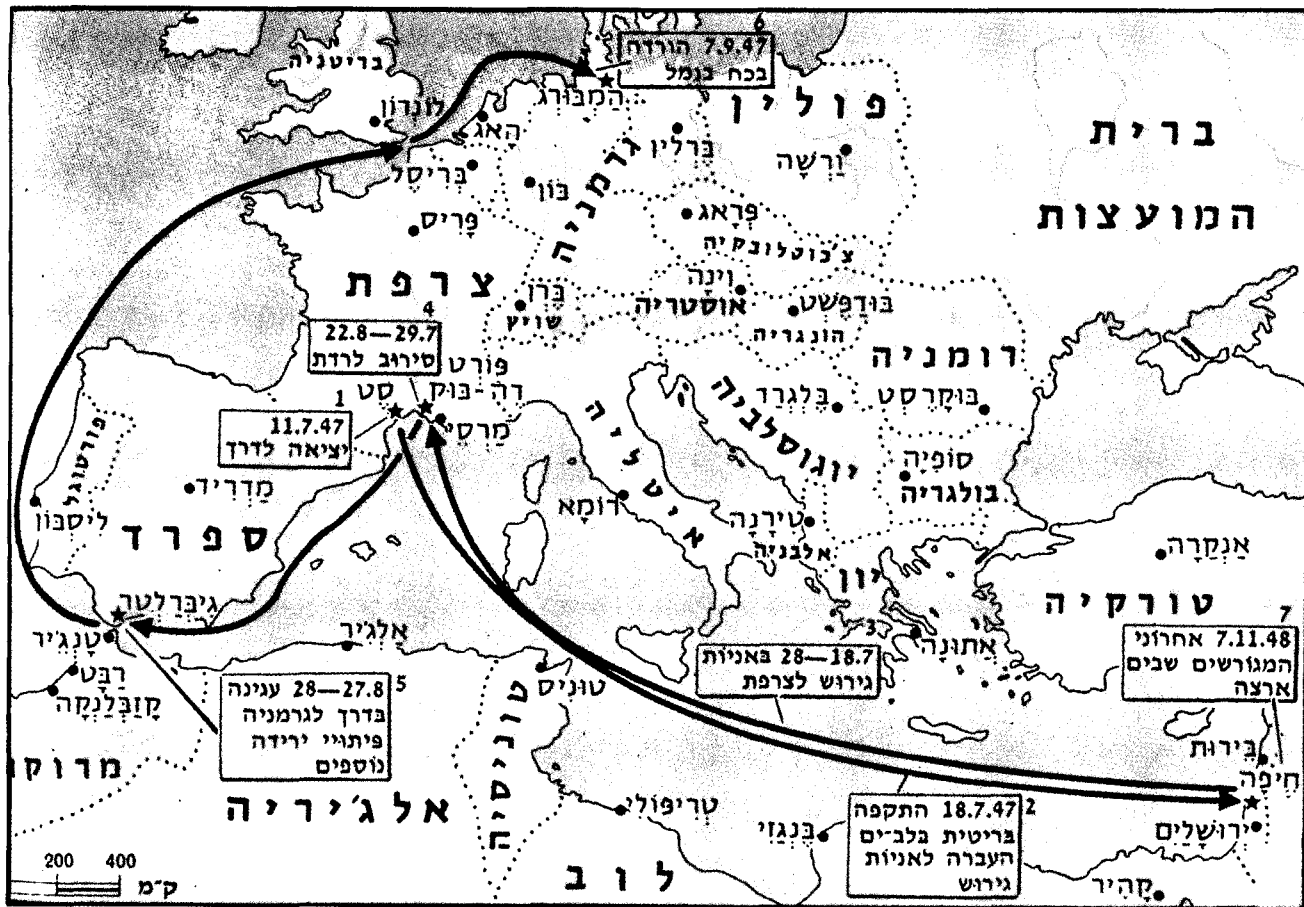

יעדי „ליל הגשרים“ 16—17 ביוני 1946

למאבק ההתיישבותי. בחיפוש משטרתי בהיאחזות ביריה מצפון לצפת. נתגלה נשק ונאסרו כל המתיישבים הצעירים, בוגרי גרעין דתי בפלמ"ח. במאסר חוסלה למעשה נקודת ישוב, תקדים מסוכן לכל הישובים, ובמיוחד — לבסיסי הפלמ"ח. המצב הוחמר עוד ב-5 במרס, כאשר יחידה צבאית הוצבה במקום. הימים ימי אדר, בעת שבני-נוער רבים עשו דרכם לעבר תל-חי. הללו אורגנו להעפלה לילית בכמה ראשים אל הר ביריה, כדי להקים ישוב חדש ליד הנקודה התפוסה. ימים מספר ניסו הבריטים לעקור את המתאחים בכוח ובערמה,

עד שנואשו, וביריה קמה מחדש ב-15 במרס 1946.⁵¹ עוד לפני שהתחוללה המערכה לקיומה של ביריה, הגיעה הוועדה האנגלו-אמריקנית ארצה בראשית מרס, ותנועת המרי הודיעה על „הפוגה“ בפעולות-התקיפה שלה בימי שהות הוועדה בארץ. לאחר מכן הוארכה ההפוגה עד הגשת הדו"ח ופרסום התגובה הבריטית. אותה הפוגה לא חלה על פעולות להגנת ההעפלה, ובסוף מרס נעשה ניסיון להנחית מעפילים בחוף תל-אביב. דא עקא, האניה „וינגייט“ נלכדה בקרבה לחוף, אך בגבול ת"א—שרוגה נתקל סיוור ממונע בריטי בחוליית אבטחה של פלמ"ח ונהרגה המ"כית ברכה פולד.

כעבור זמן קצר נתבעו המעפילים עצמם להיאבק על זכות העליה בנמלי ההפלגה. באפריל 1946 נעצרו בלחץ הבריטים

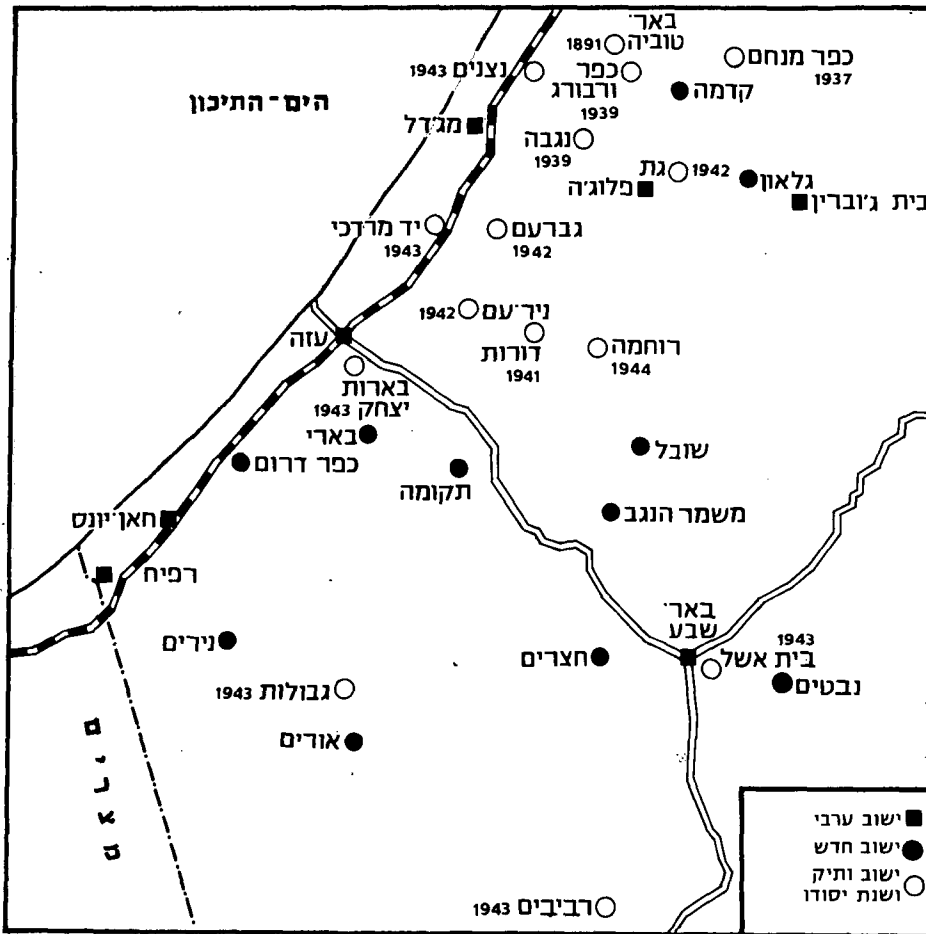

אנית המעפילים, יציאת אירופה תש"ז" 11 ביולי עד 7 בספטמבר 1947.

הסוכנות ועל בניינים בהם חיפשו את מטה ה"הגנה", אסרו מנהיגים ובראשם את מ' שרתוק (שרת) ואת הרב פישמן (מימון), ושמו מצור על הישובים שנחשדו כבסיסי פלמ"ח. בן-גוריון ניצל מהמצור, כי שהה אותה שעה בפריס.⁵⁵ אין לחדד שהמכה היתה אנושה. מאסר המנהיגים, תוך חמימת משה סנה מהארץ, חיפושי-הנשק הנרחבים, תפיסת צריפי מטה-הפלמ"ח במשק מורע, ומעצר מפקדים וחברים רבים של הפלמ"ח, בין המוני החשודים, חייבו מאמצי התארגנות נרחבים ומיידיים כדי להמשיך את קיום הפלמ"ח בהסתר, וכדי להתביא את הנשק בדרכים אחרות.⁵⁶ תוך כדי כך הציע מטה ה"הגנה" להגיב בפעולות-תגמול, כמו תקיפת מחנה בת-גלים כדי להשיב את הנשק שנתפס ביגור.⁵⁷ אצ"ל ולח"י ביקשו להגיב על הפגיעה בהנהגה היהודית בפיצוץ משרדי הממשלה שבמלון "המלך דוד" בירושלים ובבית האחים דוד שבסמוך. הנהגת תנועת המרי אישרה את הפעולה עקרונית, וי' שדה תיאם את פרטי הביצוע עם מטה אצ"ל. אולם באותה עת הורה ח' ויצמן להפסיק כל פעולות-לחימה ואיים להתפטר אם יסרבו לו, ובתגובה על כך התפטר משה סנה מתפקיד הרמ"א (ראש המפקדה הארצית של ה"הגנה").⁵⁸ לאצ"ל וללח"י נמסרה הוראה לעכב את הביצוע, אך אצ"ל פעל בכל זאת ב-22 ביולי, בעוד שלח"י לא השלים את הכנותיו לפעולה. פיצוץ המלון תוכנן בקפידה למנוע קרבנות אדם,

בתגובתם הצבאית. האיש שקבע את הקו התקיף היה מגדולי מצביאייה של בריטניה במלחמה, והמיועד לתפקיד הרמטכ"ל, הפילדמרשל ("מונטי") מונטגומרי. בתחילת יוני יצא לסיוור ברחבי האימפריה לקראת כניסתו לתפקיד, ובבואו למצרים ב-10 לחודש, בעיצומו של משא-ומתן אנגלו-מצרי על פינוי מלא או חלקי של כוחות-הצבא הבריטיים, הדגיש באילו תנאים יוכלו הבריטים לקיים את עמדתם במזרח-התיכון אף במקרה שיפנו את מצרים. בין תנאים אלה מנה את ה"שמירה על מלוא זכויותינו הצבאיות בארץ-ישראל".⁵⁹ ממצרים המשיך בדרכו ארצה, והנחה את גנרל ברקר, המפקד הבריטי החדש בארץ, להיכון לכפות סדר ביד חזקה ולהיערך לשם כך, ואף התריע מפני סכנת חטיפות.⁶⁰ מארץ-ישראל יצא מונטגומרי להודו, ובדרכו חזרה שוב הגיע ארצה, והפעם כבר אחרי "ליל הגשרים" וחטיפת הקצינים הבריטים. הפעם זימן לדיון נוסף עם ברקר גם את גנרל פיג'ט, המפקד הכללי במזרח-התיכון, והורה שוב לפעול ללא גילוי כלשהו של חולשה. במיוחד הפציר בגנרל ברקר שבבואו לאשר פסקי-דין צבאיים, "אל לו להירתע ממילוי חובתו מחמת האיומים לרצוח את חמשת הקצינים הבריטים".⁶¹ לעצה זאת לא שעה ברקר, אך גמר אומר לפגוע בסוכנות היהודית ולהבאישה כמנהיגת הטרור, ולשתק את הפלמ"ח במעצר המוני של חבריו. הבריטים הנחיתו את מכתם ב"שבת השחורה", ב-29 ביוני 1946: פשטו על משרדי

התגובה לנסיון הבריטי
להפקיע את הנגב —
התישבות 11 נקודות בצפון הנגב
בליל 6-7 אוקטובר 1946.

המשך המאבק כולו הוטל בכף, וההנהגה ניצבה בפני ההכרח להכריע אם ובאילו דרכים להמשיך בו.

שלב ב' — משבר המאבק

מייד לאחר „השבת השחורה” לחצו הבריטים על ח' ויצמן לכוון הנהגה ישונית, „מתונה” ומשתפת-פעולה, אך הוא דחה בתוקף את התביעה להתכחש לחבריו.⁶⁷ בפריס נתכנסו בסוף יולי כל חברי הנהלת הסוכנות שלא נעצרו, ולפניהם תכנית אנגלו-אמריקנית חדשה, תכנית מוריסון-גריידי, שהציעה קנטוניזציה של הארץ, תוך הפקעת הנגב כשטח „גיטרלי” שיימצא בשלטון בריטי.⁶⁸ חברי הנהלה סירבו לכאורה לשאת-ולתת כל עוד חבריהם עצורים, אך בינתיים ראו הכרח להיחלץ מהמבוי הסתום, וביקשו לגייס לפחות את ארה"ב להמשיך ולתמוך בתביעה היהודית לעצמאות. לפיכך דחו מכל וכל את תכנית מוריסון-גריידי, אבל ראו הכרח לסגת מתכנית בילטמור, והעלו ב-5 באוגוסט הצעה לכוון מדינה יהודית בת-קיום (Viable) בחלק מהארץ.⁶⁹ ד"ר נ' גולדמן יום הצעה זאת, ונשלח במיוחד לואשינגטון כדי לקבל את הסכמת הממשלה האמריקנית. הוא גילה דעתו שהנסוגה אל תכנית חלוקה היתה המוצא היחיד מן המיצר, והסיכוי היחיד לזכות גם להבא בסיוע אמריקני.⁷⁰

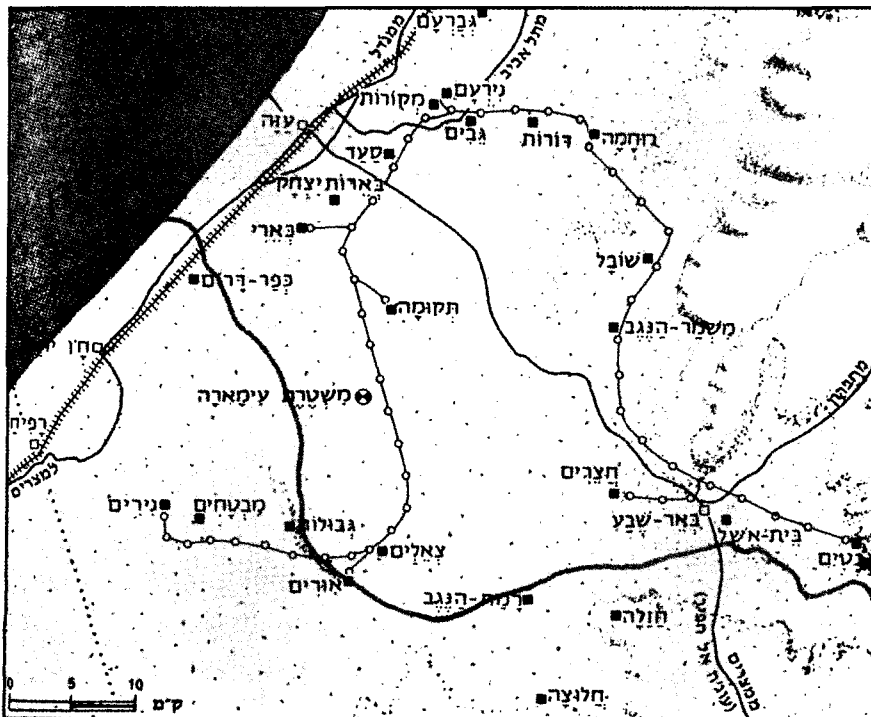
נראה שבפריס נתקבלה גם ההחלטה האוסרת פעולה בנשך

ונמסרו התראות טלפוניות, אך אם משום שהבריטים זילזלו בהתראה ואם משום קוצר-הזמן לפינוי, אירע הפיצוץ בעוד משרדי הממשלה הומים מאדם. קרוב למאה אנשים נהרגו ועשרות נפצעו.⁶⁸ הפיצוץ הקטלני החריד את כל מי שביקש להיאבק ללא שפיכות-דמים, וגרר אחריו את התפרקות תנועת המרי העברי. הוחרף המשבר בהנהגה המדינית והצבאית של המאבק, שראשיתו ב„שבת השחורה”. ההפוגה המיידית-צבאית המאוצלת לאחר ה-29 ביוני הוארכה עתה מטעמים מדיניים. יתר-על-כן, גברה התדהמה והמבוכה בפקוד העליון של „ההגנה”, והוחרפה הביקורת הפנימית של מנהיגים מתונים על ה„אקטיביסטים”, שתבעו את המשך מאבק-האש.⁶⁴

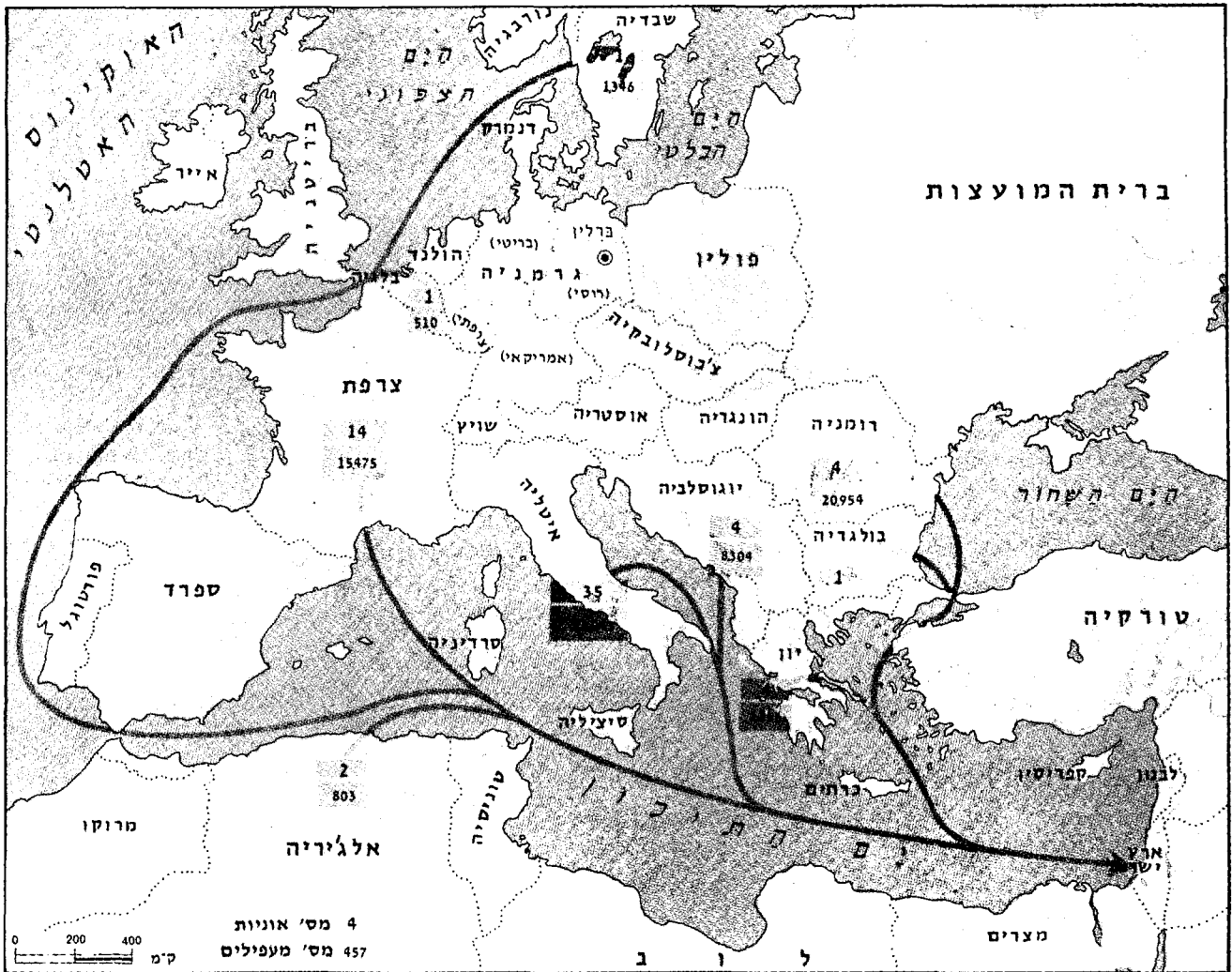
הבריטים ניצלו לתעמולתם את התדהמה בעולם ובין היהודים, והוקיעו את הנהלת הסוכנות כאחראית לא רק לאלימות אלא לטרור רצחני.⁶⁵ פעולות עוצר וחילושים נרחבים בישרו הכבדה נוספת של היד החזקה הבריטית. נראה שגברה בממשלת בריטניה ידם של התובעים את חיווק השליטה הצבאית הבריטית בארץ-ישראל, בעוד בריטניה נתונה ללחץ גובר לפנות את בסיסה ממצרים.⁶⁶ כך הקיץ הקץ על מאבקה של תנועת המרי המלוכדת. לא הממשלה הבריטית נרתעה ממדיניותה, אלא ההנהגה היהודית הורתה על הפסקת מאבק-האש. גבר הפירוד הפנימי בתוך הישוב המאורגן ובשורות ה„הגנה”, מה עוד שאצ"ל ולח"י הודיעו על כוונתם להמשיך בפעולה אלימה.

בארץ, פרט לפעולות-חבלה ימיות וארגון ההמונים להתנגדות לתפיסת מעפילים.⁷¹ משמע, המאבק-באש הוגבל למינימום, בעוד שהוחלט להגביר את ההעפלה ככל האפשר. ההעפלה נמשכה ביתר-שאת בחודש יולי ובראשית אוגוסט: 7 אניות הביאו כ-7,000 איש תוך 6 שבועות, ובתוכן אניית-המעפילים הגדולה ביותר עד כה, "הגנה", שהביאה 2,670 עולים מיוגוסלביה. תוך שלושה ימים, 11-13 באוגוסט, הגיעו חמש אניות, ואחת מהן, "עמירם" הצליחה לפרוץ את המצור, להנחית את מעפיליה ולשוב מערבה. בגל אדיר זה הגדישה ההעפלה לראשונה את סאת הסרטיפיקטים לפי הספר הלבן.⁷² הבריטים גמרו אומר להנחית מכה ניצחת על תנועת ההעפלה. ב-13 באוגוסט החלו להעלות מעפילים בכוח לאניות-גירוש ולהעבירם לקפריסין. בהגליה למחנות-מעצר קיוו להרתיע את יושבי המחנות באירופה מתלאותיה של הפלגה אשר בלא-הכי לא תביאם למולדת חפשית אלא למעצר חדש. בהפגנת מחאה המונית בחיפה שוב נפלו קרבנות בין היהודים היורדים אל הנמל. בימים הבאים עלה בידי חבלני הפל"ם (הפלוגה הימית בפלמ"ח) לחבל בשתיים מאניות הגירוש. הבריטים הגיבו בחיפוש-ינשק נקמניים בסוף אוגוסט בשדות-ים, שנח-שדה כבסיס הפל"ם, ובשני משקים מבודדים בדרום המרוחק של אותם ימים, דורות ורוחמה. רפו ידי הישוב והפעם לא הוועקו המונים להתנגד לחיפושים.⁷³ רפיון הרוח בישוב ניכר, כאשר הסוכנות והוועד הלאומי רצו לפתוח ב"מרי אזרחי", אך הציבור לא נתלכד סביב יוזמה זאת.⁷⁴ דומה היה שהישוב עדיין לא התאושש מהמשבר. האר-גונים הפורשים, שחשו בהסתייגות מדרכם, המשיכו אף הם רק בפעילות מוגבלת, כגון חבלה ברכבות. ב"הגנה" גברה תסיסת הפעילים לנוכח ההפוגה, אולם גם גבר הגינוי לדרך הפגיעה באדם, שכונה "טרור-דמים".⁷⁵

בשעת הדיכאון בישוב גבר וגאה זרם ההעפלה: במשך שלב המשבר, מסוף יולי 1946 ועד מחצית פברואר 1947 הגיעו 14 אניות, 2 בחודש בממוצע, לעומת 1.3 בשלב הראשון. נפח האניות הוגדל, ומספר המעפילים עלה ל-2,150 בחודש, כמעט פי-שלושה מן הממוצע החודשי בשלב א'. הגדולה שב-אניות, "כנסת ישראל", הגיעה מיוגוסלביה עם כ-3,850 מעפילים.⁷⁶ יתר-על-כן, ניתנו הוראות להחריף את התנגדותם של המעפילים לתפיסת האניות. מעתה הגיעו רבות מהאניות תוך מאבק עם אניות הצי, כי המעפילים אורגנו להתנגד בכל הבא ליד לתפיסת האניות ולהעברתם לאניות-גירוש. למרות הגירושים, התמידו המעפילים והפליגו, ובמספריהם הגואים הוכיחו קבל עם ועולם את רצונם הנחוש לחתור לארצם.⁷⁷ שעה שהמעפילים נאבקו על זכות העליה באלפיהם, גברה התחושה בישוב שלא די בחלקם של קומץ הימאים, השלי-חיים-המפקדים והחבלנים הימיים במאבק-ההעפלה, וכי על הישוב להמשיך במאבק תוך שיתוף שדירותיו במעשה של מרי יוצר. בעוד חלק מחברי הנהלת הסוכנות נתונים במעצר וראשיהם בגלות, גמלה ההחלטה בקרב חברי-ההנהלה החפשיים בארץ ללכד את הישוב מחדש למאבק שיצלה להגיב על מעשי הדיכוי הבריטיים, ויוכיח שעל-אף הכל נמשיך בדרכנו. לנוכח הניסיון הבריטי להפקיע את הנגב מכל הסדר מדיני, יזמו ל' שקולניק (אשכול), י' ויץ וחבריהם במחצית אוגוסט 1946 מבצע של התיישבות-רבתי, שעיקרו — בנגב.⁷⁸ בסני-בות הימים ההם היה זה מעשה רב לארגן כ-500 חברי גרעי-נים לתנועותיהם ולזרמיהם, לרכו את הציוד הרב וכ-300 מש-איות בבסיסי-היציאה, להשלים את הסיורים המוקדמים, ולשמור עם כל זאת על סיכוי להפתיע את השלטון, שיעשה הכל לסכל את המבצע. י. רוכל (אבידר) הופקד על המבצע, ובחר את ליל 6-7 באוקטובר 1946, מוצאי יום-הכיפורים

הנחת קוים מניר-עם לרשת הישובים החדשים.

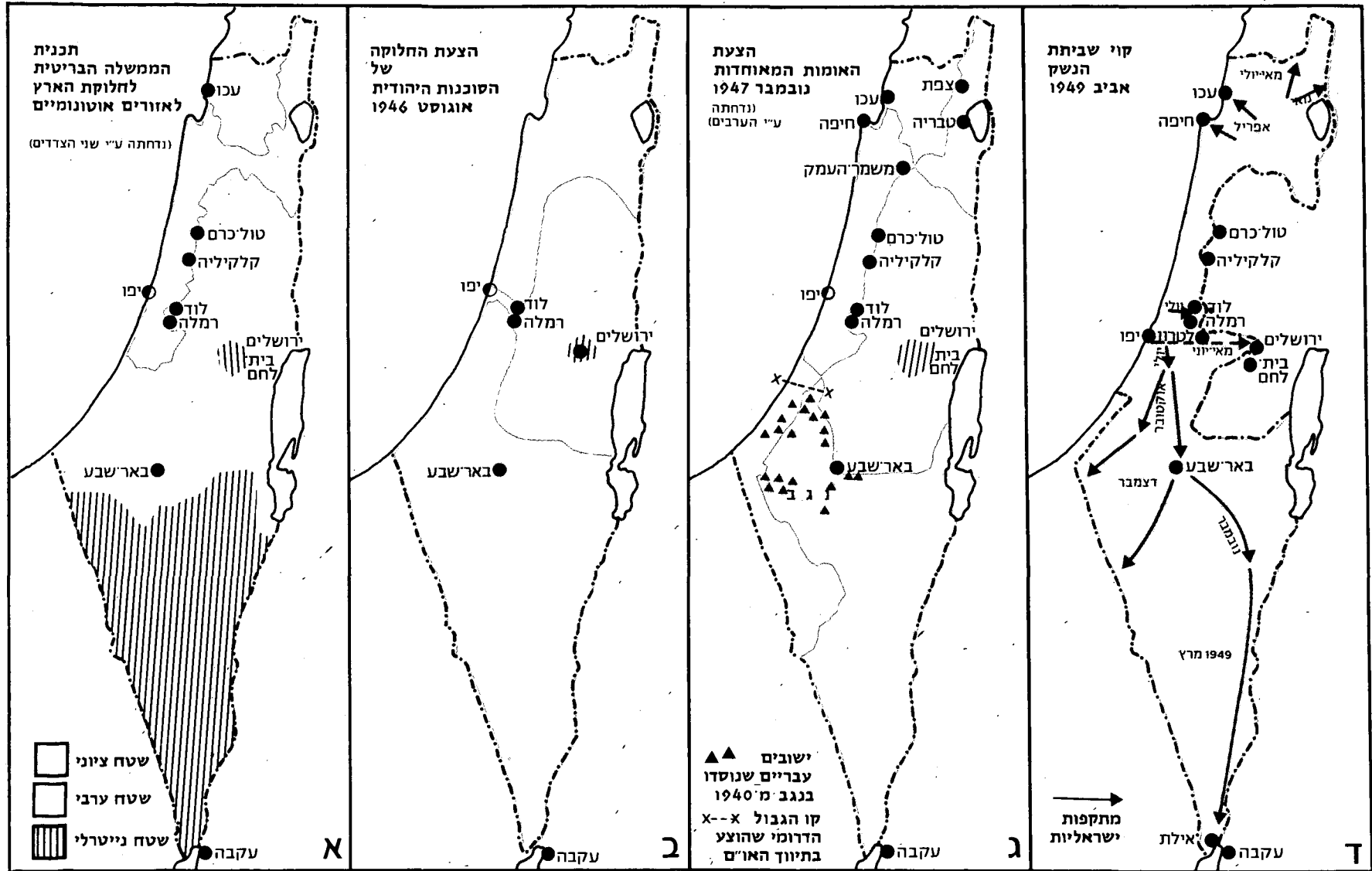
העפלה בים אחרי מלחמת העולם השנייה

בדצמבר. בקונגרס העלה ח' ויצמן על נס את הקמת הישובים, בעודו עומד בהתנגדותו לחידוש מאבק-האש: „אחד עשר הכפרים החדשים הללו שבנגב — משקלם המדיני יהיה, לפי הכרתי העמוקה, גדול מזה של מאה נאומים על ה-⁸¹resistance ובן-גוריון עמד על טיבה של משמעות מדינית זאת: הוא הדגיש את החדירה לנגב בו רצתה אנגליה לעצמה, ואת יישובו של שטח אשר הערבים לא יישבוהו.⁸² בראשית שנת 1947 נתבשר הישוב על עליית שלושה ישובים נוספים מדרום לבאר-שבע, ואותה שעה הוחל בהצנע בהנחת קוי-מים מניר-עם לרשת הישובים החדשים.⁸³ אך בעת שחלוצים עמלו הרחק בנגב במעשי התיישבות והש-קיה, גבר שוב מתח הדיכוי והטרור במרכז הארץ, אך הפעם גרמו לכך מעללי השלטון, והיה זה דווקא בעת שהארגונים הפורשים נענו להפצרת ג' מאירסון (מאיר) לקיים הפוגה בפעולתם לקראת הקונגרס ובעתו.⁸⁴ מתוך מדיניות מכוונת או במקרה נקטו השלטונות הצבאיים מדצמבר 1946 ואילך צעדים שיכלו אך להתפרש כהתגרות וכהשפלה ללוחמי המחתרות. בסוף נובמבר עשה פילדמרשל

תש"ז שחל במוצאי שבת, לזינוק אל אחת-עשרה נקודות בצפון הנגב. השחר מצא את השלטונות בפני עובדה מוג-מרת.⁷⁹ לא זו בלבד שהבריטים הופתעו כליל, אלא שלא נקטו כל תגובה, פרט להטרדות, בעת שהמתיישבים נדרכו להתגונן אם ייעשה ניסיון לסלקם בכוח. אולי נרתעו הבריטים ממעשי „ביריה" נוספים, אולי לא מצאו תואנה חוקית לסתור מבנים שהוקמו על אדמות שנקנו כחוק, אף כי באזורים האסורים לפי הספר הלבן, ואולי לא מיהרו להבין את המש-מעות המדינית שבמעשה. מכל מקום, היתדות נתקעו ולא נעקרו.

המזנק הלהיב את הישוב והתנועה הציונית בשעה שנוקקו ביותר לעידוד בעת ההפוגה הנמשכת במאבק-האש, ובעוד המערכה המדינית מתמשכת. בן-גוריון מיהר לברך על „הכי-בוש הנועז של מדבר הנגב על-ידי צעירי חלוצינו".⁸⁰ אותה שעה הביע הנשיא טרומן את תמיכתו בהצעות היהודיות לחלוקה, והבריטים נאלצו שוב לבקש פשרה משלהם עם היהודים. בראשית נובמבר 1946 שיחררו ממעצרים את עצורי לטרון ורפיח, לקראת הקונגרס הציוני הכ"ב, שנועד להתכנס

3 תכניות לחלוקת ארץ ישראל ומפת קוי שביתת הנשק.

ירושלים, והנגב מדרום לבאר-שבע, מסומן גם כשטח "ניטרלי", אבל נועדים לבריטים.

המפה כאן לקוחה מספרו של ג'סי הורביץ. בינואר 1947 התווה בן-גוריון את עיקרי הצעתו בפני בוין, ותכניתו דמתה דמיון רב למפה שנחמשה לאחר מלחמת העצ' מאות"ד הורוביץ, עמ' 172.

אין הישובים מסומנים במדויק, אבל סי' מונח חושף את החשיבות שייחס להם המחבר בהמחשת תכנית החלוקה, ובסיכול תכנית ברנדוט מספטמבר 1948, לפני מבצע "יואב". השטח של ירושלים הבין-לאומית מסומן כניטרלי.

החצים המבצעים אינם מדויקים, ולוקים בחסר. דוגמות: לא סומן כיבוש נצרת ביולי, ומבצע "חירם" באוקטובר; לא סומנה ההתקדמות לאל-עריש במבצע "חורב" בדצמבר 48 - ינואר 49.

מונטגומרי שוב בארץ, ונועד כאן עם הנציב העליון הגנרל ברקל והמצביא החדש במזרח-התיכון, גנרל דמפסי. באותה פגישה טען הנציב העליון, שאם השלטון יימנע מפעולות-עונשין, יעשו הסוכנות וה"הגנה" בעצמם לדיכוי הטרור, אולם, "מונטי" תבע מפקודיו לכפות סדר, ואם אינם מוכנים לכך — מוטב להסתלק!⁸⁵ יתכן שגנרל ברקל, שכבר הבאיש את ריחו בגסותו האנטישמית, שאב עידוד מתקיפתו של הרמטכ"ל, והורה על החרפת דרכי-הענישה, ויתכן ש, שגרת התהליך המשפטי בכת"הדין הצבאיים הביאה להידרדרות.⁸⁶ ב-11 בדצמבר פסק ב"ד צבאי מלקות ללווח אצ"ל שלא מלאו לו 18 שנה, ואצ"ל הגיב ב-29 בדצמבר בהלקאת קצין ושלושה סמלים בריטים, ובכך אילצו את השלטונות הבריטיים לבטל עונש משפיל זה.⁸⁷ התגובה המיידית בלונדון על "ליל המלקות" היתה נועזת. מונטגומרי מעיד שב-1 בינואר 1941 נתן הוראות חריפות לדיכוי הטרור, עם שהזהיר מפני אמצעי-תגמול קיצוניים. אותה שעה חש שהקבינט הזועם תומך בו ללא סייג.⁸⁸ כמותו חש גנרל ברקל. ב-24 בינואר אישר פס"ד מוות שהוצא על דב גרונר, חבר אצ"ל שהשתתף בהת-קפה על משטרת רמת-גן, בה נהרג שוטר. פסקי-הדין נועדו לביצוע כבר ב-28 בינואר, ואצ"ל הגיב מייד בחטפו שופט ואזרח בריטים ב-26 בחודש וב-27 בו. הבריטנים איימו בהטלת משטר צבאי אם העצורים לא ישוחררו, ולעומת זאת רמוזו על היענות אפשרית אם הנדון-למוות יערער על פסה"ד. לבסוף, אף כי גרונר סירב, לערער, פקד ברקל על השתיית ההוצאה להורג, והעצורים שוחררו.⁸⁹ כך גבר בינואר 1947 מתח-הטרור, לאחר שה, אות לחידוש המתיחות בא הפעם מצד הבריטים.⁹⁰ לא לגירוש הבריטים פעל עתה אצ"ל, אלא להגנת כבוד לוחמיו וחייהם מפני מדיניות עונשי-הדיכוי של מונטגומרי וברקל.

ואולי דווקא ההצלפה בשוט המשפט הצבאי שיקפה את אבדן-העשתונות ואת ההתרוצצות הפנימית בממשלה הבריטית: בחודש ינואר ניסו הבריטים להשיג מהיהודים ומהערבים הסכמה לפשרה כלשהי. הצעותיהם נדחו מכל צד, ואז הכריז ביוני ב-14 בפברואר 1947 בפני הערבים, וב-18 לחודש בפר-למנט, שבריטניה תעביר את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם.⁹¹ מה היתה כוונתו של ביוני? האמנם הגיע עד משבר ונואש מניסיון נוסף לפתור את בעיית הארץ, "המובטחת יותר מדי"? ואולי היה זה רק תכסיס: או"ם לא ימצא פתרון וממילא תיפול ארץ-ישראל לידי הבריטים ללא תנאים וסייגים מנדטורי-יים? בעת המו"מ נטה ביוני לגנף באו"ם כאיום, כבר מאז אוקטובר,⁹² וכל המנהיגים היהודים הגיבו על ההכרזה בחש-דנות. הרולד בילי, איש-אמונו של ביוני, אף טרח להסביר לדי-הורוביץ שאין ליהודים כל סיכוי באו"ם, כי לעולם לא יעשו ארה"ב ובר"ה"מ יד אחת לטובת היהודים ונגד ברי-טניה...⁹³

אך אף בראות הבריטים את ההכרזה כתכסיס, הן ביקשו להי-חלץ ממצב. בפברואר 1947 חשה ממשלת בריטניה שהיא שוקעת במשבר מחריף והולך. חברו יחד גורמים שבמדיניות העולמית, האימפריאלית והאזורית, ואף קשייה הכלכליים הגוברים של הממלכה המאוחדת מבית. סייקס מתקשה ליחס מניעים כלשהם לממשלה הבריטית, אלא רואה אותה שסועה מבפנים ואחוזת ניהיליזם וטירוף קיבוצי.⁹⁴ קירק נוטה להדגיש

את קשייה הכלכליים והגלובליים של בריטניה, בעידון בו נמתח "מסך הברזל": הוא כורך מחסור חמור בפתח באנגליה בחורף 1946—1947 עם התחלטה הבריטית לחדול מסייע ומייעוץ צבאי ליוון ולתורכיה ממרס 1947, ועם הכוונה לתת עצמאות להודו המחולקת בקיץ.⁹⁵ מאידך-גיסא הוא טוען שידי בריטניה קשורות בגלל הביקורת הטורדנית מארה"ב, שמדי פעם-הוציאה את אטלי וביוני מכליהם.⁹⁶ אולם קירק מייחס לביוני את השיקול שארץ-ישראל והנגב בפרט, נועדו לשמש תחליף לבסיס-התעלה!⁹⁷ שהרי בראשית 1947 עוד לא הושג הסדר אנגלו-מצרי, ובעיית הנגב הטרודה את ביוני במו"מ.⁹⁸ אדרבא, העיתונות המצרית עמדה מייד על משמעותו של המעשה: היהודים שוללים מן הבריטים את בסיסם בנגב.⁹⁹ מכאן שביוני ביקש להמשיך ולהחזיק בארץ-ישראל, אלא שהכיר באי-יכולתו לשלוט בארץ מכוח השררה, ולכן נזקק לגושפנקה בין-לאומית להמשיך הנוכחות הבריטית בארץ. הודאה זאת עצמה חושפת את המשבר הבריטי. כך סבר פרופ' ברנרד לואיס, מתוך שהרחיב את יריעת השיקולים האימפרי-אליים: יציאת הבריטים מהמזרח-התיכון, ולא מארץ-ישראל בלבד, נבעה מהעברת השלטון בהודו, מן ההודאה בחולשה ובפריון-רצון עקב הכישלון במציאת פתרון לבעיית ארץ-ישראל, וכן מאי-הבנה לכווחות החדשים בעולם הערבי, אולם לדעת לואיס היה גורם עמוק ושורשי יותר, והוא ההתשה ודלדול-המשאבים של בריטניה במלחמת-העולם השנייה. תשי-שות זאת גרמה לנשיא טרומן, "להחליף" את הבריטים בתפקי-

דיהם ביוון ובתורכיה, ואחר-כך גם באירן.¹⁰⁰ לא נדון כאן בשאלה מה משקלו של המאבק היהודי בין גורמי המשבר הבריטי. נצטמצם בבחינת השאלה אילו מדרכי-הפעולה היהודית הכבידו ביותר על הבריטים, והיטו את כף ה-הכרעה.

המשבר במאבק אירע לראשונה במחנה היהודי, ונגלה ברתיעה ממאבק-האש ובנסיגה לתכנית החלוקה. אולם המאבק הוגבר בכל זאת ונמשך ללא רתיעה על-אף ההתנגדות האנגלית הגוברת. בראש וראשונה הוגברה ההעפלה בממדיה, בכוח דחפה, מריה והתמדתה. בשלב הקריטי לפני הרתיעה הבריטית, בקונגרס הכ"ב, קבע בן-גוריון: "בהעפלה מתגלה עכשיו... הכוח החיוני המופלא של עמנו... שום מערכה לא תדמה בתקופה זו למערכת-ההעפלה."¹⁰¹

החדירה הישובית הנרחבת למרחבי הנגב חברה להעפלה, בלחצה על ממשלה שביקשה להיאחז בנגב לצרכיה האסטר-טגיים. ג' אלטרמן היטיב להבחין ברגישות בריטית זאת, בשירו על "צריף בנגב" ועל הנערה היושבת בו בקראה ספר:

רק אחר שיצאנו לשוב למכונית,
הזכירנו השחק עצום-הכיפה,
כי עברנו על-פני העמדה הקדמית
אשר נפש העם בכפה...

גם ללונדון היה במזרח התיכון
קל יותר, לולא היא וספרה צננת.

— — — עת ראשי ממשלות עוצמים עין לישון

אור חדרה משנה את מפת המזרח.¹⁰²

רגישות זאת ניכרת בדיונים המדיניים, בעוד דעת הקהל נתונה להתגברות הטרור. אך מה השיגו ארגוני הפורשים בהלקאת

ובחטיפות? האמנם עירערו את רוח המדינאים הבריטים יותר משגירו את המפקדים הצבאיים לטרור נגדי? „השבת השחורה“ הוכיחה שהבריטים רואים את יריבם האמיתי בסוכנות היהודית ובכוחות ה„הגנה“ הסרים למרותה. אך אלה היו שרויים עתה בהפוגת-אש, בעת שההעפלה וההתיישבות הגבירו קצבם.

מעתה ואילך היה על ההנהגה היהודית לשבש את תכסיסו של בויין, ולעשות ככל יכולתה נוכח החבלנות המדינית הבריטית, כדי לסייע בידי ארגון או"מ הבלתי-מנוסה להגיע להכרעה כלשהי, לטובת המאוויים הציוניים.

שלב ג' — למען החלטת או"מ

עוד בדצמבר 1946, בטרם תיוודע כוונת הבריטים לפנות לאו"מ, הוחלט בקונגרס הציוני הכ"ב להמשיך בהפוגת מאבק-האש, ולהתרכז בהגברת ההעפלה וההתיישבות. ח' וייצמן לא נבחר מחדש, באוירת העימות הגוברת עם בריטניה. אותה שעה גברה ההכרה שיש להיכון גם לעימות מחדש עם ערביי ארץ-ישראל שיסתייעו במדינות ערב, ובן-גוריון נטל על עצמו את תיקי-הביטחון בהנהלת הסוכנות.¹⁰³ ההכנות לעתיד נראו עיקר בעיני הרוב „המתון“ בהנהגה ונדחו תביעותיהם של ה„אקטיביסטים“ לחידוש מאבק-האש. ניתן אך אישור מוגבל ומסויג להגיב במאבק „צמוד“ על פגיעות בריטיות בהעפלה ובהתיישבות. החלטה זאת קוממה את פעילי המאבק ב„הגנה“, אך הללו קיבלו את מרות ההנהגה והחליטו למצות עד תום את האפשרויות להפגין התנגדות לתפיסת האניות, ולפגוע בציי-הגירוש.¹⁰⁴

בעקבות הכרזת בויין ולקראת ההתמודדות הקרובה בזירת או"מ, גבר ההכרח לגייס את אהדת העמים והמשלות למאבק-העצמאות היהודי — וההעפלה הפכה עוד יותר מקודם ל„מאמץ העיקרי“ במאבק. מתוך הערכת הסיכויים המדיניים בלטה ההכרה בצורך לזכות במידת אהדה כלשהי לציונות גם בעולם שמעבר ל„מסך הברזל“, ולפחות למנוע וטו סובייטי על החלטה פרו-ציונית. עד כה עמדה ברה"מ בשלילתה האידיאולוגית לציונות והתכחשה לעצם הלאומיות היהודית, אך אם בכל זאת נשקף למדיניות הציונית סיכוי לטרור את קליפתם של בויין ובילי, נסמך סיכוי זה על הרמזים לאהדת הרוסים ל„בריחה“ ולהעפלה. מראשית ה„בריחה“ לא נתקלו השליחים בהתנגדות תקיפה למעבר הגבולות מערבה.¹⁰⁵ במאי 1946 לא מנעו את הפלגת „מכס נורדוי“ מנמל קונסטנצה. מאז ועד המשבר הבריטי הגיעו עוד ארבע אניות מהבלקן, אחת מבולגריה ושלוש מיוגוסלביה, אות לתמיכה נמשכת במאבקם של המע-פילים בארצות אלה, ולכן לפחות רמו עקיף לכך שברה"מ אוהדת את ההעפלה.¹⁰⁶

חודש וחצי עבר מאז הכרזת בויין ועד שהגיש את הבעיה לאו"מ ב-2 באפריל. ב-28 באפריל נפתח כנס העצרת, ונס-תיים ב-15 במאי בהחלטה לשגר לארץ-ישראל ועדת-חקירה ובה אחד-עשר נציגי המדינות הקטנות. כל אותה עת גאתה ההעפלה והלכה. ממחצית פברואר עד סוף אפריל הגיעו תשע אניות, אך הגברת ההעפלה לא התבטאה דווקא במספר האנ-יות והעולים, אלא בהחרפת המאבק ה„צמוד“ ובהתנגדותם של המעפילים לגירושם. בליל 13—14 בפברואר, עוד לפני הכרזת בויין, חיבל הפלי"ם בשלוש מהסירות לציד-מעפילים,

ובהמשך החודש חמקה האניה „חיים ארלוזורוב“ מבין המש-חתות העטות עליה, הבקיעה ועלתה על שרטוני החוף מול בת-גלים. ב-12 במרס הערים קברניט האניה, שבתאי לוזינסקי על הצי הבריטי, קרב לחוף ניצנים והספיק להנחית את מרבית המעפילים. המוני מתיישבים הוזעקו לעבר ניצנים והתערבבו במעפילים, והשלטונות גאלצו לאסור ולהגלות לקפריסין ותי-

קים ומעפילים ללא הבחנה, לנוכח מרי והתנגדות תקיפה. ב-3 באפריל עלה בידי חבלני הפלי"ם לפגוע בשתי אניות-גירוש. לאניה אחת הוצמד מוקש בחיפה, והפיצוץ אירע תוך הפלגתה למצרים. עוד יותר הופתעו הבריטים מהחבלה הש-ניה: בחוף קפריסין נפגעה אניה בידי חבלני הפלי"ם שהגיעו מתוך אחד המחנות באי. בהמשך החודש הגיעה „תיאודור הרצל“ מצרפת עם כ-2,650 מעפילים, וניהלה קרב נואש עם המשחתות הבריטיות.

בעוד ההעפלה הגוברת ממקדת עניין ואהדה בעולם, חלה שוב הסלמה במלחמת הארגונים הפורשים בבריטים בארץ. השלטון פינה את בני המשפחות והסתגר ברובעי-מצודה — ה„בוינג-גרדים“, וערך פעולות עוצר ומצוד נרחבות. פעולות אלה העיקו על הציבור, אבל לא שיתקו את המחחרות. בפברואר 1947 פוצץ אצ"ל מועדון-קצינים בירושלים ו-24 איש נהרגו בו. במרס חיבל לח"י בבתי-הזיקוק וגרם לשריפת דלק גדולה וממושכת. שלושה חודשים ניסו שתדלנים להמתיק פסקי-מוות על דב גרונר ושלושת חבריו, אבל השלטונות לא שעו להם, ובאמצע אפריל העלו לגרדום את ארבעת הנדונים. ימים מספר לאחר-מכן התאבדו שני נדונים-למוות בכלא, ערב הוצאתם להורג. לנוכח הסכנה לחייהם של עצורי המחחרות ביצע אצ"ל ב-4 במאי פריצה נועזת ורבת רושם לכלא עכו, והצליח לחלץ רבים מהעצורים והנדונים, תוך אבידות כבדות לתוקפים ולגמלטים. מ' בגין סבור שפעולות המחחרת דחקו בבריטים ואילצום להזדרז בהעלאת בעיית ארץ-ישראל באו"מ.¹⁰⁷

מפולת חומות עכו הידהדה בעולם, בעת שנמשכו דיוני עצרת או"מ. והנה הוטלה בלייק סכסס „פצצה“ דיפלומטית: ב-14 במאי, ערב נעילת העצרת, הפתיע א' גרומיקו את העולם בגילוי הבנה לשאיפותיהם של היהודים למולדת ולעצמאות!¹⁰⁸ לא זו בלבד שהכרזת גרומיקו שברה את כליהם של בויין ובילי, ואף של אוהדיהם במחלקת המדינה של ארה"ב, אלא שהדהימה והפתיעה את המדינאים היהודים, שלא העזו לצפות לתמיכה סובייטית במדינה יהודית.¹⁰⁹ ג' אלטרמן ידע לבטא את הלם ההפתעה בישוב:

„לגרומיקו אנדרי.

לייק סכסס. קריית או"מ.

תודה.

אין מילים.

הישוב עוד המום.“¹¹⁰

עד כה לא ניתן הסבר רוסי ברור לתמורה במדיניות הסוב-ייטית, ובוודאי אין לדעת אם המאבק היהודי הצליח להשפיע על שיקולי הקרמלין באותם ימים, ואפילו כן — מה משקל המאבק בשיקוליהם של מתכנני המסעים המדיניים שם. לדעת חוקרים בריטים, לא ביקשו הרוסים אלא לסלק את הבריטים מארץ-ישראל, ואמרו נואש מלהסתייע בערבים לערעור העמדה הבריטית במזרח-התיכון.¹¹¹ ד' הורוביץ סבור, כמו החוקרים

הביטחון מאז הקונגרס הכ"ב, היטה את מחשבת הפיקוד מן הבעיות „הבוערות” של המאבק בהווה, שעיקרו מדיני, וכיוון אותה לעבר ההתמודדות הצבאית הצפויה עם הערבים. בלחצו הוחל בהכנות ארגוניות מרחיקות לכת, וחלו תמורות רדיקליות בתחום התעש והרכש של נשק כבד.¹¹⁷

כל ביטויי המאבק, הנסתרים והגלויים, הגיעו לשיא חדש כאשר ועדת או"מ באה ארצה במחצית יוני.

הפורשים ביקשו להפגין את החרפת מאבקם, אך „הגנה” ניתנו הוראות לסכל מבעוד מועד פעולות-ראויה קטלניות. ביוני סוכל נסיון אצ"ל לקדוח מנהרה אל מתחת למשרדים הבריטיים שב„בית-הדר” בת"א, ונמנע נסיון התנקשות בחיי המפקד הבריטי מקמילן, מחליפו של ברקר.¹¹⁸ אך דווקא בעת שהות הוועדה בארץ, הפגינו הבריטים שוב את ידם החזקה בתליית עצירים מפורצי כלא עכו. אצ"ל הגיב בתליית שני סמלים בריטיים.

על-אף הכל לא רותקו עיני הוועדה רק אל תחרות-הדמים בין השלטון והפורשים. הם חזו גם במבצע-ההתיישבות בנגב, שהציג את אופיו הבונה והיוצר של המאבק היהודי, ואחד מחברי הוועדה העיר למלוהו הלל דן: „צינור המים הזה יתן לישראל את הנגב.”¹¹⁹

ההתיישבות בנגב יכלה לזכות בהבנה ובהערכה, אך ההעפלה היה בכוחה להלהיב ולהסעיר. בליל 11—12 ביולי נפתחה מערכה ראשונה בדרמה כבירה שהעלתה את ההעפלה לשיאה — האניה „יצאת אירופה תש"ז” חמקה באותו לילה מנמל קטן בדרום צרפת, ועליה יותר מ-4,500 מעפילים. הבריטים, שניסו לעכב את הפלגתה, ליווה כל הדרך, אך במפתיע עטו עליה בעודה מחוץ למי-החופין של ארץ-ישראל. המשחתות נגחו את האניה פעמים-מספר, לפני שעלה בידי נחתי-הצי לעלות על סיפונה נוכח התגוננותם העיקשת של המעפילים, אשר שלושה מהם נהרגו בקרב, ביניהם איש צוות יהודי אמריקני. אחרי שנגררה האניה הפצועה לחיפה, שוב נתחולל מאבק על הרציף, כאשר המעפילים נסחבו-נדחפו לשלוש אניות גירוש, ואותה שעה הפרו המוני יהודים את העוצר שהוטל על חיפה, וצעדו לעבר הנמל עד שנעצרו באש, בעוד כמה מחברי ועדת או"מ צופים בנעשה.

עד מהרה נודע שהפעם החליט ביון ללמד לקח בל יישכח את המעפילים ואת ידידיהם הצרפתים כאחד. אניות הגירוש לא פנו לעבר קפריסין, שמחנותיה היו כבר מלאים עד אפס מקום, אלא יצאו חזרה לאירופה. בתגובה על אכזריות זאת, ניתן לפלמ"ח אישור מיוחד לפעולה, ובשתי פשיטות קלאסיות חדרו החבלנים בליל 21—22 יולי לתחנות מכ"מ על הכרמל ופוצצו. כעבור יומיים חמקו חבלני פל"ם שוב מתוך מחנה קפריסין ופגעו באניית גירוש העוגנת בנמל פמגוסטה.¹²⁰

בטרם יצאו חברי ועדת-או"מ מהארץ, הוגש להם תזכיר תנועת המרי, שנכתב בידי ג' גלילי, ונערכה פגישה של חברי מטה ה„הגנה” וחברי הוועדה. דומה שהללו התרשמו מהיקף כוחה של ה„הגנה”, מעומק שורשיה בשדרות העם, מתוקף-המשמעת ומכור-הביצוע הקרבי שלה. להתרשמות זאת נודע משקל רב במסקנותיה, שכן המליצה על מתן עצמאות ליהודים, והמליצה כזאת אומרת קודם-כל אָמון ביכולתם לעמוד על משמר עצמאותם.¹²¹

הבריטים, שהרוסים לא נתנו אָמון בליגה הערבית, אך מוסיף: אכן שאפו לשים קץ למנדט הבריטי בארץ-ישראל, גם ביקשו לרכוש את אהדת יהודי העולם.¹¹² אביגדור דגן סבור, בעק-בות ל' פטרוב, שהרוסים ביקשו לחדור לים התיכון, ולסלק את בריטניה מעמדותיה. הם נהגו מתוך הערכה שלילית לערבים, ומאידך גיסא טיפחו צפיה מוטעית שהיהודים יילחמו אף בעד אינטרסים רוסיים.¹¹³ לאחרונה סובר ו' לאקר, שברה"מ רצתה להיבנות מאהדת העולם לניצולי השואה, ועם זאת ראתה את תנועת העצמאות היהודית משרתת את המהפכה העולמית, וממלאת פונקציה „מתקדמת אובייקטיבית”, בערערה את עמדת בריטניה.¹¹⁴ אם המדיניות הסובייטית אמנם נבעה גם מאהדה לשארית הפליטה, או אם רצתה להיבנות מאהדת העולם לעקורים, אין מנוס מלזקוף את המפנה האידיאולוגי והמדיני הזה לזכות ההעפלה, שהפגינה את סבל הפליטים והוכיחה שלא יירתעו מכל בחתירתם לארץ-ישראל.

אבל ההעפלה לארץ-ישראל לא היתה בעיניהם של הרוסים אלא אמצעי למטרה הרוסית העיקרית — סילוק הבריטים. ודווקא מתוך אינטרס זה עשויים היו להתרשם במיוחד מההיאח-זות היהודית בנגב הצפוני, בעת שהבריטים רצו לקיים את מאחזם בנגב ובסיני, ממזרח לתעלה. ניתן לשער שהתרשמו מאולת-היד של הבריטים ומאי-תגובתם נוכח התיישבות זאת. מדינאים ריאליסטים ואסטרטגים יכלו להיווכח שעלה בידי היהודים לקבוע „עובדות בשטח”.

כבר לפני נאום גרומיקו הראו הרוסים הבנה להעפלה, אך האם יש הוכחה לעניינם המיוחד בנגב? — ידוע, שתוך מלחמת העצמאות תמכו במדינת ישראל בעקיבות. לנוכח הנסיונות הבריטיים להשיג מאחז למדינות ערב בנגב מדרום לקו מג'דל—חברון, ולנוכח תכניותיו הדומות של הרוזן ברנ-דוט, הגנו גרומיקו, מאליק וצ'ראפקין על זכות היהודים לפתח את הנגב, ואולי יש בסוף המעשה הוא ללמד על ה„מחשבה תחילה” שקדמה לו. אך יהיו שיקוליהם ב-1947 אשר יהיו, בוודאי לא נתחולל המפנה הסובייטי בן-רגע. הקו החדש, בו הפתיע גרומיקו במידה כה רבה, בוודאי לא נקבע במשלחת עצמה על-פי שיקוליה, אלא נקבע לפני סוף אפריל, כאשר המשלחת הרוסית יצאה לעצרת, לאחר הערכת-מצב קפדנית ויסודית. בוודאי שקלו הרוסים, שבכך ינעצו טריו בין ארה"ב, הרוצה אף היא להקל את סבלם של יושבי המחנות, ובין בריטניה.¹¹⁵

המעפילים, הפורשים והמדינאים „וכו בכותרות”, אך כל אותה עת נמשכה בחשאי ומחשש לעינא בישא פעולה חלוצית-כיבושית ממושכת ונרחבת: מראשית 1947 ועד הקיץ עסקו עובדי „סולל-בונה” ו„מקורות” בהנחת שני קווי-המים מניר-עם לישובי הנגב החדשים, וח' לסקוב שקד על אבטחת המבצע. הצינורות פתחו בפני גרעיני המתיישבים אפשרויות ראשונות לפיתוח חקלאי ולתחילת המעבר מהיאחזות להתנח-לות. מבצע מוצנע זה לא הטביע מייד את רישומו, אך עינו החדה של נ' אלטרמן הבחינה מייד כי גורלה של ההיסטוריה אינו נתון עוד בידי הקבינט והסינטור, אלא עושה אותה „האינסטלטור, אשר כיוון צינור עם ברו למדבר.”¹¹⁶

בחדשים מאי—יוני 1947 התרכזה מפקדת ה„הגנה” בהערכת-מצב מחודשת לקראת הבאות. בן-גוריון, שלמד את בעיות

חברי הוועדה גם נועדו עם מ' בגין ויכלו לעמוד על הניגודים בין הישוב המאורגן ובין הפורשים.¹²² בעת שהוועדה יצאה מן הארץ לחבר את דו"ח, המשיכו מעפילי, "יציאת אירופה" במאבקם הממושך מתוך מכלאותיהן של אניות-הגירוש, ואילו הבריטים הידרדרו לנסיגות-דיכוי גוברות והולכות: במשך שלושה שבועות נכשלו בנסיגותיהם לאלץ את המעפילים לרדת בחוף צרפת, בעוד צרפת מוכנה לקלוט רק מי שירד מרצונו. לבסוף פנו משם, ולאחר נסיון-כשל להוריד את המגורשים בגיברלטר, הובאו להמבורג ב-7 בספטמבר והועברו למחנות בגרמניה. לא היה כמאבקם של אלפי המעפילים להמחיש את השאיפה היהודית למולדת, וכגודל המפגן היהודי בלט הכישלון הבריטי. אף חוקרים אנגלים הודו באזלת-היד לנוכח ההעפלה, וטענו שבין נפל במלכות שהשכילה ה, "הגנה" לטמון לו קבל עולם.¹²³ הוועדה המליצה כידוע על כינון שתי מדינות בארץ-ישראל, ובתגובה הודיע שר-המושבות הבריטי באו"מ בסוף ספטמבר 1947, שממשלתו תקדים להוציא את הצבא והמנהל מארץ-ישראל. לכאורה לא היה לבריטים עוד עניין בארץ-ישראל כבסיס, כי בינתיים נכשלה הצעת-החלטה מצרית במועצת הביטחון בעד פינוי הבריטים; בסיסי התעלה נשארו לפי שעה בידיהם, ובעתיד יפנו את כוחותיהם לבסיס בקניה.¹²⁴ היהודים לא קיבלו הודעה זאת כפשוטה, אלא כניסיון אחרון להרתיע את או"מ מלהגיע להכרעה. מ' שרת ראה בהכרעה זאת את נצחון המאבק, וזוקף את ההישג הסופי לזכות המאבק המדיני: "הכרעה גורלית זו נפלה לבסוף לא במערכות המאבק בארץ אלא בזירת ההיאבקות המדינית באו"מ".¹²⁵ אולם דברים אלה נכונים רק ככל שהם משקפים את כושרם של המדינאים היהודים למצות הישג מדיני ממאמצי המאבק על פני הימים ובארץ. הבריטים עצמם עדיין לא אמרו גואש, אף כי לכאורה משכו ידיהם מארץ-ישראל. את הנגב לא אבו לנטוש, וסמכו על מחלקת המדינה בארה"ב שתחזיר את הנגב לידיהם: גבולות החלוקה ישונו בהשפעת ארה"ב כך שהנגב, ולפחות דרומו והמוצא לים-סוף יופקעו מתחום ישראל. אך ח' ויצמן נתגייס לסכל את כוונתם. בפגישה אישית עם הנשיא טרומן עלה בידו לשכנעו לתמוך בחלוקה, "אנכית" של הנגב, ולהעניק למדינה היהודית מוצא למפרץ אילת.¹²⁶ היתה זו דוגמה נדירה של השפעת האישיות על ההיסטוריה. ההישג הגדול של המאבק היהודי בשלבו השלישי היה קודם כל בכך שאו"מ הצליח להגיע לידי החלטה כלשהי, למרות ההתנגדות הבריטית והערבית. פי כמה גדל ההישג, כאשר ההחלטה הכירה בזכות היהודים לעצמאות והעניקה למדינה מרחב בר-קיום. הכרעה זאת שיקפה בראש וראשונה הכרה בין-לאומית בזכות תביעתם של היהודים למעמד של עם, ואין ספק שלא היה כמו ההעפלה להמחיש את התלכדות העם היהודי לתפוצותיו בשאיפה למולדת ולעצמאות. ועדת או"מ קבעה בבירור ש, "עליה יהודית היא הבעיה המרכזית של ארץ-ישראל כיום", וראתה בהקמת מדינה יהודית סיכוי להמשיך בעליה-רבתי ולהגיע בכל זאת לשיתוף-פעולה בין יהודים וערבים, שיוכו אף הם למדינה.¹²⁷

ההתיישבות בכלל, והפריצה לנגב מאז אוקטובר 1946 בפרט,

קבעה את זכותם של היהודים על הנגב, כי הוכיחו את רצונם ויכולתם לפתחו וליישובו. בחזונו ובכוח אישיותו הצליח ויצמן להרחיב את תחום המדינה מעבר למאחו הישבי בנגב עד מפרץ אילת. הבריטים שאפו עד הסוף לשלול מישראל דריסת רגל בנגב הדרומי, אך לעומתם הבינו הסובייטים כנראה מלכתחילה את האיום האסטרטגי לבריטים, הטמון בהתנחלות היהודית ב, "אדמה ללא צל".¹²⁸ לאחר החלטת או"מ קבע בן-גוריון ש, "הפלא קם ויהי" בזכות שהעם היהודי האמין, ובזכות ברכת מפעלו החלוצי במשך שלושה דורות, "עד הנחת צינור המים וייסוד הישובים הצעירים בנגב".¹²⁹ מאבק-האש תרם רק תרומה משנית בשלב זה. עיקר ההישג לא היה בהצלחה קרבית זו או אחרת נגד הבריטים, אף כי ללא ספק העמיקו הפורשים את התסכול הבריטי, והוכיחו העזה והקרבה עליונה בפעולותיהם העקובות-מדם.¹³⁰ הפלמ"ח חזר ופגע בתהנות המכ"מ והפל"ם הוסיף וחיבל באניות-גירוש, והוכיח רוב-תושיה וכושר-ביצוע ביבשה ובים, על-אף ההגבלות המדיניות והשאיפה למנוע קרבנות-אדם. אך דומה שהכריע הסך-הכל של עוצמת המגן העברית והנכונות למאבק — אות לכך היא אמונתה של ועדת או"מ ביכולתו של הישוב להגן על עצמו. המשמעת הלאומית של ה, "הגנה", הריסון וההבלגה דווקא, באו עתה על שכרם, יותר מהתמודדות-הדמים הנמשכת של הפורשים עם הבריטים, אף בשעה שהללו כבר הפקידו את ההכרעה המדינית בידי או"מ.

פ י כ ו ם

מהות המאבק נשתנתה תוך כדי מהלכו: הוחל במאבק נגד המשטר הבריטי העוין, אך לאחר משבר המאבק, כאשר בעיית ארץ-ישראל נמסרה לאו"מ, עברנו למאבק בעד הכרעה בין-לאומית על עצמאות ישראל.

יש עניין לבחון את מכלול הגורמים המדיניים העולמיים שחוללו את החלטת או"מ, כאשר עשו ארה"ב וברה"מ בעצה אחת, בעוד, "מסך הברזל" הוצף בינו וארה"ב נערכת ל, "מלחמה הקרה" ולתכנית מרשל. הן שעת-הכושר האחרונה להבנה מעין זו בין שתי המעצמות הלפה מספר חודשים בלבד אחרי יום ההחלטה: כבר בראשית 1948 פרץ משבר ברלין, ארה"ב וברה"מ הגיעו לידי עימות, ובריטניה ניצבה לצד ארה"ב בחזית ההיא. אך היא משקלם של גורמי-כוח עולמיים רב ככל שיהיה, בוודאי מילאה יוזמת המאבק היהודית תפקיד של ממש בהשגת ההכרעה באו"מ. אין לשער כלל את עצם הדיון באו"מ ואת שיגור ועדת-החקירה שלו אלמלא המאבק. יתר-על-כן, הלחץ הגובר והולך של המאבק בדרכיו המגוונות והמשולבות קירב וזירז את ההחלטה, בטרם תחלוף ההזדמנות.

בבואנו להעריך מהי תרומתה של כל דרך-מאבק להישגו הכולל, ייאמר מייד: לא מאבק-האש קבע את תוצאות המאבק. ההעזה וההקרבה של הלוחמים האירו לנוער היהודי והפיחו בו עוז לקראת הבאות, אולם במערכה המדינית-במהותה מילא מאבק-האש אך משימה משנית. וזאת לזכור: הטוענים ש, "המרד" גירש את הבריטים, נשאו אך בחלק ממאמץ משני זה, ככל שנרבה או נמעיט בהערכת חלקם.

המאבק-באש לא רק הוכיח לישוב ולעם היהודי את כושר-העמידה והלחימה שקם בקרב, אלא הרשים גם את הפיקוד

לאחר החלטת או"מ, כאשר תם המאבק והחלה מלחמת השחרור.¹³¹

ההתיישבות תרמה את תרומתה העיקרית למאבק דווקא בעת המשבר, ומשום כך יש לראות בזינוק לנגב את אחד הגורמים שריפה את ידי הבריטים, וגרם להם להוציא את בעיית ארץ-ישראל מידיהם. הנחת הצינורות הוכיחה את רצונם הנחרץ של חלוצים ובונים להתמיד בעיצומו של המאבק בגאולת קרקע ובפיתוחה, והרחיבה את גבולות המדינה-לעתיד. נראה שהיה בזינוק לנגב גם כדי לשכנע את הסובייטים שיש בידי היהודים מנוף לערעור העמדה הבריטית. אם אכן כך הוא, תרם הזינוק לנגב למפנה הגורלי במדיניות הסובייטית ולתמיכתה בציונות. ההנהגה המדינית היהודית התעלתה על פירוד פנימי בין „מתונים“ ו„אקטיביסטים“ ועל רפיון הידיים בעת המשבר, ובהנהגת בן-גוריון ידעה להפיק את מלוא ההישג מן השילוב של כל דרכי המאבק. דווקא בשעת ההכרעה באו"מ זכתה ההנהגה לתוספת-כוח חיונית, כאשר ח' ויצמן הטיל את מלוא משקל אישיותו למערכה המדינית והיטיה את הכף. המדען, החוזה והיוצר, אשר בכל תקופת המאבק שאף לרסן ולצמצם את מאבק-האש, והורחק בקונגרס הכ"ב מהנהגה-בפועל, נתגייס אף הוא מחדש למאבק. כך נתלכדו כל כוחות ההנהגה בשעה האחרונה ומיצו את פירות המאבק, ששאב את תמצית כוחו ואת חיוניותו מפועלם של המפעילים, החלוצים והלוחמים.

הבריטי באביב 1946 ואת ועדת או"מ בקיץ 1947. יש מן המאלף בכך שדיארסי גילה דעתו על עוצמת ה„הגנה“ עוד לפני שהגיע מאבק-האש לשיאו בליל-הגשרים. ואילו ועדת-או"מ שבה ונשכנעה בעת ששררה הפוגה והקפאה כמעט מוחלטת בפעולות-הקרב של ה„הגנה“, לאחר הפירוד החדש בין ה„הגנה“ והפורשים ובעת עימות ביניהם. שעתו הגדולה של המאבק הצבאי לחיים או למוות הגיעה אחרי תום „תקופת המאבק“, במערכות מלחמת-השחרור. עתה נקראו כל כוחות-הלחימה בישוב לעמוד במבחני-הדמים של העצמאות המתחדשת, ונתגלה אף מלוא ערכו של החזון הבטחוני והמדיני שהדריך את בן-גוריון מעת שעשה להרחבת התעש בקיץ 1945, וביתר שאת — בהכנות לקראת מלחמה מאז קיץ 1947.

ההעפלה היתה עיקרו של המאבק וחוט-השדרה שלו. היא החלה עוד לפני פתיחת מאבק-האש, ליכדה סביבה את כל העם, היוותה בסיס וצידוק למאבק-האש וגייסה אהדת קרובים ורחוקים לשאיפת העם למולדתו. ההעפלה היא דרך-המאבק היחידה שנמשכה ללא-הפוגה בכל שלביו, ואף גאתה והלכה משלב אל שלב בממדיה ובמתח האנושי הכביר שחוללה. רבבות המעפילים עשו לאל את מכסות הספר הלבן וחרצו את דינו. ככל שהגבירו הבריטים את מלחמתם במעפילים, הגבירה אף ההעפלה אוגים, עד למאבק-השיא של „יציאת אירופה תש"ו“, שלא הגיע לסיומו אלא לאחר שוועדת או"מ הגישה את הצעותיה. מכות תנופתה גמשה ההעפלה עוד ביתר-שאת

טבלת סיכום להעפלה ימית

הערות

1. החלוקה לשלבים ותאריכיהם — לפי האמור בגוף המאמר. הובאו בחשבון תאריכי הגעתן של ספינות המעפילים, כי מועד הגיען של האניות קבע את עיקר השפעת ההעפלה במאבק.
2. הטבלה מבוססת על „ההגנה“ עמ' 1902—1903.

מס' אניות בחודש	מס' מעפילים בחודש	מס' חודשים	קיבול ממוצע	אניות	מעפילים	התקופה	
2	161	2	81	4	322	אוגוסט—ספטמבר 1945	לפני המאבק
1.3	800	10	615	13	8,002	שלב א. אוקט' 45—22 יולי 46	
2	2,150	7	1,075	14	15,048	שלב ב. 22 יולי 46—14 פבר' 47	
1.7	2,181	10.5	1,272	18	22,901	שלב ג. 14 פבר'—29 נוב' 47 ¹	במאבק
				45	45,951	סה"כ לתקופת המאבק	
2.5	4,185	5.5	1,644	14	23,017	מהחלטת או"מ עד הכרות העצמאות	מלחמת השחרור

1. לרבות האניה „בן-הכט“

34. ד' בנגוריון, מדינת ישראל המחודשת, ת"א 1969 (להלן — דב"ג, מדינה), עמ' 66—67. אבידר, עמ' 202—211. מ' וייסגל מספר על ברכתו של ויצמן ליוזמה זאת. הנ"ל. ... עד כאן, ירושלים 1971, עמ' 180.

35. אבידר, עמ' 263. ההגנה, עמ' 1234—1236.

36. פעולת אצ"ל לתפיסה נשק סיכנה מכוון ליד רחובות. פלמח, עמ' 547. אבידר, עמ' 209. מ' בגין טוען שהיתה זאת פעולה מקומית, ללא נטילת רשות מראש מספקתו. הנ"ל, עמ' 264—265.

37. ההגנה, עמ' 1232. א' וינברג, פרקי תעש, מערכות תשי"א, עמ' 167—178. 181—194. א' דקל, עלילות ש"י, מערכות 1953, עמ' 66—69. קירק מציין את רגישותה של ההגנה לחיפוש נשק. הנ"ל, עמ' 219—220.

38. י' סלוצקי רואה את „האות הראשון” בליל עלתית. הנ"ל עמ' 7.

39. ההגנה, עמ' 1066.

40. סלוצקי, עמ' 7.

41. דב"ג, במערכה, עמ' 152. י' סלוצקי מזכיר את ההחלטה הבריטית בפתח פסקה על „סיומו של המאבק”. הנ"ל, עמ' 31.

42. מערכות 174—175, עמ' 67.

43. קירק, עמ' 239. הוא דן בתקופת אפריל—נובמבר 1947.

44. ראה הע' 7.

45. אבידר, עמ' 214—215. ההגנה, עמ' 853. הרכב הוועדה: הרב י"ל פישמן (מיומן) — יו"ר, מ' סנה, פ' ברנשטיין, ל' שקולניק (אשכול), י' אילסון (ברייהודה), י' ריפתי, ד' רמז (ברעה מייצגת), מלכתחילה נתמנו ד' בנגוריון, מ' סנה ומ' שפירא לוועדה מיוחדת לניהול המאבק (ההגנה, עמ' 1738). י' גלילי מתאר את הלבטים שקדמו לאישור כל פעולה, פלמ"ח, עמ' נה—נו.

46. אבידר, עמ' 219. י' וייץ, התנחלותנו בתקופת הסער, מרחביה 1947, עמ' 117.

47. כך הבין בארטלי קראם, חבר אמריקני בוועדה, את תזכיר תנועת המרי שהוגש לוועדה. הנ"ל, מאחורי פרגוד המשי, ירושלים 1947, (להלן קראם), עמ' 201.

48. המספרים מעובדים מההגנה, עמ' 1902—1903. וראה טבלת סיכום בנספח ג.

49. אבידר, עמ' 222. קירק, עמ' 210 לעומת בגין, עמ' 271.

50. י' אלון, פלמח, עמ' 543—544.

51. אבידר, עמ' 224—227. פלמח, עמ' 555—556, 560—561.

52. קראם, עמ' 203—204. ובעקבותיו אבידר, עמ' 232; ההגנה, עמ' 819. הערכת מודיעין בריטית על המחחרות היהודיות מובאת ב"פלמח, עמ' 625—627.

53. פלמח, עמ' 566—567. ההגנה, עמ' 824, 1130—1131 (והערה בעמ' 1174).

54. „הבריטים יכלו להיווכח, כי הוקם כוח רציני המסוגל לשבש את תכניותיהם הצבאיות באזור”, ההגנה, עמ' 885. (המבצע), „היה גדול בהיקפו וחשוב מבחינה מדינית”. בגין, עמ' 284.

55. ההגנה, עמ' 887, 919.

56. זכרונות פילדמרשל מונטגומרי, מערכות 1959 (להלן — מונט-גומרי), עמ' 372. עמדתו המסתייגת מן המוסדות היהודיים כבר התגלתה בשנת 1939 (ההגנה — ג, עמ' 34).

57. שם, עמ' 373.

58. שם, עמ' 376. הושה אבידר, עמ' 240. ההגנה, עמ' 890.

59. נתפסו במשרדי הסוכנות מסמכים ששימשו לבריטים להוכיח את אחריותה של הנהלת הסוכנות לתנועת המרי העברי. קירק, עמ' 219. הושה אבידר, עמ' 238; ההגנה, עמ' 889. נ' גולדמן מספר שבנגוריון ביקש לטוס ארצה, כדי להצטרף לחבריו שבמעצר, ובקושי מנעוהו מכך. זכרונות נחום גולדמן, ירושלים 1972 (להלן — גולדמן), עמ' 208.

60. פלמח, עמ' 571, 572—574. אבידר, עמ' 240—241.

61. סלוצקי, עמ' 20.

62. כבר לאחר חטיפת הקצינים הבריטים איים ויצמן בהתפטרות, אם לא יוכלו להטיל משמעת על אצ"ל ולח"י (ההגנה, עמ' 887). לאחר „השבת השחורה” תבע הפוגה מוחלטת עד להכרעת הנהלת הסוכנות (שם, עמ' 897. בגין, עמ' 291). וייסגל טוען שויצמן תמך בהעפלה ובהגנה עצמית, אבל שלל את שיתוף הפעולה עם הפורשים (הנ"ל, עמ' 179, 193). מאנקדוטה אחת משתמעת הסכמתו של ויצמן לפגיעה בתחנות המכ"מ. (שם, עמ' 181).

63. עדיין גטוש הפולמוס על האחריות להרג. נראה שניתן לקבוע עתה רק שתנועת המרי אישרה את הפעולה (אבידר, עמ' 242), אולם ב"ביולי תבעה לעכב את הביצוע (ההגנה, עמ' 897—898). לאחר הפעולה נתקיים בירור בפני גלילי, אך עתה לא דנו, כמסתבר, בכך שאצ"ל הפר את פקודת ההשגחה, אלא י' שדה טען שאצ"ל פעל

1. י' סלוצקי, המאבק האנטיבריטי, 1945—1947, מטעם משרד החיינוך והתרבות ויד יצחק בן-צבי, פסח תשל"ב (להלן — סלוצקי).

2. מובא מתוך ישראל והתפוצות, התנועה הציונית, הסוכנות היהודית, ירושלים תשל"ל, עמ' 206—207.

3. יהודה באואר, דיפלומטיה ומחחרת במדיניות הציונית 1939—1945, מרחביה 1963, עמ' 274—283. הושה י' סלוצקי, ספר תולדות ההגנה ג (להלן — ההגנה), ת"א 1972, עמ' 533—543. (הגני מודה לפרופ' סלוצקי על שמסר לי את יריעות הספר לעיון לפני פרסומו).

4. הרב כספר, מהרבנים הצבאיים בחי"ל, מצוטט ע"י George Kirk, The Middle East 1945-1950, Oxford University Press 1954, p. 196, n. 3. (להלן — קירק). יהודה בראגינסקי, עם חותר אל חוף, הקבה"מ תשכ"ה, עמ' 369 (להלן — בראגינסקי). ההגנה, עמ' 1031 ואילך.

5. ראה טבלת אניות המפעילים, ההגנה, עמ' 1902—1903. הושה יהודה ואלך, אטלס כרטא לתולדות א"י מראשית ההתיישבות ועד קום המדינה (להלן — ואלך), ירושלים 1972, מפה 157. הנתונים כאן מעדכנים את הטבלה שבספר הפלמ"ח א (להלן — פלמח), עמ' 680—681.

6. ההגנה, עמ' 809.

7. מכתב של „אביעמוס”. מעריב, 3 אוקט' 71, עמ' 11. ההדגשות שלי. המכתב מובא בנספח א.

8. ד' בנגוריון, „אימון עולים למלחמה במשטרה בריטית”, דבר, 8 מאי 64, עמ' 2. באותו מקום — גרסה מקוצרת של מכתב-ההוראה הנ"ל (הע' 7).

9. יוסף אבידר, בדרך לצה"ל, מערכות 1970 (להלן — אבידר), עמ' 215. ההגנה, עמ' 853.

10. ד' בנגוריון, במערכה ה, מפא"י תשי"א (להלן — דב"ג, במערכה), עמ' 32.

11. משה שרת, בשער האומות, ת"א 1958 (להלן — שרת), עמ' 15.

12. ראה הע' 10. ההדגשות שלי.

13. בנגוריון כהוראותיו למפקדת ההגנה, 18 ביוני 1947. הנ"ל, בהילחם ישראל, ת"א תשי"א (להלן — דב"ג, בהילחם), עמ' 15.

14. הנ"ל, שם. ההדגשות במקור.

15. את"ה, אגרת לשליח ולחבר בגולה, 1 ספט' 1947. להבהרת המושג מאבק, עמ' 14—15. הדברים נאמרו בכנס מפקדים בסתו 1946. לאחר פיצוץ מלון „המלך דוד”. ראה נספח ב. הושה פלמח, עמ' כז.

16. מ' בגין, המרד, ירושלים 1965 (להלן — בגין), עמ' 7.

17. אבידר, עמ' 246.

18. ש' אביגור, בספרה של ב' חבס (עורכת), הספינה שניצחה, מערכות תש"ט, עמ' ג.

19. מ' בגין אינו מזכיר את ההתיישבות כלל ב„המרד”. במקום אחד הוא מותח ביקורת על הפלמ"ח, שחשף עצמו לפגיעה כי מקים בסיסיו בישובים, לעומת אצ"ל ששהה כדג במים בת"א. עמ' 285.

20. דב"ג, במערכה, עמ' 113.

21. ראה הע' 7. בניסוח הוראתו חזר בנגוריון אל רעיון שהעלה לראשונה עוד ב-1939, כאשר רצה לפתוח ב„עליה ג", עליה מוינת, או נתקל בהתנגדותם של פעילי ההעפלה (ההגנה, עמ' 78—79, 1826. הושה בראגינסקי, עמ' 214—217), אפילו בתקופת המאבק החל בהתנגדות אקטיבית של מעפילים רק אחרי תחילת הגירושים לקפריסין, על כך להלן, עמ' 10.

22. ראה הע' 8.

23. ההגנה, עמ' 1738.

24. שם.

25. אבידר, עמ' 218. ההדגשות שלי. התכנית נושאת את התאריך 17 דצמ' 45 (ההגנה, 856—857, 1741).

26. ראה הע' 7. ההגנה, עמ' 1738.

27. קירק, עמ' 196. הע' 3; עמ' 202, הע' 1.

28. מערכות 174—175, עמ' 65.

29. ראה הע' 7.

30. ההגנה, עמ' 1738.

31. ראה הע' 15. אחרי פעולת אצ"ל במלון „המלך דוד” ראה גלילי להדגיש את ההכרה לקיים את אהדת יהודי התפוצות למאבק ולדרכיו.

32. י' אלון בפלמ"ח, עמ' 541. ההדגשה — במקור. הושה י' גלילי, שם, עמ' נד—נה.

33. דומה שפרשה זו לא נחקרה עדיין, ניסיון להסביר את הסבילות הערבית — ההגנה, עמ' 1196.

94. סייקס, עמ' 329, 338. לדעתו ככלה הממשלה את עצמה בתלות בבעולם המוסלמי, בגלל התכנית לחלוקת הודו. שם, עמ' 321.
95. קירק, עמ' 8.
96. שם, עמ' 10.
97. ראה עמ' 9 לעיל, והע' 66.
98. הורוביץ, עמ' 171; דב"ג, במערכה, עמ' 120, 130. ביון חזר ותבע מהיהודים להוציא את הנגב מכל המו"מ, ולפחות לדחות את הדיון בו. ארכיון ויצמן, פרוטוקול הדיון במשרד המושבות ב-10 פברואר 47; מכתב של יוסף לינטון לויצמן ב-18 פברואר. נשוב לבעיית הבסיס במהלכה של שנת 1947 להלן, עמ' 16.
99. "אליכולתה" כתב למחרת המעשה, ב-8 באוקטובר, ש"הצבא היהודי הסודי ייסד מושבות" מתוך התנגדות לתכנית הבריטית לכונן כאן בסיס אספקה. "אליארהם" הרהיק לכת. וקבע שהיהודים קילקלו את תכניתו של מונטגומרי ו"כבשו כיבוש בוק" את הנגב (אצ"מ, תיק S-25/2955). זאת, אף כי הישובים עלו לאיזור שמצפון לקו מודייסון גריידי (השוה הע' 68 לעיל).
100. ב' לואיס, "המזרח התיכון והמערב", מערכות 1970, עמ' 138—139. ההדגשה — שלי. השקפה דומה מביע נ' ספרן, ועם זאת מדגיש את התלות הכלכלית של בריטניה בארה"ב. Nadav Safran, From War to War. New York 1969, p. 96—99. (להלן — ספרן). יש להעיר שאין ספרן אומר דבר על המאבק היהודי, ופוסט אותו אך בביטוי "Jewish defiance and terror!". הנ"ל, עמ' 96, השווה עמ' 99.
101. דב"ג, במערכה, עמ' 118.
102. נ' אלטרמן, הטור השביעי, ת"א תש"ח, (להלן — אלטרמן), עמ' 352. ההדגשות שלי.
103. דב"ג, מדינה, עמ' 68—69.
104. פלמח, עמ' 588; השה אבידר, עמ' 254—255. מ' דיין הציע בקונגרס להחריף את המאבק ולהעלות באש את כל מחנות המעצר בקפריסין. ש' טבת, משה דיין, ת"א תשל"ב, עמ' 241—242. מ' בגין טוען שבנקבות שחרור המנהיגים מלטון שותק המאבק לחלוטין, פרט להעפלה. הנ"ל, עמ' 288. הדברים מוטעים לגופם, ועוד יש לזכור שאין בגין מזכיר כלל את ההתיישבות במאבק.
105. ההגנה, עמ' 980.
106. ראה לעיל, עמ' 8 והע' 53. על נפתולי המדיניות ומאבק ההעפלה מהבלקן — ראה בראגינסקי, עמ' 402—405. קירק מתאונן על המשך ההעפלה מנגמלי הים השחור על אף המחאות הבריטיות. הנ"ל, עמ' 240, הע' 4.
107. בגין, עמ' 396—397.
108. "האפתעה הגדולה... נפלה ממש כפצצה". שרת, עמ' 73. "כרעם ביום בהיר". הורוביץ, עמ' 189. "למרבח הפליאה" תמך גרומיקו בחלוקה, ונאומי "בא כהפתעה וחולל התרגשות רבה". גולדמן, עמ' 223.
109. בן-גוריון ניתח את חשיבות הנאום ב-22 במאי (במערכה, עמ' 172—174) וציין אותו כהפתעה (שם, 173). אמנם כתב לאחרונה, שכבר אחרי ועדת יילטס למד מקולונל סטנלי יתמוך בכינון מדינה יהודית, אך לא מצאנו אות לכך שביון ויועציו היו ערים לאפשרות כזאת. כן ראינו שחבריו במשלחת הסוכנות לא הסתירו את הפתעתם הם. נ' גולדמן מספר בזכרונותיו, שבמרס 1945 ביקש ח' ויצמן את א' בנש להעלות את צרת היהודים בפני סטלין. לאחר הפגישה מסר בנש, שסטלין מכיר בעוול שנעשה ליהודים בשנים האחרונות, וכי יעשה הכל כדי לפצותם (הנ"ל, עמ' 223). מ' גמיר מספר על רמזים בלתי ברורים לתמיכה רוסית ב"פתרון פרוגרסיבי" של השאלה היהודית מאז אפריל 1954 (הנ"ל, שליחות במוסקבה, ת"א 1971, עמ' 17—18).
110. אלטרמן, עמ' 353.
111. קירק, עמ' 239—240. הנ"ל, מזה"ת, עמ' 268. ב' לואיס, מערכות 217—218, עמ' 13.
112. הורוביץ, עמ' 308.
113. Avigdor Dagan, Moscow & Jerusalem, London 1970, p. 22.
114. Walter Lagueur, The Struggle for the Middle East, Pelican Books 1972, p. 61. עמ' 611. נ' ספרן סבר שבשנת 1947 נקטו הסובייטים מדיניות פסיבית באיזור, כדי לצמצם עד למינימום את החדירה האמריקנית, שבאה בתגובה על הלחץ הרוסי הקודם על תורכיה ואירן. מדיניותם בא"י היא חריג, המוסבר בזוהר בין עמדתם וזאת של ארה"ב, וברצונם לסלק את הבריטים מא"י מייד.
115. מ' בגין מבקש זיקה בין פריצת כלא עכו ב-4 במאי ובין נאום גרומיקו, כי זה התייחס בדבריו גם למעשי-הדמים בארץ (הנ"ל, עמ' 406); אולם גרומיקו לא הזכיר מעשי דמים בהקשר אקטואלי: אחרי שהזכיר את המאורעות, דיבר על החלטת הבריטים להעביר את הבעיה לאו"ם. הדגש בדבריו הוא בתביעה לביטול המנדט (תמצית הנאום בהעולם לג, 22 מאי 47, עמ' 393).
- בניגוד לתכנית, כפי שהוא אישר אותה. לדבריו, העמיד תנאי, שה- פעולה בוצעה לאחר שעות העבודה במשרדים. מ' בגין וע' פגלין הכחישו זאת, וטענו שכל התכנית נסבה על החדרת מטעני הנפץ למסעדה שבמרתף המלון בשעה שזאת ריקה מאורחים, כלומר — דווקא בשעות העבודה במשרדים (בגין, עמ' 299—300, 308. ההגנה, עמ' 899—901). י' גיללי הסיק, שאצ"ל סטה מלוח הזמנים שקבע שדה לאחר שהחליט לפעול על דעת עצמו (ההגנה, עמ' 1746).
64. אבידר, עמ' 246. ההגנה, עמ' 826, 899.
65. George Kirk, A Short History of the Middle East, London 1964, p. 412 n. 2; 210, n. 1—2. (להלן — קירק, מזה"ת).
66. לדעת קירק הכריע שיקול זה אצל ביון. הנ"ל, עמ' 213 והע' 6; עמ' 200, בהע' 2 לעמ' 199.
67. ההגנה, עמ' 825.
68. שרת, עמ' 55. אמנם, קו האיזור ה"ניטרלי" בנגב עבר מדרום לקרקעות היהודיות, לפי המצב ב-1944. ראה ואלך, מפות 164, 167. השה מפות A, C. בנספח ד.
69. שרת, עמ' 57. גולדמן עמ' 210, 212—214. ההגנה, עמ' 829—830. אצ"מ, 170—174.
70. גולדמן, עמ' 214—217. קירק, עמ' 227 והע' 5. Christopher Sykes, Crossroads to Israel, London 1967, p. 317. (להלן — סייקס). וראה מפה B בנספח ד'. בקיץ 1947 הוגשה לוועדת או"ם הצעה לשטח נרחב יותר (ראה ואלך, מפה 169).
71. פלמח, עמ' 581.
72. ההגנה, 1132, 1135. וראה עמ' 48.
73. ביקורת על כך — י' אלון, פלמח, עמ' 572 לעומת אבידר, עמ' 245.
74. ההגנה, עמ' 962.
75. החלטת הוועדה הפועל הציוני 29-מרץ אוקט' 46. שרת, עמ' 59.
76. ראה נספח ג.
77. קירק נוטה להאשים את ההנהגה היהודית בניצול מצוקת הפלי- טים (הנ"ל, עמ' 196; השה הנ"ל, מזה"ת, עמ' 215—216). אך מודה בכל זאת שהצורך האנושי למצוא לעקורים מולדת הוא שהניע את המעפילים ואת מארגניהם (קירק, עמ' 201), ומביא את מסקנת הוועדה האנגלו-אמריקנית שהאידיאל הציוני הוא המענה היחיד לניווון שבמחנות (הנ"ל, עמ' 207).
78. אבידר, עמ' 247. ב-14 בספט' האיץ בן-גוריון במברק מפרס להעלות לפחות 12 נקודות, וביחוד בנגב, ללא דחיות. ההגנה, עמ' 964. על חלקו של אשכול — ראה ח' לופבן, לוי אשכול, ת"א 1965, עמ' 68.
79. אבידר, עמ' 247—252. הלל דן, בדרך לא סלולה, שוקן 1963 (להלן — דן), עמ' 244—245. בספר הפלמ"ח א נעקרה כל הפרשה ממקומה בגילי טעות בהסבת התאריך העברי — ליל י—יא תשרי תש"ו — לתאריך הלועזי: במקום 6—7 אוקט' 46 נכתב 25 ספט' 47 הן בתיאור המעשה בעמ' 586, והן בלוח האירועים בעמ' 618.
80. דב"ג, במערכה, עמ' 113. אלעזר גיללי, עורך "מערכות", אז, האיר את המשמעות הישובית והטקטית של המעשה ואת המגמות לעתיד, במאמר המערכת "נגבה" בחוב' לו, עמ' 1—4 (פורסם מחזש בחוב' פו—סח, עמ' 231—233).
81. פרוטוקול הקונגרס הכ"ב, עמ' 341. מעניין שחוקרים בריטים, שלא נטו להתרשם ממשעלי התיישבות, שמו לב לדבריו אלה, ואולי משום שניגח את המנהיגים היהודים בארה"ב... קירק, עמ' 227; סייקס, עמ' 320. הסיבה האחרונה גורמת למ' וייסגל אף הוא לצטט את הקטע הנ"ל, עמ' 187.
82. בן-גוריון אף תבע להגביר את ההתיישבות בנגב, ולהקים בו עיר מבוצרת. הנ"ל, במערכה, עמ' 137.
83. אבידר, עמ' 252—253. דן, עמ' 245—247.
84. ההגנה, עמ' 912. בקונגרס נתקבלה החלטת גינוי לטרור. שרת, 59.
85. מונטגומרי, עמ' 410—411. בספר ההגנה לא הושם לב לביקורו השני של מונטגומרי בארץ.
86. קירק, עמ' 233; השה סייקס, עמ' 322—323.
87. קירק, עמ' 234.
88. מונטגומרי, עמ' 412.
89. קירק, עמ' 235. מונטגומרי כעס על העדר תגובה צבאית מיידית על החטיפות. הנ"ל, עמ' 412.
90. ההגנה, עמ' 913.
91. שרת, עמ' 60. קירק, עמ' 237.
92. ארכיון ויצמן, סיכום דברים מדיון במשרד החוץ הבריטי, 1 אוקט' 1946.
93. ח' ויצמן, מסה ומעש, ירושלים ות"א תש"ט (להלן — ויצמן), עמ' 438. דב"ג, במערכה, עמ' 158. שרת, עמ' 60—61, 118. ד' הורו- ביץ, בשליחות מדינה נולדת, ירושלים ות"א תש"ב (להלן — הורוביץ), עמ' 173—175.

128. אופיינית לקירק אייכולתו להבין את החלוציות היהודית התרה אחר מרחב פתוח להתיישבות בנגב. דבריו על התיישבות אינם חורגים מהערות שוליים אל גוף ספרו, אך גם הוא נאלץ בסופו של דבר להודות בתרומת התיישבות למאבק: — בעמ' 227, הע' 4, נזכרת עליית 11 הישובים, ובעמ' 232 נזכרים דברי ויצמן עליהם (לעיל, עמ' 11 והע' 81). — בעמ' 288, בסקירת מערכות הנגב במלחמת השחרור, הזכיר שכל הישובים בנגב נוסדו מאז הספר הלבן של 1939 במטרה עיקרית אחת — לתבוע בעלות על הנגב. — אולם בסדרת המפות מול עמ' 338 מראה קירק את ישובי הנגב על גבי מפה C, המפרטת את החלסת או"מ ואת המלצות ברנדוט, ומעיד בכך על הויקה בין הישובים וגבולות או"מ. ראה נספח ד'.

129. כמזכיר, עמ' 256. תוך מלחמת השחרור חזר וקבע ש"בלי צינור זה לא היתה לנו כל אחיזה בנגב". הנ"ל, בהילחם, עמ' 91.

130. פעולות אצ"ל ולח"י, בהצטרפן למערכה הכללית של הישוב, הגבירו את רושמה והחישו את רצונם של הבריטים להיחלץ מאותו "עסק ביש" ששמו ארץ-ישראל". סלוצקי, עמ' 31. מבצעיה של שתי קבוצות אלה היו לעתים קרובות נועזים מאוד ותרמו ללחץ הכללי, שבסופו של דבר הביא ליציאתם של הבריטים מן הארץ. אולם הן לא יכלו להביא למפלה ניצחת של הבריטים בעיקר בשל בידודן בקרב הישוב עצמו. י' אלון, מערכות, 174—175, עמ' 65 בהערה. בתקופת המאבק הגיעה ארצה אניה אחת של אוהדי אצ"ל בשם "בן הכט", ובה כ-600 מפעילים. (ההגנה, עמ' 1902—1903. לפי העולם ס"ג (13 מרס 47), עמ' 269 הגיעו באניה 694 איש. ואלד, בעמ' 157 — כתוב בטעות 800).

131. מדצמבר 1947 עד יום הכרזת העצמאות הגיעו 14 אניות, ובהן מעל 23,000 איש, כ-4,200 בחודש בממוצע. עוד 3 אניות הגיעו עד סוף מאי, ובהן כ-1,100 עולים.

116. ההגנה, עמ' 968—969. דן, עמ' 246—247. אלתרמן, עמ' 348.

117. דב"ג, מדינה, עמ' 69—73 (וכן הנ"ל, בהילחם, עמ' 14—18). אבידר, עמ' 266—268.

118. ההגנה, עמ' 956.

119. דן, עמ' 246. הוועדה התבססה בהמלצותיה על נסיגות הפיתוח שכבר נעשו בנגב, והביעה אמונתה באפשרויות לפיתוח נוסף, בלי פגיעה בביואים. Gen. Assembly by UNSCOP, Aug. Report to the

47, p. 84.

120. פלמח, עמ' 595—596, 759—760.

121. ההגנה, עמ' 983—984. תזכיר תנועת המרי מובא בפלמח, עמ' 622—625. אבידר השתתף בפגישה עם הוועדה ומתאר את התרשמות חבריה. הנ"ל, עמ' 260—261.

122. בתזכיר תנועת המרי הודגש, שה"הגנה" מתאמצת לסכל פעולות דמים, כגון מנהרת "בית הדר", על-אף המדיניות הפרובוקטיבית של השלטון. פלמח, עמ' 623. לעומת גילויי ההבלגה של ה"הגנה" בלט סירובו של מ' בגין להיענות לבקשת חברי הוועדה, שאצ"ל יימנע מלהוציא להורג את שני הסמלים שנחטפו כבני-ערובה. ההגנה, עמ' 984.

123. קירק, עמ' 243—244; השוה הנ"ל, מזה"ת, עמ' 219—220. סייקס, עמ' 332—335.

124. קירק, עמ' 246—247.

125. שרת, עמ' 120—121.

126. ויצמן, עמ' 443—445 (בתרגום העברי נפלה שגיאה בעמ' 444, שורה 14, ויש לקרוא: "במאונך ולא במאונך"). הרוביני, עמ' 286—288. שרת, עמ' 147.

מכתבו של דוד בן-גוריון מלונדון, 1 באוקטובר 1945

בארץ, ברוך רוזנטל בלונדון, מינא ודיקני-שטיין באמריקה. דרושה לשם כך התייעצות תכופה. גם לשם כך נחוץ שיבוא שאלו להתיעצות, לפי דברי הכרים האפ-שרויות הן עצומות.

י. אינם יודעים כמה אנו מפסידים מאי-שליחת אנשים לאמריקה. ראובן ויצא מחר באניה לנ. י, ובידו הוראות, אולם בלי חבר-אנשים מהארץ תחובל הפעולה. ה-הישו יציאת המהנדס. למה אין יוצאים כ-אניה כשאין אירון?

יא. חושש אני להידוש "קול ישראל" מ-נימוק זה: קשר השידור בין הארץ ובין אנגליה, צרפת ואמריקה הוא צורך חיוני, וכמעט תנאי לפעולה יעילה. "קול ישראל" עלול להביא לידי חיפושים ממין זה שעלול לסכן את השידור בחו"ל; ורק אם תהיו בטוחים בהחלט שאין יסוד לחשש שלי — תחליטו בחיוב.

יב. תעקבו אחר סירות משמר החוף, ותו-דעו מיד לחברים בצרפת כמה סירות יש, כמה שוטרים בכל סירה, מהו הציוד וה-נשק של השוטרים, הנעזרים הם גם בכו-חות הצי וכד'. תאשרו מיד קבלת האיגרת.

אבי-עמוס

ה. אין לצמצם התגובה בארץ בעליה ובי-התיישבות, מן ההכרח לנקוט בחי' ובי-גמול. לא טירור אישי אבל גמול לכל יהודי נרצח ע"י שלטונות הספה"ל. כל פעולת חי' צריכה להיות רבת-משקל ורו-שם, ויש להזהר בכל האפשר מקרבנות אנושיים.

ו. יש להזמין שני הפלגים היריבים לשי-תוף-פעולה מלא, בתנאי של מרות אחידה, ומשמעת מוחלטת. דרוש מאמץ מתמיד להבטיח אחדות בישוב וקודם כל בקרב הלוחמים, למען המלחמה.

ז. התגובה צריכה להיות מתמידה, נועזת ומחושבת לזמן לא מועט. לא קרב אחרון, ולא ציפיה לנצחון מהיר וקל. שמירה מקסימלית על מפעלנו הקונ-סטרקטיבי, מבלי רתיעה מ-קרבנות והפסדים הכרחיים.

ח. הסברת התגובה לדעת הקהל בעולם (וקודם כל באנגליה ואמריקה, גם בצרפת וארצות ערב) השיבותה שקולה כמעט נגד התגובה עצמה. מכאן חשיבות מכוני השי-דור בארץ ובאירופה ואם אפשר גם בי-אמריקה.

ט. לחברים בצרפת יש תכניות חשובות למימון ע"י פעולות משקיות שונות. לשם כך דרושים סוכנים בארץ, בשווצריה, בי-פריס, בלונדון ובאמריקה. מוצעים בופל

מעריב, 3 אוקט' 71, עמ' 11 לונדון, 1.10.45

א. לא אשוב ארצה עד אם אסיים הכנות עיקריות באירופה.

ב. במרכז הכנות עליה ג' נוסף על ב' והיא עליה מזויינת שתעמוד ככוח עצמה בפני מושטרה בים או בחוף. ככל שיורה תהיה פלוגה מצוידת במכוונות, רימונים ואקדוחים. יש קשיים עצומים בכצוע, אבל אין הדבר מן הנמנע. מת-ארנבים האמונים הדרושים. הפיקוד בכל ספינה של עליה ג' ימצא בידי בחור שלנו מהארץ.

ג. הפעולה באירופה (רכישה, אימום, מימון, קשרי שידור, העברה וגיוס עליה ב' וג') מחייבת מפקדה מרכזית בצרפת. יש להעביר מיד את אהוד לפרים. עליו להגיע עוד בהיותו פה. והכרחי ששאל יבוא מיד להתיעצות ללונדון או לפרים (למקום נוח ומהיר ביותר). שדרו מיד תשובה על שתי הדרושות.

ד. אין לחכות ב"תגובה" להכרזה. יתכן שלא תהיה כל "הכרזה". ההכרזה הקובעת היא המשכת הספה"ל (הספר הלבן) למעשה. קיום הספר הלבן זוהי הכרזת מלחמה על העם היהודי, ועל עמנו — עם חסר שלטון ומדוכא — להילחם בכל האמצעים שבידו.

להבהרת המושג „מאבק“
(מתוך הרצאתו של דובר תנועת המרי)

המאבק הוא **חוליה** בתוך המערכה של פעולה ציונית אינטגרלית הכוללת **התיישבות, עליה, בניין** ופעולה פוליטית ומשאומתן. בתוך המערכה הזאת יש גם חוליה: מאבק.

הפרינציפ השני: המאבק פירושו כי הפעולה הציונית והמדיניות הציונית אינן כבולות למדיניות הבריטית ויכולים להיעשות דברים שהם בניגוד למדיניות הבריטית. אין הציונות כבולה בחוקים של הממשלה והיא יכולה לעשות דברים שהם נגד חוקים אלה.

פרינציפ שלישי: אם יש צורך **משתמשים בכוח** ואין הכוח פסול. אין אומרים: בכוח לא.

פרינציפ רביעי: המאבק **איננו מבוסס** על ראייה שהמערכה בינינו ובין הספר הלבן **תוכרע בכוח הנשק**. כאן **תהיה הכרעה מדינית**. כאשר משתמשים בכוח אין זה אלא אמצעי **למערכה מדינית** ולא אמצעי למערכה צבאית לשם הכרעה צבאית.

אלה הם הפרינציפים העיקריים של מאבק. ומה הוא עצם המאבק?

- (א) עליה בכל התנאים.
- (ב) הגנה על עליה והתיישבות.
- (ג) הגנה גם בחוץ לארץ.
- (ד) הסרת מחסומים מדרך העליה.

(ה) אם ארבעת הסעיפים הקודמים אינם מספיקים (לפי דעת המפקדה של תנועת המרי), אפשר לנקוט גם מעשי חבלה שאינם קשורים עם מחסומים לעליה.

לסעיף ה' יש שלושה סייגים:

(א) שמירה על קיום הישוב ועל המשך המפעל הקונסטרוקטיבי שלו.

(ב) המנעות עד כמה שאפשר מקרבנות אדם בביצוע הפעולה.

(ג) התחשבות עם דעת הקהל בעולם ועם תגובת העם היהודי בעולם.

מקור: ארכיון תולדות ההגנה, אגרת לשליח ולחבר בגולה, 1 בספטמבר 1947, עמ' 14—15.

(המשך מעמוד 21)

פשרה לא הושגה — כי אשליה היתה לשער כי תושג — ודרש להצביע. נציג ברית-המועצות אנדריי גרומיקו השמיע אותה הדרישה. ברגע האחרון ניסה הגוש הערבי להטות את העצרת מהמסילה. נציג לבנון כמיל שמעון הודיע כי בניגוד לעמדתן הקודמת מוכנות עכשיו המדינות הערביות לדון בתכנית של הסדר פדרלי, לפי הצעת המיעוט של הוועדה המיוחדת. תקיפותו של נשיא העצרת, המדינאי הברזילאי אוסוואלדו אראניה, עמדה לו להתגבר על טכסיס-הסחה זה. בהצבעה שמיית, שנערכה באוירה מתוחה ומחושמלת ונוכח הקשבה דרוכה, נמנו 33 קולות בעד התכנית, 13 נגדה, 10 נמנעים. היתה זו הצלחה מובהקת: רוב של שני שלישים ועוד שבעה קולות! בעוד שגוש השוללים נשאר מגובש, לא לגרוע ולא להוסיף, עברו שבעה מהנמנעים למחנה המחייבים. הצבעתה החיובית של צרפת עשתה רושם רב ונתקבלה בתשואות נלהבות על-ידי הקהל היהודי, אשר מילא את היציע הענקי.

באותו ליל-שימורים ישבו המוני יהודים בארץ ובגולה רתוקים למכשירי-הרדיו ומנו אחד לאחד את קולותיהן של אומות העולם שבאו לחרוץ את עתיד עמם, אם לחירות או להמשך העבדות. נחשול של התלהבות פרץ בארץ עם הסתיים ההצבעה. נשכחו מומי התכנית ופגיעה — העם שמע את תקיעת השופר הגדול אשר בישרה את גאולתו באישור העולם המאורגן.

„עייכוב-קריאה“ בלתי-צפוי, ששבר את המתח וכאילו החזיר את הגיבוש לתוהו ובוהו. נציג צרפת, השגריר פארודי, דרש להשהות את ההכרעה ליממה אחת לשם נסיון אחרון של חיפוש פשרה. אצל רבים נוצר רושם, מוטעה לחלוטין, כי ניצנצה איזו תקוה חדשה למוצא מוסכם מן המיצר. אין זאת כי הסיכויים שעדיין השתעשע בהם קיי ד'אורסיי לשמור על מעמדה של צרפת בלבנון ובסוריה וכן שיקוליו לגבי עתיד השלטון הצרפתי בצפון-אפריקה הניעו אותו לצעד מפתיע זה. צרפת נמנעה מהצבעה על תכנית החלוקה בוועדה המקבילה. עתה, על-ידי דרישת דיחוי ההכרעה תוך רמז לסיכוי של פשרה, שהיה רעות-רוח גמורה, נעשתה צרפת אחראית לסכנת התפוררותו של הרוב הבלתי-יציב ושקיעת שמשו של המדינה היהודית בעולמו של ארץ-בטרם תזרח. טעמו ונימוקו של קיי ד'אורסיי היו עמו: הוא ראה עצמו חייב להפגין כלפי העולם הערבי, כי בטרם תתן צרפת ידה לתכנית החלוקה היא עשתה כל מה שיכלה כדי למנוע את הפורענות. אבל טכסיס זה היה עלול לעלות לענין היהודי במחיר יקר. העצרת נענתה לבקשת צרפת והשבת עברה על המשלחת היהודית תוך דאגה עמוקה.

לאחר שהות של כ"ד שעות, בשבת לפנות ערב, 29 בנובמבר, נתכנסה העצרת מחדש. הפעם שררה באולם הרגשה כי כלו כל הקצין והוטל הפור. נציג ארצות-הברית הכריז כי שום

